

Eric B. Shiraev & David A. Levy

Διαπολιτισμική Ψυχολογία

Κριτική Σκέψη και Εφαρμογές

Επιστημονική επιμέλεια
ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΕΔΙΟ
ΑΘΗΝΑ 2018

ΠΕΔΙΟ
Επιστημονικές Εκδόσεις

Τίτλος πρωτοτύπου:
Cross-Cultural Psychology: Critical Thinking and Contemporary Applications (6th edition)

© 2017 Taylor and Francis
All rights reserved

Authorized translation from English language edition published by Routledge,
an imprint of Taylor & Francis Group LLC.

Μετάφραση: Μάρα Ασπιώτη
Επιμέλεια μετάφρασης: Χρύσα Ξενάκη
Διόρθωση: Αγγελική Τσαμπάζη
Ηλεκτρονική επεξεργασία-εξώφυλλο: Παναγιώτα Δημοπούλου

© 2018 Εκδόσεις Πεδίο
για την ελληνική γλώσσα σε όλο τον κόσμο

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση
σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου
με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο
ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Εκδόσεις Πεδίο Α.Ε.
Συνταγματάρχου Δαβάκη 10 & Μυλοποτάμου, 11526, Αθήνα
Τηλ.: 210 3390204-5-6 • Fax: 210 3390209
e-mail: info@pediobooks.gr
<http://www.pediobooks.gr>

Κεντρική διάθεση-Βιβλιοπωλείο
Στοά του Βιβλίου, Πεσμαζόγλου 5, 10564, Αθήνα
Τηλ.: 210 3229620 • Fax: 213 0286560

ISBN: 978-960-546-934-4

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Πρόλογος της ελληνικής έκδοσης	15
Πρόλογος	23
Βιογραφικά συγγραφέων	35
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 Κατανοώντας τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία	39
Τι είναι η Διαπολιτισμική Ψυχολογία;	42
Ορισμοί βασικών εννοιών	44
Πολιτισμός	44
Κοινωνία, φυλή και εθνικότητα	44
Τέσσερα είδη γνώσης στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία	51
Πολιτισμός και παράδοση	56
Εμπειρική εξέταση του πολιτισμού	58
Συλλογικότητα και ατομικισμός: Περαιτέρω έρευνα	62
Πολιτισμικά σύνδρομα	65
Η προσέγγιση των φυσικών επιστημών	67
Η προσέγγιση των κοινωνικών επιστημών	71
Η προσέγγιση των ανθρωπιστικών επιστημών	73
Η οικοπολιτισμική προσέγγιση	74
Η προσέγγιση των πολιτισμικών υβριδίων	77
Η συνθετική προσέγγιση: Σύνοψη	78
Γηγενείς ψυχολογίες	82
Εθνοκεντρισμός	82
Πολυπολιτισμικότητα	83
Σύντομη ιστορική αναδρομή	84
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 Η Κριτική Σκέψη στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία	93
Η αξιολογική μεροληψία της γλώσσας: Περιγράφω σημαίνει ορίζω	95
Διχότομες μεταβλητές και συνεχείς μεταβλητές: Μαύρο-άσπρο ή αποχρώσεις του γκρι;	102
Το παράδοξο της ομοιότητας-ιδιοτυπίας: Όλα τα φαινόμενα είναι όμοια και συγχρόνως διαφορετικά	105
Το φαινόμενο Barnum: Ενιαίες περιγραφές που (δεν) ταιριάζουν σε όλους	111
Η μεροληψία της αφομοίωσης: Βλέποντας τον κόσμο μέσα από έγχρωμα γυαλιά	114
Η μεροληψία της αντιπροσωπευτικότητας: Όταν η κατηγοριοποίηση δεν είναι κατάλληλη	119
Η μεροληψία της μνημονικής διαθεσιμότητας: Η δύναμη πειθούς των εντυπωσιακών γεγονότων	124

Το θεμελιώδες σφάλμα απόδοσης: Υποτιμώντας τον ρόλο των εξωτερικών παραγόντων	130
Η αυτοεκπληρούμενη προφητεία: Όταν οι προσδοκίες διαμορφώνουν την πραγματικότητα	136
Η συνάφεια δεν είναι απόδειξη αιτιότητας: Συγχέοντας το «Τι» με το «Γιατί»	139
Αμφίδρομη αιτιότητα και πολλαπλή αιτιότητα: Κυκλικές και σύνθετες διαδρομές	145
Αμφίδρομη αιτιότητα	145
Πολλαπλή αιτιότητα	148
Φυσιοκρατική πλάνη: Η θολή διαχωριστική γραμμή μεταξύ του «είναι» και του «θα έπρεπε»	151
Το φαινόμενο της εμμονικής πεποίθησης: «Μη με σκοτίζετε με τα γεγονότα!»	157
Συμπεράσματα: «Όποιος μετασυλλογάται συλλογάται καλά»	163

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 Μεθοδολογία της Διαπολιτισμικής Έρευνας	171
Στόχοι της διαπολιτισμικής έρευνας	173
Η ποσοτική έρευνα στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία	174
Κλίμακες μέτρησης	176
Αναζητώντας συσχετίσεις και διαφορές	177
Η ποιοτική προσέγγιση στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία	179
Βασικά βήματα για τον σχεδιασμό μιας διαπολιτισμικής μελέτης	181
Επιλογή του δείγματος	184
Η μέθοδος της παρατήρησης	187
Έρευνες με ερωτηματολόγια	189
Πειραματικές μελέτες	193
Ανάλυση περιεχομένου	194
Ομάδες εστίασης	196
Μετα-ανάλυση: Ερευνώντας τις έρευνες	197
Ένα κρυμμένο εμπόδιο στη διαπολιτισμική έρευνα:	
Μετάφραση των ψυχομετρικών μέσων	199
Συγκρίνοντας δύο φαινόμενα: Ορισμένες σημαντικές αρχές	202
Ομοιότητες και διαφορές: Εφαρμογές της κριτικής θεώρησης	205
Πολιτισμικές διχοτομήσεις	208
Υπάρχουν λιγότερες διαφορές από όσες νομίζουμε	208
Υπάρχουν περισσότερες διαφορές από όσες αναμένουμε	209
Αποφεύγοντας την αυθαιρεσία της γενίκευσης	210
Μάθετε περισσότερα για τους πολιτισμούς που εξετάζετε	213

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 Νόση: Αισθήσεις, Αντίληψη και Καταστάσεις της Συνείδησης	225
Αισθήσεις και αντίληψη: Βασικές αρχές	227
Πώς ο πολιτισμός επηρεάζει την αντίληψή μας	229

Πώς αντιλαμβανόμαστε τις εικόνες	233
Αντίληψη του βάθους	237
Οπτικές πλάνες	237
Πολιτισμικά μοτίβα στη ζωγραφική και στο σχέδιο	240
Αντίληψη των χρωμάτων	241
Άλλες αισθήσεις	246
Ακοή	246
Γεύση	247
Όσφρηση	248
Αφή και πόνος	248
Αντίληψη του χρόνου	251
Αισθητική αντίληψη	255
Αντίληψη της μουσικής	258
Συνείδηση και πολιτισμός	260
Ύπνος και η πολιτισμική σημασία των ονείρων	263
Τροποποιημένες καταστάσεις της συνείδησης	270
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 Νοημοσύνη	283
Ορίζοντας τη νοημοσύνη	284
Διαπολιτισμικές διαφορές στη βαθμολογία των τεστ νοημοσύνης	290
Διαφορές φύλου στη βαθμολογία των τεστ νοημοσύνης	293
Ερμηνεύοντας τις διομαδικές διαφορές στη βαθμολογία των τεστ:	
Νοημοσύνη και ευφυής συμπεριφορά	294
Συμβάλλουν οι βιολογικοί παράγοντες στη νοημοσύνη;	296
Όταν τα τεστ δεν είναι ισοδύναμα: Πολιτισμική μεροληψία	299
Λίγα λόγια για τον «πολιτισμικό αλφαριθμητισμό»	301
Περιβάλλον και νοημοσύνη	303
Κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες	306
Ο ρόλος της οικογένειας	308
«Φυσική επιλογή» και νοητική επίδοση	310
Πολιτισμικές αξίες της νόησης	312
Γενικές γνωστικές λειτουργίες: Τι είναι η «λανθάνουσα» νοημοσύνη;	319
Ταξινόμηση	320
Κατηγοριοποίηση	320
Μνήμη	321
Τυπικοί και μαθηματικοί συλλογισμοί	322
Δημιουργικότητα	324
Γνωστικές δεξιότητες, σχολική επίδοση και εκπαιδευτικά συστήματα	326
Πολιτισμός, τεστ και κίνητρα	328
Δείκτης νοημοσύνης, πολιτισμός και κοινωνική δικαιοσύνη	331
Καταλήγοντας: Ηθικές αξίες	335

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6	Συναισθήματα	345
	Όταν γελάμε, είμαστε ευτυχημένοι: Οικουμενικά στοιχεία της συναισθηματικής εμπειρίας	349
	Δεν μπορείτε να εξηγήσετε τον πόνο αν δεν έχετε πονέσει: διαφορές στη συναισθηματική εμπειρία	353
	Συναισθήματα: Πολιτισμικά συγκεκριμένα ή οικουμενικά;	359
	Νευροφυσιολογική διέγερση	360
	Η σημασία των πρωθύστερων γεγονότων	362
	Το συναίσθημα ως αξιολόγηση	367
	Πολιτισμικοί κανόνες και ο ρόλος των προσδοκιών	370
	Αξιολόγηση της συναισθηματικής εμπειρίας	372
	Έκφραση των συναισθημάτων	375
	Συναισθήματα και τάσεις συμπεριφοράς	381
	Συναισθήματα και γνωστικές διεργασίες	382
	Όταν τα συναισθήματα σηματοδοτούν προκλήσεις: Διαπολιτισμικές μελέτες για το στρες και το άγχος	383
	Όταν τα συναισθήματα πληγώνουν: Διαπολιτισμικές μελέτες για τον θυμό	385
	Διαμορφώνοντας θετικά συναισθήματα: Διαπολιτισμικές μελέτες για την ευτυχία	387
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7	Κίνητρα και Συμπεριφορά	397
	Μια ματιά στη βιολογική εξέλιξη	400
	Κοινωνικές επιστήμες: Προτεραιότητα στον ρόλο της κοινωνίας	401
	Ενόρμηση και διέγερση: Δύο οικουμενικοί μηχανισμοί των κινήτρων	402
	Η δύναμη του ασυνείδητου: Ψυχανάλυση	404
	Ανθρωπιστικές θεωρίες	406
	Μάθηση και κίνητρα	411
	Το αίσθημα της πείνας και οι διατροφικές προτιμήσεις	412
	Όταν το φαγητό γίνεται πρόβλημα: Διατροφικές διαταραχές	414
	Ατομική επιτυχία και κοινωνική αρμονία: Κίνητρα επίτευξης	415
	Επιθετικά κίνητρα και βία	423
	Πολιτισμός και σεξουαλικότητα	432
	Φύλο και σεξουαλικότητα: Μερικές διαπολιτισμικές ομοιότητες	440
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8	Ανθρώπινη Ανάπτυξη και Κοινωνικοποίηση	447
	Ανάπτυξη και κοινωνικοποίηση	449
	Ποιότητα ζωής και ανάπτυξη του παιδιού	450
	Κανόνες, έθιμα και παιδική φροντίδα	451
	Αξίες και προσδοκίες των γονέων	455
	Τα στάδια ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης κατά τον Erikson	459
	Τα στάδια γνωστικής ανάπτυξης κατά τον Piaget	463

Τα στάδια ηθικής ανάπτυξης κατά τον Kohlberg	465
Αναπτυξιακά στάδια	468
Η ζωή πριν τον τοκετό: Προγεννητική περίοδος	470
Τα πρώτα βήματα: Βρεφική ηλικία	473
Ανακαλύπτοντας τον κόσμο: Παιδική ηλικία	479
Πρόβα τζενεράλε: Εφηβεία	483
Ενηλικίωση	488
Ώριμη ηλικία	493
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9 Ψυχικές Διαταραχές	503
Διαγνωστικά συστήματα	504
Δύο προσεγγίσεις για τον πολιτισμό και την ψυχοπαθολογία	505
Κεντρικά και περιφερικά συμπτώματα ή η επίλυση της διαμάχης μεταξύ οικουμενιστών και σχετικιστών	510
Πολιτισμικά σύνδρομα	512
Αγχώδεις διαταραχές	519
Καταθλιπτικές διαταραχές	521
Σχιζοφρένεια	527
Πολιτισμός και αυτοκτονία	531
Διαταραχές προσωπικότητας	536
Σχετίζεται η κατάχρηση ουσιών με το πολιτισμικό πλαίσιο;	545
Ψυχοδιαγνωστική μεροληψία	549
Ψυχοθεραπεία	551
Πολιτισμική συμμετρία;	557
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10 Κοινωνική Αντίληψη, Κοινωνική Νόηση και Κοινωνική Αλληλεπίδραση	567
Στάσεις και αξίες	571
Δυτικές και μη δυτικές αξίες	575
Επιδιώκοντας την ισορροπία: Η θεωρία της γνωστικής συνέπειας	578
Αποφεύγοντας την ασυνέπεια: Γνωστική ασυμφωνία	580
Ψυχολογικός δογματισμός	581
Κοινωνική απόδοση	582
Κοινωνικές αποδόσεις της επιτυχίας και της αποτυχίας	584
Αίσθηση του καθήκοντος και αντίληψη της δικαιοσύνης σε πολιτισμούς ατομικισμού και συλλογικότητας	585
Στερεότυπα και η δύναμη της γενίκευσης	588
Η κοινωνική αλληλεπίδραση σε οικουμενική προοπτική	594
Άμεσες κοινωνικές επαφές και η γλώσσα του σώματος	601
Συμμόρφωση	605
Είναι η συμμόρφωση οικουμενικό φαινόμενο;	606

Ακολουθώντας εντολές: Υπακοή	613
Κοινωνική επιρροή	616
Ομαδοσκέψη και ομαδική πόλωση	618
Είναι η κοινωνική οκνηρία οικουμενικό φαινόμενο;	620
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11 Προσωπικότητα και Εαυτός	629
Τι είναι η προσωπικότητα;	630
Έδρα ελέγχου	632
Η αυτοτελής προσωπικότητα	636
Το στερεότυπο του εθνικού χαρακτήρα	640
Εαυτός	646
Κατηγορίες σχετικά με τον εαυτό και το φύλο	651
Είναι το φύλο διχότομη ή συνεχής μεταβλητή;	651
Παραδοσιακές πολιτισμικές απόψεις για το βιολογικό φύλο	653
Σύγχρονες απόψεις για το βιολογικό φύλο	655
Το φύλο ως κοινωνική κατασκευή	656
Έμφυλοι ρόλοι	658
Παραδοσιακές απόψεις για το κοινωνικό φύλο	660
Σύγχρονες απόψεις για το κοινωνικό φύλο	661
Σεξουαλικός προσανατολισμός: Σύγχρονες αντιλήψεις	664
Θρησκευτική ταυτότητα	667
Πολιτισμικές αντιλήψεις για το σώμα	668
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12 Εφαρμοσμένη Διαπολιτισμική Ψυχολογία: Στιγμιότυπα	677
Υγεία	680
Πνευματικότητα, επιστήμη και υγεία	687
Ολιστικές θεραπείες	692
Επαγγελματικές αποφάσεις	693
Μετανάστευση και επιπολιτισμοποίηση	699
Ανθρώπινα δικαιώματα	707
Εκπαίδευση	713
Νομικά ζητήματα	715
Εξουσία και πολιτικές ελέγχου	718
Αντί συμπεράσματος	723
Βιβλιογραφία	727
Ευρετήριο	763

Πρόλογος της ελληνικής έκδοσης

Βασίλης Παυλόπουλος

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Εξερευνώντας την «αόρατη» σχέση της ανθρώπινης συμπεριφοράς με τον πολιτισμό

“ Και τώρα τι θα γένουμε χωρίς βαρβάρους.
Οι άνθρωποι αυτοί ήσαν μια κάποια λύσις. ”

Κωνσταντίνος Καβάφης (1863-1933) - Έλληνας ποιητής

Γιατί ένα εγχειρίδιο Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας; Μήπως αυτός δεν είναι ο ψυχολογικός κλάδος που έχει ανακηρύξει ότι αποσκοπεί, μεταξύ άλλων, στην αυτοκατάργησή του; Η αλήθεια είναι ότι οι συγγραφείς ενός από τα πρώτα –σήμερα κλασικό– εγχειρίδια Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας (Segall, Dasen, Berry, & Roortinga, 1993) δήλωναν ρητώς ότι, ιδανικά, δεν θα υπήρχε ανάγκη για έναν ξεχωριστό κλάδο με το συγκεκριμένο αντικείμενο αν όλες οι ψυχολογικές μελέτες λάμβαναν υπόψη εγγενώς τη διαπολιτισμική διάσταση. Μάλιστα, παρομοίαζαν τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία με ένα πρόγραμμα οικονομικής στήριξης (πολλά χρόνια πριν την παγκόσμια και την ελληνική ύφεση!), η επιτυχία του οποίου επισφραγίζεται όταν η παρουσία του είναι πλέον περιττή. Εξάλλου, η Διαπολιτισμική Ψυχολογία δεν ήρθε να προστεθεί ως ένας επιπλέον κλάδος δίπλα στα βασικά γνωστικά πεδία της Ψυχολογίας, όπως π.χ. η Αναπτυξιακή Ψυχολογία, η Κλινική Ψυχολογία, η Κοινωνική Ψυχολογία ή η Γνωστική Ψυχολογία. Αντικείμενό της είναι η μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε παγκόσμιο οικολογικό πολιτισμικό πλαίσιο, πώς δηλαδή επηρεάζεται από αυτό και πώς το επηρεάζει (Triandis, 1980). Ενδιαφέρεται για τα οικουμενικά στοιχεία και για το εύρος της διακύμανσης των ψυχολογικών ιδιοτήτων και ελέγχει τα όρια γενίκευσης των ψυχολογικών θεωριών. Παράλληλα, επεξεργάζεται

τα κατάλληλα μεθοδολογικά εργαλεία για την έγκυρη προσθήκη του πολιτισμού ως ενός επιπλέον επιπέδου ανάλυσης, πέραν του ψυχολογικού, στη μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς και των ατομικών διαφορών.

Η διαπίστωση ότι η Ψυχολογία καθυστέρησε να ανακαλύψει τον πολιτισμό αποτελεί πλέον σχεδόν κοινοτοπία. Ενδεικτικά, μια απλή καταμέτρηση των βιβλιογραφικών παραπομπών σε βασικά διδακτικά εγχειρίδια Κοινωνικής Ψυχολογίας από τους Smith και Bond (2011) κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι μελέτες που πραγματοποιήθηκαν εκτός Βόρειας Αμερικής, Δυτικής Ευρώπης και Αυστραλίας δεν ξεπερνούσαν το 2%-3% της συνολικής βιβλιογραφίας. Αυτό, παρά την ηχηρή προειδοποίηση του Henri Tajfel (1972), πριν από τέσσερις και πλέον δεκαετίες, ότι οι ψυχολογικές θεωρίες και έρευνες συχνά αποτελούν «πειράματα στο κενό» εφόσον αγνοούν τη συμβολή του κοινωνικοπολιτισμικού πλαισίου στη νοηματοδότηση της συμπεριφοράς.

Πού οφείλεται αυτή η χαρακτηριστική καθυστέρηση; Δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυριστούμε ότι η ακαδημαϊκή Ψυχολογία, ως επιστημολογικό πρότυπο, είναι προϊόν του δυτικού κόσμου. Μόνο στις ΗΠΑ, που αποτελούν το 5% περίπου του παγκόσμιου πληθυσμού, ζει και εργάζεται το 60% των επαγγελματιών ψυχολόγων! Επιπλέον, πολλοί από τους ψυχολόγους στις χώρες που η Çiğdem Kağıtçibaşı (2005) εύστοχα αποκάλεσε «ο κόσμος της πλειοψηφίας» έχουν λάβει την εκπαίδευσή τους σε δυτικά πανεπιστήμια ή κατά τα δυτικά πρότυπα. Το ίδιο το αντικείμενο μελέτης της ψυχολογίας, που είναι η μελέτη των ατομικών διαφορών, αποθάρρυνε αρχικά τους ερευνητές από το να ενσωματώσουν ευρύτερα επίπεδα ανάλυσης, όπως το κοινωνικοπολιτισμικό, στις έρευνές τους. Έτσι ο πολιτισμός αποτέλεσε προνομιακό πεδίο μελέτης άλλων κοινωνικών επιστημών, όπως η Κοινωνική Ανθρωπολογία και η Κοινωνιολογία. Ιστορικά, η ακαδημαϊκή Ψυχολογία έδωσε έμφαση στην πειραματική μεθοδολογία και στις εσωτερικές δυνάμεις που συμβάλλουν στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς. Δεν είναι τυχαίο ότι ως συμβατικό ορόσημο που σηματοδοτεί την έναρξη της επιστημονικής Ψυχολογίας λογίζεται η ίδρυση του εργαστηρίου πειραματικής ψυχολογίας από τον Wilhelm Wundt στο Πανεπιστήμιο της Λειψίας το 1879. Είναι λιγότερο γνωστό το (δεκάτομο!) έργο του Wundt πάνω σε αυτό που θα ονομάζαμε σήμερα «εθνοψυχολογία». Αυτό βέβαια δεν είναι τυχαίο, καθώς το συγκεκριμένο έργο υιοθετούσε μια –δημοφιλή στην εποχή του, πλην εντελώς παρωχημένη– γραμμική

θεώρηση για την εξέλιξη του πολιτισμού και τα επιχειρήματά του ήταν συχνά ασαφή και υπεραπλουστευτικά.

Πάντως, έννοιες όπως «περιβάλλον» και «πολιτισμός» αποδείχθηκε δύσκολο να προσδιοριστούν λειτουργικά και να ενσωματωθούν στα ερευνητικά σχέδια των ψυχολόγων. Ακόμα και σήμερα δεν υπάρχει γενική συμφωνία όσον αφορά τους ορισμούς αυτών των βασικών εννοιών. Με μια δόση υπερβολής, θα λέγαμε ότι οι ορισμοί για τον πολιτισμό είναι σχεδόν όσοι και οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι που τον μελετούν! Τελικά, ένας από τους πιο σημαντικούς λόγους για τους οποίους η ψυχολογία καθυστέρησε να «ανακαλύψει» τον πολιτισμό ίσως έχει να κάνει με την ίδια τη φύση της έννοιας: ο πολιτισμός προϋπάρχει του ατόμου· είναι διάχυτος, διάφανος και αόρατος – άρα εκλαμβάνεται ως κάτι το δεδομένο. Όπως ο αέρας που αναπνέουμε, ο πολιτισμός λειτουργεί ανεπαίσθητα και γίνεται συνήθως αντιληπτός μόνο όταν αποτελεί «πρόβλημα» – για παράδειγμα, όταν άτομα από διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες έχουν μια αποτυχημένη επικοινωνιακή συναλλαγή επειδή δεν μπορούν να αποκωδικοποιήσουν εύστοχα τις πολιτισμικές συνιστώσες της συμπεριφοράς, είτε πρόκειται για έναν απλό χαιρετισμό είτε για μια σύνθετη διαδικασία διακρατικής διαπραγμάτευσης.

Η τρέχουσα πραγματικότητα αναφορικά με τη σχέση του πολιτισμού με την ψυχολογία έχει βέβαια αλλάξει. Τους σταθμούς στην πορεία της σχέσης αυτής θα τους βρουν οι αναγνώστες στις σελίδες (και) του παρόντος τόμου: η κυκλοφορία του περιοδικού *Journal of Cross-Cultural Psychology* το 1970· η ίδρυση της International Association for Cross Cultural Psychology το 1972· η έκδοση του (εξάτομου) *Handbook of Cross-Cultural Psychology*, σε επιμέλεια του (ελληνικής καταγωγής) Harry Triandis, το 1980, για να απαριθμήσουμε μόνο μερικούς. Πλέον, κάθε εγχειρίδιο οποιουδήποτε βασικού ψυχολογικού κλάδου που σέβεται τον εαυτό του θεωρεί επιβεβλημένο να συμπεριλάβει αναφορές, συχνά ακόμα και ολόκληρο κεφάλαιο, στον πολιτισμό. Αυτό δεν σημαίνει ότι ωρίμασαν οι συνθήκες για την κατάργηση της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας ως αυτόνομου κλάδου – το αντίθετο: μια απλή καταγραφή των ερευνών που χρησιμοποιούν τους όρους «πολιτισμός», «πολιτισμικός» ή «διαπολιτισμικός» σε μια βιβλιογραφική βάση όπως το PsychINFO καταδεικνύει την αύξηση του αριθμού των σχετικών δημοσιεύσεων σχεδόν με γεωμετρική πρόοδο ανά δεκαετία, από το 1940 μέχρι σήμερα. Αν ένα επιστημονικό πεδίο

χαρακτηρίζεται από δύο βασικούς πυλώνες, τον επιστημολογικό και τον μεθοδολογικό, η Διαπολιτισμική Ψυχολογία έχει να επιδείξει συσσωρευμένο πλούτο εμπειρικών δεδομένων και στους δύο τομείς, ο οποίος δεν είναι εφικτό να ενσωματωθεί σε καθένα από τα βασικά πεδία της παραδοσιακής Ψυχολογίας ξεχωριστά. Αν και δεν έχει ακόμα διατυπωθεί μια ψυχολογική θεωρία για τη σχέση του πολιτισμού με τη συμπεριφορά που να συγκεντρώνει την καθολική αποδοχή των ερευνητών (ποιος κλάδος της Ψυχολογίας ή άλλων Κοινωνικών Επιστημών διαθέτει άλλωστε κάτι τέτοιο;), αν και τα μεθοδολογικά ζητήματα προς επίλυση αποτελούν διαρκή πρόκληση και οι –ενίοτε σκληρές– κριτικές δεν λείπουν, είναι ακριβώς αυτή η δυναμική που χαρακτηρίζει τη ζωντάνια και προδιαγράφει τη μελλοντική εξέλιξη ενός επιστημονικού πεδίου. Μια τέτοια κριτική προσέγγιση επιχειρεί το παρόν εγχειρίδιο, η οποία ενισχύει τη θεωρητική συμβολή και τον χρηστικό χαρακτήρα του.

Γιατί όμως ένα μεταφρασμένο σύγγραμμα για τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία; Μήπως πρόκειται για μια «ιμπεριαλιστική» («ητική», θα τη χαρακτήριζε ένας διαπολιτισμικός ψυχολόγος) απόπειρα επιβολής της ιδεολογίας, των αξιών, των επιστημολογικών προτύπων και των μεθόδων μιας ισχυρής δυτικής κουλτούρας πάνω σε μία άλλη, μικρότερου μεγέθους και οικονομικά πιο ευάλωτη πολιτισμική ομάδα; Τέτοιες προειδοποιητικές κρίσεις δεν απουσιάζουν από τη διεθνή ή την ελληνόφωνη βιβλιογραφία (βλ. π.χ. Αντωνίου, 2001) – και όχι άδικα... Θα μπορούσε κανείς να εξαντλήσει την επιχειρηματολογία του σε «εύκολους» πρακτικούς περιορισμούς, όπως η μικρή τοπική αγορά του ελληνόγλωσσου βιβλίου απέναντι στην τεράστια δεξαμενή του διεθνούς, παγκοσμιοποιημένου αναγνωστικού τοπίου· ή τα ανταγωνιστικά κριτήρια ακαδημαϊκής εξέλιξης, τα οποία ωθούν τους μη αγγλόφωνους συγγραφείς στην υιοθέτηση μιας διεθνούς γλώσσας (όπως τα αγγλικά), ώστε να αυξήσουν τον αριθμό των ετεροαναφορών τους. Ανεξάρτητα από τους παραπάνω λόγους, είναι γεγονός ότι κάθε απόπειρα μεταφοράς στην ελληνική πραγματικότητα ενός ξενόγλωσσου εγχειριδίου ενέχει τον αναπόφευκτο κίνδυνο να αγνοήσει την ελληνική ερευνητική παραγωγή ή ακόμα και να πραγματεύεται θεωρίες των οποίων η εγκυρότητα δεν έχει ελεγχθεί στη χώρα μας.

Ωστόσο, αυτό που για οποιονδήποτε άλλο κλάδο συνιστά δυνάμει περιορισμό, για τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία αποτελεί πλεονέκτημα,

καθώς το ίδιο το αντικείμενό της αφορά τη διευρυμένη προοπτική του πολιτισμού και την αποφυγή φαινομένων όπως η πολιτισμική μεροληψία και ο εθνοκεντρισμός. Οι συγγραφείς έχουν συγκεντρώσει εξαρχής και παρουσιάζουν το υλικό τους στοχεύοντας σε διαφορετικές γεωγραφικές, γλωσσικές και πολιτισμικές περιοχές και χώρες. Έτσι, διαβάζοντας το βιβλίο οι ελληνόφωνοι αναγνώστες θα προβληματιστούν σχετικά με τα όρια γενίκευσης των ψυχολογικών θεωριών και θα εκτεθούν στα ευρήματα διαπολιτισμικών συγκριτικών ερευνών και στις εφαρμογές τους, αρκετές από τις οποίες περιλαμβάνουν ελληνικά δείγματα. Επιπλέον, καταβλήθηκε συστηματική προσπάθεια για πολιτισμική προσαρμογή –και όχι απλή μετάφραση– των περιεχομένων του τόμου: μεταξύ άλλων, έχουν ενσωματωθεί ασκήσεις, πλαίσια κριτικής σκέψης, πλαίσια διαπολιτισμικής ευαισθησίας, μελέτες περίπτωσης και παραθέματα που αφορούν τη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα· έχουν συμπληρωθεί εμπειρικά δεδομένα, στατιστικά στοιχεία, βιβλιογραφικές αναφορές και διαδικτυακοί σύνδεσμοι συναφείς με την ελληνική κοινωνία· έχουν γίνει τροποποιήσεις ή προσθήκες στις υπάρχουσες βινιέτες, όπου αυτό κρίθηκε απαραίτητο· επίσης, έχει δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στη γλωσσική απόδοση των βασικών εννοιών, λαμβάνοντας υπόψη την καθιερωμένη χρήση τους στην ελληνόφωνη βιβλιογραφία, για να μη συμβάλει ο τόμος αυτός στη μεταφραστική βαβέλ που ενίοτε χαρακτηρίζει την ελληνική επιστημονική ορολογία – ελπίζουμε ότι το ενσωματωμένο Γλωσσάρι θα λειτουργήσει θετικά προς αυτή την κατεύθυνση.

Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία απέχει πλέον από το να θεωρείται «νέο» αντικείμενο στην ελληνική βιβλιογραφία. Ούτε καν αυτός ο τόμος συνιστά την πρώτη απόπειρα παρουσίασης στο αναγνωστικό κοινό της χώρας ενός επιστημονικού εγχειριδίου πάνω στο συγκεκριμένο πεδίο. Είχε προηγηθεί η μετάφραση στα ελληνικά του τόμου των Segall et al., το 1993, σε επιμέλεια του Δημήτρη Γεώργα, ο οποίος εισήγαγε ουσιαστικά τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία στην ελληνική ακαδημαϊκή κοινότητα (εκδ. Ελληνικά Γράμματα). Το σύγγραμμα αυτό δεν κυκλοφορεί πλέον. Ωστόσο, η παρακαταθήκη του καθηγητή Γεώργα είναι σημαντική όσο και πολυσύνθετη: διετέλεσε πρόεδρος της International Association for Cross-Cultural Psychology, βραβεύτηκε από την American Psychological Association για τη διαπολιτισμική έρευνα που διεξήγαγε (βλ. Georgas, Berry, Van de Vijver, Kağitçibaşı, & Poortinga, 2006) και, κυρίως, ενέπνευσε μια γενιά Ελλήνων

ερευνητών να δραστηριοποιηθούν και να αναπτύξουν διεθνή παρουσία στον συγκεκριμένο χώρο. Σήμερα η Διαπολιτισμική Ψυχολογία διδάσκεται ως πανεπιστημιακό μάθημα σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο στα ελληνικά ΑΕΙ, προωθείται ερευνητικά μέσω του Κέντρου Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και άλλων ερευνητικών δομών, συγκροτεί αυτόνομο κλάδο στους κόλπους της Ελληνικής Ψυχολογικής Εταιρείας, ενώ η χώρα μας έχει ήδη φιλοξενήσει ένα διεθνές συνέδριο της International Association for Cross-Cultural Psychology στις Σπέτσες το 2006 (βλ. Gari & Mylonas, 2009). Σε αυτό το ακαδημαϊκό και επιστημολογικό περιβάλλον στη χώρα μας εγγράφεται η δημοσίευση του παρόντος τόμου.

Ποιους όμως αφορούν όλα αυτά; Είναι η Διαπολιτισμική Ψυχολογία –και, κατ' επέκταση, αυτό το σύγγραμμα– αντικείμενο ενδιαφέροντος λίγων εξειδικευμένων ερευνητών και των φοιτητών τους; Η αντίληψη ότι η διαπολιτισμική έρευνα δεν έχει κάτι να προσφέρει σε εκείνους που γεννήθηκαν, κοινωνικοποιήθηκαν και ζουν μόνιμα σε μία, στην ίδια χώρα ή περιοχή είναι εντελώς λανθασμένη. Όπως θα καταλάβουν οι προσεκτικοί αναγνώστες, η θέαση των προσωπικών πεποιθήσεων σε συγκριτική προοπτική αυξάνει την πολιτισμική επίγνωση, δηλαδή τη συνειδητοποίηση της συμβολής των πολιτισμικών παραγόντων στην ατομική συμπεριφορά. Η διαπολιτισμική ενσυναίσθηση, δηλαδή η κατανόηση της οπτικής των ανθρώπων που προέρχονται από διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο, εδράζεται πρωτίστως στη θεμελιώδη ικανότητα να αντιλαμβάνεται κανείς σε ποιο βαθμό και με ποιους τρόπους είναι ο ίδιος φορέας του δικού του πολιτισμού (Ward, Bohner, & Furnham, 2001). Ειδικά για έναν επαγγελματία ψυχολόγο, οι ιδιότητες αυτές του επιτρέπουν να διατυπώνει υποθέσεις, αντί να εξάγει πρώιμα συμπεράσματα για τους πελάτες του, προβάλλοντας ακατάλληλα τη δική του πολιτισμική εμπειρία. Επιπλέον, τα μεθοδολογικά εργαλεία και οι τεχνικές που επεξεργάζονται οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι προάγουν την εγκυρότητα και την αξιοπιστία των ψυχολογικών μετρήσεων εν γένει. Το ζήτημα δεν είναι αποκλειστικά ερευνητικό: φανταστείτε πόση εμπιστοσύνη θα είχατε σε ένα ψυχολογικό τεστ το οποίο χρησιμοποιείται για την κλινική διάγνωση ενός παιδιού στη Θεσσαλονίκη ή στη Σίφνο, όταν το παιδί αυτό συγκρίνεται με τον μέσο όρο των συνομηλίκων του στη Βοστώνη, στο Λος Άντζελες ή στο

Λίβερπουλ! Στην πραγματικότητα, τέτοια εργαλεία έχουν χρησιμοποιηθεί στη χώρα μας κατά το παρελθόν για την αξιολόγηση της νοημοσύνης, της προσωπικότητας και ειδικών ικανοτήτων – ευτυχώς, έχουν πλέον αντικατασταθεί στην πλειοψηφία τους από πολιτισμικά προσαρμοσμένα και σταθμισμένα στον ελληνικό πληθυσμό ψυχομετρικά μέσα.

Τελικά, η πολιτισμική ετερότητα εντοπίζεται τόσο μεταξύ όσο και εντός των εθνικών πολιτισμών. Δεν χρειάζεται να διασχίσει κανείς τα σύνορα μιας χώρας για να τη συναντήσει. Μετανάστες πρώτης και δεύτερης γενιάς, εθνοτικές, εθνοπολιτισμικές ή γηγενείς ομάδες, θρησκευτικές, φυλετικές και άλλες μειονότητες συγκροτούν αναπόσπαστα οργανικά μέρη των σύγχρονων κοινωνιών, στις οποίες η διαχείριση της πολυπολιτισμικότητας αποτελεί διαρκή πρόκληση. Στο σημείο αυτό επισημαίνεται ότι ο πολιτισμός κάθε άλλο παρά ουδέτερη έννοια είναι· αντιθέτως, αποτελεί πεδίο σύγκρουσης ιδεολογικών, πολιτικών, οικονομικών και άλλων αντίρροπων δυνάμεων. Συχνά μάλιστα η επίκληση του πολιτισμού λειτουργεί κατά τρόπο που συγκαλύπτει άλλες θεμελιώδεις αντιπαραθέσεις, όπως είναι οι κοινωνικές ανισότητες εντός μιας χώρας και ο οικονομικός ή ο γεωστρατηγικός ανταγωνισμός μεταξύ μεμονωμένων ή συνασπισμένων κρατών. Δηλώσεις Ευρωπαϊών πολιτικών ηγετών ότι «η πολυπολιτισμικότητα έχει αποτύχει παταγωδώς» (Angela Merkel, 2010) ή ότι «η κρατική πολυπολιτισμική πολιτική έχει αποτύχει» (David Cameron, 2011) δείχνουν τις ιδεολογικές συνιστώσες του πολιτισμού και την υποβόσκουσα διαμάχη ανάμεσα σε διαφορετικές πολιτικές διαχείρισης της πολιτισμικής ετερότητας στις πλουραλιστικές κοινωνίες (Rosenthal & Levy, 2010).

Η αδυναμία των ερευνητών αλλά και των απλών αναγνωστών να διακρίνουν τις ιδεολογικές φορτίσεις της διαπολιτισμικής έρευνας κινδυνεύει να οδηγήσει στην αφελή ουσιοποίηση της έννοιας του πολιτισμού ως μιας αυθύπαρκτης, αντικειμενικής, φυσικής οντότητας, αντί μιας κοινωνικής κατασκευής που είναι στην πραγματικότητα (βλ. Haslam, Rothschild, & Ernst, 2000). Η ολισθηρή αυτή τάση ενισχύεται περαιτέρω από ερευνητικά δεδομένα που υιοθετούν μια θεώρηση του πολιτισμού ως στατικού, ενιαίου και αναλλοίωτου, αντί ρευστού, δυναμικού και μεταβαλλόμενου. Στην προκειμένη περίπτωση δεν πρόκειται απλώς για μεθοδολογικά σφάλματα, αλλά για επιστημολογικά ατοπήματα με εμφανείς όσο και άρρητες κοινωνικές προεκτάσεις. Συμβαίνει μάλιστα το εξής παράδοξο: αν προσπαθήσει κανείς να προστατεύσει την ουτοπική (επιστημονική) «κα-

θαρότητα» της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας από «μολυσματικούς» (κοινωνικούς και ιδεολογικούς) παράγοντες, τότε αποστραγγίζει το αντικείμενο της έρευνας από την ουσία του, καθώς οι ίδιοι αυτοί παράγοντες αποτελούν συστατικά στοιχεία του πολιτισμού! Οι συντελεστές του παρόντος τόμου ελπίζουμε ότι τα εργαλεία κριτικής σκέψης και τα παραδείγματα εφαρμογών που τον συνοδεύουν θα συμβάλουν στην καλύτερη κατανόηση του πληροφοριακού μέρους του και στη δημιουργική αξιοποίηση των πορισμάτων για τη σχέση μεταξύ πολιτισμού και συμπεριφοράς.

Βιβλιογραφία

- Αντωνίου, Σ. (2001). Η διαπολιτισμική διάσταση στην Κοινωνική Ψυχολογία. Στο Σ. Παπαστάμου & συν. (Επιμ.), *Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία* (σελ. 289-328). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Gari, A., & Mylonas, K. (Eds.). (2009). *Quod Erat Demonstrandum: From Herodotus' Ethnographic Journeys to Cross-Cultural Research*. Athens, Greece: Pedio Books Publishing.
- Georgas, J., Berry, J. W., Van de Vijver, F. J. R., Kağitçibaşı, Ç., & Poortinga, Y. H. (Eds.) (2006). *Families across cultures: A 30-nation psychological study*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511489822
- Haslam, N., Rothschild, L., & Ernst, D. (2000). Essentialist beliefs about social categories. *British Journal of Social Psychology, 39*(1), 113-127. doi:10.1348/014466600164363
- Kağitçibaşı, Ç. (2005). Autonomy and relatedness in cultural context: Implications for self and family. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 36*(4), 403-422. doi:10.1177/0022022105275959
- Rosenthal, L., & Levy, S. (2010). The colorblind, multicultural, and polycultural ideological approaches to improving intergroup attitudes and relations. *Social Issues and Policy Review, 4*(1), 215-246. doi:10.1111/j.1751-2409.2010.01022.x
- Segall, M., Dasen, P., Berry, J., & Poortinga, Y. (1993). *Διαπολιτισμική Ψυχολογία: Η μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε παγκόσμιο οικολογικό πολιτιστικό πλαίσιο* (Επιμ. Δ. Γεώργας). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Smith, P., & Bond, M. H. (2011). *Διαπολιτισμική Κοινωνική Ψυχολογία* (Επιμ. Α. Παπαστυλιανού). Αθήνα: Gutenberg.
- Tajfel, H. (1972). Experiments in a vacuum. In J. Israel & H. Tajfel (Eds.), *The context of Social Psychology: A critical assessment* (pp. 69-119). London: Academic Press.
- Triandis, H. (Ed.). (1980). *Handbook of Cross-Cultural Psychology*. Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Ward, C., Bochner, S., & Furnham, A. (2001). *The psychology of culture shock* (2nd ed.). East Sussex, UK: Routledge.

Κατανοώντας τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία

“ Na θυμάσαι ότι τα πάντα είναι μόνο γνώμες και ότι είναι στο χέρι σου να σκέφτεσαι όπως σου αρέσει. ”

Μάρκος Αυρήλιος (121-180 μ.Χ.) -
Ρωμαίος αυτοκράτορας και στωικός φιλόσοφος

“ Η Δύση μπορεί να διδάξει την Ανατολή πώς να επιβιώνει, αλλά η Ανατολή πρέπει τελικά να δείξει στη Δύση πώς να ζει. ”

Τ. Χσιε (1884-1972) - Κινέζος παιδαγωγός και διπλωμάτης

ΜΟΝΟ ΑΡΓΟΤΕΡΑ αποκαλύφθηκαν στις πραγματικές τους διαστάσεις οι καταστροφικές συνέπειες από το τσουνάμι στον Ινδικό Ωκεανό το 2004, που συγκλόνισε την κοινή γνώμη. Δύο ψυχολόγοι, ο Fred και η Rita, έσπευσαν στην Ταϊλάνδη αμέσως μόλις διαδόθηκαν τα νέα. Οι δύο επαγγελματίες είχαν μεγάλη εμπειρία από παρόμοιες συνθήκες στην καριέρα τους, αλλά αυτό που βίωσαν μετά το συγκεκριμένο γεγονός ήταν κάτι παραπάνω από αποκαρδιωτικό. Τα θανατηφόρα αποτελέσματα του κύματος ήταν άμεσα. Η καταστροφή που ακολούθησε απερίγραπτη. Ο ανθρώπινος πόνος έμοιαζε ατέλειωτος.

Οι φυσικές καταστροφές μάς επηρεάζουν όλους, ανεξάρτητα από την εθνικότητα ή την καταγωγή μας. Θύελλες, ανεμοστρόβιλοι, πλημμύρες, σεισμοί και τυφώνες σπέρνουν τον όλεθρο και την καταστροφή στις ζωές μας με έναν άμεσο, οξύ και μακροπρόθεσμο ψυχολογικό

αντίκτυπο. Με αυτό κατά νου, πώς θα μπορούσαν οι επαγγελματίες να βοηθήσουν καλύτερα τους ανθρώπους να ξεπεράσουν τον συναισθηματικό πόνο που προκαλούν τέτοιου είδους γεγονότα;

Ο Fred Bemak αναζητά την απάντηση σε αυτό το ερώτημα εδώ και χρόνια. Ως καθηγητής, ανέπτυξε αρκετές θεραπευτικές μεθόδους ψυχολογικής παρέμβασης για να βοηθήσει τα θύματα των μεγάλης κλίμακας καταστροφών. Αυτές οι μέθοδοι λειτούργησαν καλά στο περιβάλλον του εργαστηρίου, αλλά η αποτελεσματικότητά τους στον πραγματικό κόσμο είναι πιο σύνθετη. Είναι μια τέτοια θεραπεία χρήσιμη για τους φτωχούς, οι οποίοι πλήττονται περισσότερο από τις φυσικές καταστροφές; Είναι μήπως χρήσιμη για τις κοινότητες μεταναστών από τις χώρες της Λατινικής Αμερικής ή για τους Αβορίγινες της Αυστραλίας ή για τους αυτόχθονες Αμερικανούς; Λειτουργούν αυτές οι μέθοδοι στην Αφρική και τη Νοτιοανατολική Ασία; Ο Bemak ίδρυσε την οργάνωση Σύμβουλοι Χωρίς Σύνορα, μια μη κυβερνητική οργάνωση που μελετά και προσπαθεί να ανακουφίσει τον ανθρώπινο πόνο σε όλο τον κόσμο. Εργάστηκε σε αυτήν μαζί με τη σύζυγό του, Rita Chung, για περισσότερα από 17 χρόνια, παρέχοντας διάφορες μορφές ψυχολογικής υποστήριξης σε θύματα φυσικών καταστροφών. Μία από τις βασικές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν παραμένει ίδια: Μπορούν οι ερευνητικές μέθοδοι και οι ψυχολογικές παρεμβάσεις που αναπτύχθηκαν σε ένα μέρος του κόσμου να εφαρμοστούν αποτελεσματικά σε άλλους πολιτισμούς; Γνωρίζουμε ότι οι κοινωνικοπολιτισμικοί παράγοντες επιδρούν στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι ενεργούν, σκέπτονται και αισθάνονται, και ότι η ίδια επιστημονική μελέτη μπορεί να έχει διαφορετικά αποτελέσματα σε διαφορετικές ομάδες. Παραμένει ωστόσο αναπάντητο το ερώτημα πόσο ουσιαστικές είναι αυτές οι διαφορές. Αν είναι αμελητέες, τότε, ανεξάρτητα από το πού έχουμε γεννηθεί και μεγαλώσει, η ανθρώπινη συμπεριφορά και η ψυχολογική εμπειρία πρέπει να βασίζονται σε παρόμοιους οικουμενικούς μηχανισμούς. Αν, από την άλλη, αυτές οι διαφορές είναι σημαντικές, τότε ως ερευνητές χρειάζεται να δείχνουμε μεγαλύτερη προσοχή στις διαφορές που χαρακτηρίζουν τους ανθρώπους με διαφορετικό υπόβαθρο. Η Ψυχολογία ως πεδίο δεν έχει ακόμα καταλήξει σε οριστικά συμπεράσματα σχετικά με αυτές τις διαφορετικές διαστάσεις λόγω κάποιων ζητημάτων που εξακολουθούν να παραμένουν ανεπίλυτα διεθνώς. Στο παρόν κεφάλαιο σκιαγραφούνται ορισμένα από αυτά.

Το πιο σημαντικό ωστόσο είναι ότι η τρέχουσα κατάσταση στην ψυχολογική έρευνα δεν χαρακτηρίζεται από ετερότητα. Οι μελέτες που δημοσιεύονται στις ΗΠΑ επικεντρώνονται στους Αμερικανούς, οι οποίοι αντιστοιχούν σε λιγότερο από το 5% του παγκόσμιου πληθυσμού. Μια λεπτομερής ανάλυση κορυφαίων επιστημονικών περιοδικών Ψυχολογίας με κριτές έδειξε ότι περισσότερο από το 90% των δειγμάτων προερχόταν από μια μικρή ομάδα χωρών που αντιστοιχούσαν στο 12% του παγκόσμιου πληθυσμού (Henrich et al., 2010). Επιπλέον, οι προπτυχιακοί φοιτητές αποτελούσαν περίπου τα δύο τρίτα των ερευνητικών δειγμάτων στις ΗΠΑ και πάνω από τα τρία τέταρτα των δειγμάτων στις μελέτες που διενεργήθηκαν σε άλλες χώρες. Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι η κατάσταση της ψυχολογικής έρευνας σήμερα δεν αντιπροσωπεύει επαρκώς τον παγκόσμιο πληθυσμό (Arnett, 2008).

Πέραν τούτου, τα αγγλικά είναι η πιο αναγνωρισμένη διεθνής γλώσσα της Ψυχολογίας. Τα άρθρα των πιο διακεκριμένων επιστημονικών περιοδικών είναι γραμμένα στα αγγλικά, ενώ τα διεθνή συνέδρια χρησιμοποιούν τα αγγλικά ως επίσημη γλώσσα. Οι ερευνητές με χαμηλή επάρκεια στα αγγλικά προφανώς έχουν περιορισμένες ευκαιρίες να προωθήσουν την έρευνά τους και να συμβάλουν στον εμπλουτισμό της παγκόσμιας ψυχολογικής γνώσης. Εκτός από τους περιορισμούς στη χρήση της αγγλικής γλώσσας, η ετερότητα στην ψυχολογική έρευνα πλήττεται από τον σχετικά μικρό αριθμό χωρών στις οποίες διεξάγονται οι περισσότερες μελέτες: ΗΠΑ, Καναδάς, Γαλλία, Γερμανία, καθώς και ένας πολύ μικρός κατάλογος άλλων ευρωπαϊκών κρατών. Οι επιστήμονες από αυτές τις χώρες έχουν ασκήσει την πιο σημαντική επιρροή στην επιστήμη της Ψυχολογίας. Παρ' όλα αυτά, δεν είναι λιγότερο σημαντική και αξιόλογη η συμβολή επιστημόνων από άλλα μέρη του κόσμου –όπως η Κίνα, η Ινδονησία, η Ινδία, η Ιαπωνία, η Ρωσία, η Νότια Αφρική, η Τουρκία, το Ιράν και το Μεξικό, για να αναφέρουμε μόνο μερικά– την οποία αγνοούν οι περισσότεροι επαγγελματίες ψυχολόγοι (Shiraev, 2011).

Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία επιχειρεί να απαντήσει σε τέτοια ζητήματα εντοπίζοντας και διερευνώντας τις ομοιότητες και τις διαφορές των ατόμων, με απώτερο στόχο να ενώσει τους ανθρώπους παγκοσμίως μέσω αμοιβαίας κατανόησης, ενδιαφέροντος και εκτίμησης.

Τι είναι η Διαπολιτισμική Ψυχολογία;

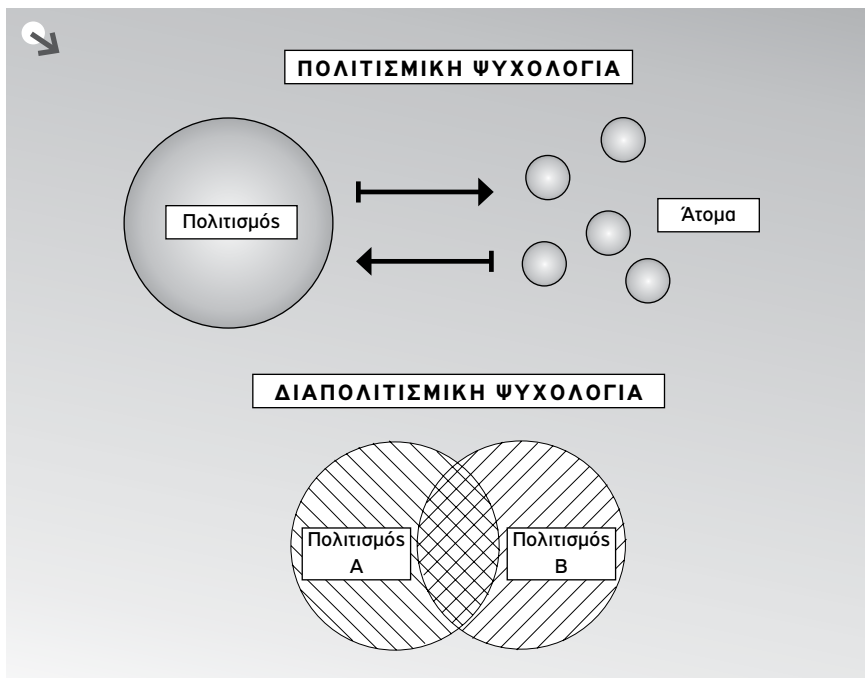
Πριν φτάσουμε στην ενηλικίωση, οι περισσότεροι από εμάς δεν επιλέγουμε πού θα ζήσουμε ή ποια γλώσσα θα μιλήσουμε. Μεγαλώνοντας σε πόλεις, κωμοπόλεις και χωριά ή οπουδήποτε αλλού – κοντά στη χιονισμένη Βοστώνη ή στην υγρή Κινσάσα– οι άνθρωποι μαθαίνουν πώς να κατανοούν όσα συμβαίνουν γύρω τους σύμφωνα με τις επιθυμίες των γονέων τους, τις κοινωνικές απαιτήσεις και τις παραδόσεις των προγόνων τους. Ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι μαθαίνουν να σχετίζονται με τον κόσμο γύρω τους μέσα από συναισθήματα και ιδέες επηρεάζει οτιδήποτε κάνουν. Οι πράξεις τους, με τη σειρά τους, επιδρούν στις σκέψεις, στις ανάγκες και στα συναισθήματά τους.

Οι συνθήκες στις οποίες ζουν οι άνθρωποι ποικίλλουν από τόπο σε τόπο. Οι ανθρώπινες ενέργειες και τα διανοητικά συστήματα –όπως διαμορφώνονται και αναπτύσσονται στα διάφορα περιβάλλοντα– είναι επίσης δυνατόν να ποικίλλουν από ομάδα σε ομάδα. Αυτού του είδους τις διαφορές (και, φυσικά, τις ομοιότητες) μελετά η Διαπολιτισμική Ψυχολογία (Gudykunst & Bond, 1997). **Διαπολιτισμική Ψυχολογία** ονομάζεται η κριτική και συγκριτική μελέτη των πολιτισμικών επιδράσεων στην ανθρώπινη συμπεριφορά. Από αυτό τον ορισμό κρατήστε δύο σημαντικά στοιχεία. Πρώτον, πρόκειται για συγκριτικό πεδίο. Κάθε μελέτη στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία καταλήγει στα συμπεράσματά της μέσα από τουλάχιστον δύο δείγματα, τα οποία αντιπροσωπεύουν τουλάχιστον δύο διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες. Δεύτερον, επειδή η Διαπολιτισμική Ψυχολογία συνδέεται εγγενώς με συγκρίσεις, και η πράξη της σύγκρισης απαιτεί ένα ιδιαίτερο σύνολο κριτικών δεξιοτήτων, η μελέτη στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία είναι συνυφασμένη με την κριτική σκέψη.

Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία εξετάζει την ποικιλομορφία των ψυχολογικών φαινομένων και τις αιτίες που την προκαλούν. Ειδικότερα, οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι μελετούν –και πάλι από συγκριτική άποψη– τις διασυνδέσεις μεταξύ πολιτισμικών κανόνων και συμπεριφοράς, καθώς και τους τρόπους με τους οποίους συγκεκριμένες ανθρώπινες δραστηριότητες επηρεάζονται από διαφορετικές, μερικές φορές ετερόκλητες, κοινωνικές και πολιτισμικές δυνάμεις (Segall et al., 1990). Για παράδειγμα, ως αναλογιστούμε το ερώτημα που τέθηκε στην αρχή αυτού του κεφαλαίου: Βιώνουν οι επιζώντες καταστροφών παρόμοια συμπτωματολογία

σε όλους τους πολιτισμούς (βλ. Bemak & Chung, 2008); Εάν συμβαίνει αυτό, μπορεί ο ψυχολόγος να χρησιμοποιήσει σε άλλα πολιτισμικά περιβάλλοντα –όπως, για παράδειγμα, στο Σουδάν ή στο Ιράν– μια παρέμβαση που έχει στόχο την αντιμετώπιση των μετατραυματικών συμπτωμάτων και χρησιμοποιείται στη Νορβηγία;

Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία δεν επιχειρεί μόνο να διακρίνει τις διαφορές ανάμεσα σε ομάδες, αλλά επιδιώκει επίσης να θεμελιώσει κάποια οικουμενικά στοιχεία της συμπεριφοράς, τα οποία είναι κοινά σε όλους τους ανθρώπους και τις ομάδες (Berry et al., 1992· Lonner, 1980) (βλ. Σχήμα 1.1). Για παράδειγμα, η Διαπολιτισμική Ψυχολογία επιχειρεί να εντοπίσει τα κοινά σημεία στη δομή της ανθρώπινης προσωπικότητας: σχετικώς ανθεκτικά μοτίβα σκέψης, συναισθήματος και συμπεριφοράς. Τέτοια οικουμενικά γνωρίσματα είναι, μεταξύ άλλων, ο νευρωτισμός, η εξωστρέφεια, η δεκτικότητα στην εμπειρία, η προσήνεια και η ευσυνειδησία (Costa & McCrae, 1997). Αυτά τα ευρήματα υποστηρίζονται από αρκετές παγκόσμιες μελέτες (Schmitt et al., 2007).

ΣΧΗΜΑ 1.1
Πολιτισμική Ψυχολογία και Διαπολιτισμική Ψυχολογία

Σε τι διαφέρει η Διαπολιτισμική Ψυχολογία από την **Πολιτισμική Ψυχολογία**; Πρώτον, και πιο σημαντικό, η Πολιτισμική Ψυχολογία αναζητά τις σημασιολογικές συνδέσεις ανάμεσα στην κουλτούρα και τη συμπεριφορά των ατόμων που ζουν σε έναν συγκεκριμένο πολιτισμό (έννοιες που θα διευκρινιστούν στη συνέχεια του κεφαλαίου). Η πρωταρχική παραδοχή στην Πολιτισμική Ψυχολογία είναι ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά νοηματοδοτείται μόνο εάν ιδωθεί μέσα στο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο συμβαίνει (Segall et al., 1999). Για παράδειγμα, ένας πολιτισμικός ψυχολόγος μπορεί να ενδιαφέρεται να περιγράψει πώς ο Βουδισμός επηρεάζει τη συμπεριφορά και τις στάσεις των νέων ζευγαριών στην Ταϊλάνδη. Ή ένας ερευνητής μπορεί να ενδιαφέρεται να μελετήσει πώς οι θεμελιώδεις αρχές του Ισλάμ ενσωματώνονται στην ατομική συνείδηση και στα ατομικά χαρακτηριστικά (Mongroo & Kreidie, 1997). Η Πολιτισμική Ψυχολογία προτάσσει την ιδέα ότι η συμπεριφορά και οι νοητικές διεργασίες είναι ουσιαστικά τα προϊόντα αλληλεπίδρασης ανάμεσα στον πολιτισμό και το άτομο.

Ορισμοί βασικών εννοιών

Πολιτισμός

“ Πολιτισμός είναι, με απλά λόγια, ο τρόπος που ζουν οι άνθρωποι και ο τρόπος που συνδέονται με την ιστορία από συνήθεια. ”

Le Roi Jones (1934-2014) – Αμερικανός συγγραφέας και υπερασπιστής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων

“ Ο πολιτισμός δεν είναι απλώς ένα στολίδι· είναι η έκφραση του χαρακτήρα ενός έθνους και την ίδια στιγμή ένα ισχυρό εργαλείο διαμόρφωσης του χαρακτήρα. Σκοπός του πολιτισμού είναι να ζει κανείς με ορθό τρόπο. ”

W. Somerset Maugham (1874-1965) – Άγγλος θεατρικός συγγραφέας και μυθιστοριογράφος

Για τους σκοπούς του παρόντος βιβλίου, θα ορίσουμε τον **πολιτισμό** ως ένα σύνολο στάσεων, συμπεριφορών και συμβόλων που μοιράζεται μια

μεγάλη ομάδα ανθρώπων και που συνήθως μεταδίδονται από τη μία γενιά στην άλλη. Οι στάσεις περιλαμβάνουν τις πεποιθήσεις (πολιτικές, ιδεολογικές, θρησκευτικές, ηθικές κ.ά.), τις αξίες, τη γενική γνώση (εμπειρική και θεωρητική), τις απόψεις, τις προλήψεις και τα στερεότυπα. Οι συμπεριφορές περιλαμβάνουν μια μεγάλη ποικιλία κανόνων, ρόλων, εθίμων, παραδόσεων, συνηθειών, πρακτικών και τρόπων ζωής. Τα σύμβολα αντιπροσωπεύουν πράγματα ή ιδέες που νοηματοδοτούνται από τους ανθρώπους. Ένα σύμβολο μπορεί να έχει τη μορφή υλικού αντικειμένου, χρώματος, ήχου, σλόγκαν, κτιρίου ή οτιδήποτε άλλο. Οι άνθρωποι αποδίδουν ειδικές σημασίες σε ειδικά σύμβολα και τα μεταφέρουν στην επόμενη γενιά, παράγοντας με αυτό τον τρόπο πολιτισμικά σύμβολα. Για παράδειγμα, ένα κομμάτι γης μπορεί να έχει ελάχιστη σημασία για μια ομάδα ανθρώπων που ζουν λίγα χιλιόμετρα μακριά. Η ίδια γη ωστόσο μπορεί να αποτελεί σύμβολο ενότητας και δόξας για τους ανθρώπους που ζουν εκεί (Brislin, 2000).

Οι πολιτισμοί έχουν τόσο ρητά όσο και υπονοούμενα χαρακτηριστικά. Τα ρητά χαρακτηριστικά είναι το σύνολο των παρατηρήσιμων πράξεων που λαμβάνουν συστηματικά χώρα σε έναν πολιτισμό: έθιμα, παρατηρήσιμες πρακτικές και τυπικές συμπεριφορικές αποκρίσεις, όπως το να πει κανείς «καλημέρα» σε έναν ξένο. Τα υπονοούμενα χαρακτηριστικά αναφέρονται στις οργανωτικές αρχές που υπάρχουν πίσω από αυτές τις κανονικότητες στη βάση σταθερών μοτίβων της εμφανούς κουλτούρας. Για παράδειγμα, η γραμματική που διέπει την ομιλία, οι άγραφοι κανόνες διαπραγματεύσεως ή οι ειδικές προσδοκίες της συμπεριφοράς σε μια συγκεκριμένη κατάσταση μπορούν να θεωρηθούν παραδείγματα υπονοούμενης κουλτούρας.

Υπενθυμίζεται ότι καμία κοινωνία δεν είναι πολιτισμικά ομοιογενής. Καμία κουλτούρα δεν είναι εντελώς όμοια ή εντελώς διαφορετική από μια άλλη.

Κοινωνία, φυλή και εθνικότητα

Μερικοί άνθρωποι χρησιμοποιούν όρους όπως «κοινωνία», «πολιτισμός», «εθνικότητα», «φυλή» και «εθνότητα» με τον ίδιο τρόπο. Κι όμως, αυτοί οι όροι είναι διαφορετικοί. Η κοινωνία αποτελείται από ανθρώπους, ενώ ο πολιτισμός είναι ένας κοινός τρόπος αλληλεπίδρασης που

υιοθετούν αυτοί οι άνθρωποι. Και πώς διαφέρει ο όρος «πολιτισμός» από τους όρους «φυλή», «εθνότητα» και «εθνικότητα»;

Οι περισσότεροι ειδικοί ερευνητές ορίζουν τη **φυλή** ως μια ομάδα ανθρώπων που διακρίνονται από ορισμένα παρόμοια, γενετικά μεταβιβαζόμενα φυσικά χαρακτηριστικά. Ο Rushton (1995), για παράδειγμα, ορίζει κάθε φυλή ως έναν περισσότερο ή λιγότερο διακριτό συνδυασμό κληρονομήσιμων μορφολογικών, συμπεριφορικών και βιολογικών χαρακτηριστικών. Στενά ρουθούνια και μάτια σε μικρή απόσταση μεταξύ τους χαρακτηρίζουν την καυκάσια φυλή. Ευδιάκριτα ζυγωματικά προσδιορίζουν τα άτομα μογγολοειδούς καταγωγής. Πλατιά ρουθούνια στο σχήμα ανάποδης καρδιάς ανήκουν τυπικά στη νεγροειδή φυλή. Ο Levin (1995) υποστηρίζει ότι οι διαφορές ανάμεσα στις ανθρώπινες φυλές έχουν επίσης εξελικτικό χαρακτήρα. Κατά την άποψή του, η νεγροειδής φυλή εμφανίστηκε πρώτα στην υποσαχάρια Αφρική πριν από περίπου 110.000 χρόνια, για να εξελιχθεί αργότερα στη μογγολοειδή και την καυκάσια φυλή. Γενικά μιλώντας, οι μαύροι (Αφρικανοί, νεγροειδούς καταγωγής) είναι εκείνοι των οποίων οι περισσότεροι πρόγονοι προέρχονται από την υποσαχάρια Αφρική. Οι λευκοί (Ευρωπαίοι, Καυκάσιοι) έχουν τους περισσότερους προγόνους τους από την Ευρώπη. Ενώ οι περισσότεροι πρόγονοι των Ασιατών της Άπω Ανατολής (Ανατολίτες, μογγολοειδούς καταγωγής) προέρχονται από χώρες που βρέχονται από τον Ειρηνικό Ωκεανό. Φυσικά, όταν αναφερόμαστε στις διαφορές μεταξύ πληθυσμιακών ή φυλετικών ομάδων, εννοούμε τους *μέσους όρους*. Αυτές οι τρεις ομάδες αλληλεπικαλύπτονται ουσιαστικά σε όλες σχεδόν τις σωματικές και ψυχολογικές μετρήσεις (Rushton & Jensen, 2005). Είναι ωστόσο σημαντικό να σημειώσουμε την υψηλή ή χαμηλή συχνότητα εμφάνισης τέτοιων σωματικών χαρακτηριστικών, επειδή τα περισσότερα σωματικά χαρακτηριστικά εντοπίζονται σε όλους τους πληθυσμούς. Για παράδειγμα, μερικοί Γερμανοί έχουν σγουρά μαλλιά και μερικοί Αφρικανοί έχουν κόκκινα μαλλιά. Υπάρχουν πολλοί Ευρωαμερικανοί με σκουρόχρωμο δέρμα καθώς και Αφροαμερικανοί με ανοιχτόχρωμο δέρμα. Για έναν σύγχρονο βιολόγο, «φυλή» είναι ο όρος που χρησιμοποιείται για να περιγράψει έναν πληθυσμό ο οποίος διαφέρει σε ευδιάκριτες σωματικές ιδιότητες. Τα μέλη αυτού του πληθυσμού είναι ικανά για αναπαραγωγή με μέλη άλλων πληθυσμών, αλλά γενικά δεν το κάνουν. Ως αποτέλεσμα, σε περιόδους σχετικής απομόνωσης αναδύονται ορισμένα ειδικά σωματικά χαρακτηριστικά

που μεταβιβάζονται γενετικά. Η γεωγραφική απομόνωση υπήρξε ένας παράγοντας για τη δημιουργία φυλών στο παρελθόν. Σήμερα ωστόσο οι πολιτικοί, πολιτισμικοί ή θρησκευτικοί παράγοντες είναι πολύ πιο σημαντικοί στην ερμηνεία των διαφορών μεταξύ των φυλών από ό,τι είναι οι γεωγραφικοί παράγοντες.

Η φυλή μπορεί επίσης να ιδωθεί ως κοινωνική κατηγορία. Επειδή δηλώνει –πρώτα και πάνω απ’ όλα– ορισμένες εμπειρίες που μοιράζονται πολλοί άνθρωποι, οι οποίοι συμβαίνει να ανήκουν σε μια κατηγορία, ονομάζεται «φυλή» (Gould, 1994, 1997· Langaney, 1988). Ο Arthur Dole (1995), για παράδειγμα, εισηγήθηκε την εγκατάλειψη του όρου «φυλή», αντιπροτείνοντας τη χρήση όρων όπως «ηπειρωτική προέλευση» (π.χ. Αφρικανός), «ανθρωπολογική ονομασία» (π.χ. Καυκάσιος) και «αποικιοκρατικό ιστορικό» (π.χ. Λατίνος) για την περιγραφή μεγάλων κατηγοριών ανθρώπων. Επειδή η φυλή είναι μια κοινωνική κατασκευή, όλες οι φυλετικές διαφορές μπορεί πράγματι να αντανακλούν μόνο τη διαφορά ανάμεσα σε αυθαίρετα θεμελιωμένες κατηγορίες (Brace, 2005).

Η φυλή παραμένει σημαντικό στοιχείο ταυτοποίησης των ανθρώπων. Για παράδειγμα, σε ορισμένες χώρες η κυβέρνηση και πολλοί ιδιωτικοί φορείς μπορεί να ζητήσουν από οποιονδήποτε υποψήφιο για μια θέση εργασίας να δηλώσει τη φυλή ή την καταγωγή του. Σε αυτές τις χώρες μάλιστα υπάρχουν τυπικές κατευθυντήριες οδηγίες για την αναγνώριση της φυλής με βάση (και) τη γεωγραφική περιοχή καταγωγής. Οι κυβερνήσεις μπορεί επίσης να ρωτούν τους πολίτες ποια είναι η φυλή τους στις απογραφές πληθυσμού.

Αν και ο όρος «ισπανόφωνος» υιοθετήθηκε επίσημα από την αμερικανική κυβέρνηση από το 1980, γενικά δεν χρησιμοποιείται στη Λατινική Αμερική. Μερικοί πιστεύουν ότι ο όρος «Λατίνος» είναι περισσότερο κατάλληλος. Η διαφωνία εντοπίζεται στο γεγονός ότι ο όρος «ισπανόφωνος» δίνει έμφαση στην ισπανική κληρονομιά και όχι σε άλλες καταγωγές (Comas-Díaz, 2001). Φθάνοντας σε έναν συμβιβασμό, κάποιοι χρησιμοποιούν τον όρο «Λατινο-ισπανόφωνος».

Ο όρος **εθνικότητα**¹ δηλώνει συνήθως την πολιτισμική κληρονομιά,

1. Στ.Ε.: Η διάκριση ανάμεσα στους αγγλόφωνους όρους *ethnic* και *national* δεν είναι πάντοτε αυτονόητη στην ελληνόφωνη, ούτε ακόμα και στη διεθνή βιβλιογραφία. Οι Παυλόπουλος, Μπεζεβέγκης και Γεωργαντή (2012), επιχειρώντας να αποτυπώσουν τη σχετική ορολογία για την ταυτότητα, πρότειναν τα εξής: η *πολιτισμική ταυτότητα* (*cultural*

την εμπειρία που μοιράζονται άνθρωποι με κοινή προέλευση, προγόνους, γλώσσα, παραδόσεις και συχνά κοινή θρησκεία και γεωγραφική επικράτεια. Το **έθνος** ορίζεται ως μια ομάδα ανθρώπων που έχουν κοινή γεωγραφική προέλευση, ιστορία και γλώσσα, και είναι ενοποιημένοι ως πολιτική οντότητα – ένα ανεξάρτητο κράτος αναγνωρισμένο από τις υπόλοιπες χώρες. Για παράδειγμα, όσοι είναι Έλληνες πολίτες είτε γεννήθηκαν στην Ελλάδα είτε απέκτησαν την ελληνική υπηκοότητα μέσω της διαδικασίας πολιτογράφησης.

Το **θρησκευτικό δόγμα** δηλώνει την αποδοχή, από ένα άτομο, της γνώσης, των πεποιθήσεων και των πρακτικών που σχετίζονται με μια συγκεκριμένη θρησκευτική πίστη. Η Ευρώπη, η Βόρεια Αμερική και η Νότια Αμερική είναι κυρίως χριστιανοί. Σχεδόν τα δύο τρίτα των μουσουλμάνων ζουν στην Ασία. Από τότε που ξεκίνησαν οι δημοσκοπήσεις, περίπου 70 χρόνια πριν, σχεδόν 95% των Αμερικανών αναφέρουν σταθερά ότι πιστεύουν στον Θεό. Ποικίλλει όμως η ένταση της πίστης τους. Επιπλέον, περίπου 25% των ενήλικων Αμερικανών άλλαξαν θρησκεία από την παιδική τους ηλικία και 25% των νεαρών ενηλίκων, ηλικίας κάτω των 30 ετών, δηλώνουν ότι δεν ασπάζονται κανένα θρησκευτικό δόγμα (Pew, 2008). Στην Ελλάδα, το 90% των πολιτών αυτοπροσδιορίζονται ως χριστιανοί ορθόδοξοι, 4% ως χριστιανοί άλλων δογμάτων, 4% δηλώνουν άθρησκοι και 2% μουσουλμάνοι (Pew, 2017). Οι θρησκευτικές διδασχές έχουν σχετικά παρόμοιο αντίκτυπο στα άτομα, ανεξαρτήτως θρησκευτικού δόγματος, κηρύττοντας την τιμιότητα, την ταπεινοφροσύνη και την καλοσύνη απέναντι στον συνάνθρωπο. Ενώ οι επιστημονικές ανακαλύψεις εξαπλώνονται σχετικά γρήγορα σε όλη την υδρόγειο, ο πολιτισμός και η θρησκεία

identity) αφορά την αίσθηση του ανήκειν σε μια εθνοπολιτισμική ομάδα, γενικά. Η προεξάρχουσα πολιτισμική ταυτότητα των μελών ενός κράτους-έθνους αναφέρεται ως *εθνική ταυτότητα (national identity)*. Κατ' αντιδιαστολή, η πολιτισμική ταυτότητα εθνοπολιτισμικών ομάδων με διαφορετική καταγωγή από την εθνική ομάδα της χώρας διαμονής, όπως οι μετανάστες, αποδίδεται ως *εθνοτική ταυτότητα (ethnic identity)*. Τα ουσιαστικά *ethnicity*, *nationality* και *citizenship* μπορούν να αποδοθούν ως *εθνικότητα*, *υπηκοότητα* και *πολιτειότητα*, αντίστοιχα, δηλαδή αναφέρονται στην εθνική καταγωγή (ως μη νομικού περιεχομένου ιδιότητα), στην πολιτειακή υπαγωγή (ως νομικό δεσμό του δημοσίου δικαίου) και στην ιδιότητα του πολίτη (ως σύνοψη των πολιτικών δικαιωμάτων), αντίστοιχα. Ας σημειωθεί ότι στην Ελλάδα οι όροι *υπηκοότητα* και *ιθαγένεια* έχουν ταυτόσημο περιεχόμενο από νομική άποψη (βλ. επίσης Μελέτη Περίπτωσης για τη διάκριση μεταξύ εθνικότητας και υπηκοότητας).

έχουν βαθιές ψυχολογικές ρίζες που υποστηρίζονται από κυρίαρχες ελίτ και από κοινωνικούς θεσμούς που τις νομιμοποιούν.

Υπάρχει μεγάλη σύγχυση ως προς τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι διαφορετικών χωρών χρησιμοποιούν τους όρους «φυλή», «εθνότητα», «θρησκευτική ταυτότητα» και «υπηκοότητα». Οι χριστιανοί Άραβες που κατοικούν στο Ισραήλ, για παράδειγμα, δεν αποκαλούν τους εαυτούς τους Ισραηλίτες χριστιανούς Άραβες. Παρότι είναι Ισραηλινοί πολίτες, βλέπουν συνήθως την ισραηλινή ταυτότητά τους ως πολιτική ή νομική, και όχι ως πολιτισμική. Από την άλλη, για τους περισσότερους ανθρώπους στον εβραϊκό πληθυσμό, η ισραηλινή ιθαγένεια εξυπηρετεί τόσο ως νομική όσο και ως πολιτισμική ταυτότητα (Horenczyk & Munayer, 2007). Ό,τι ορίζεται ως «φυλή» ή «εθνότητα» στις ΗΠΑ αποκαλείται «υπηκοότητα»² σε άλλες χώρες.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Εθνικότητα και υπηκοότητα

Διαφορετικές εθνικές ομάδες συνυπάρχουν στις περισσότερες χώρες. Ομοίως, μπορούν να υπάρχουν πολλές διαφορετικές εθνικές ομάδες εντός οποιασδήποτε εθνικής ομάδας.

Ίδια υπηκοότητα, διαφορετική εθνική ομάδα. Η Adrita και η Ελένη είναι δύο φίλες που ζουν στη Σύρο. Έχουν και οι δύο την ελληνική υπηκοότητα, δηλαδή είναι κατά νόμο Ελληνίδες πολίτες. Ωστόσο, με όρους εθνικής καταγωγής, η Adrita είναι Αλβανίδα επειδή οι γονείς της μετανάστευσαν από την Αλβανία όταν εκείνη ήταν μικρό κορίτσι και έλαβε την ελληνική υπηκοότητα μόλις πριν λίγα χρόνια. Οι γονείς της Ελένης είναι Έλληνες, οπότε έλαβε την ελληνική υπηκοότητα από τη γέννησή της. Όμως η καταγωγή της μητέρας της είναι από τη Σμύρνη (ο παπούς και η γιαγιά της ήρθαν πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία το 1922), ενώ ο πατέρας της έχει ενετικές ρίζες.

2. Σ.τ.Μ.: Για τον εννοιολογικό προσδιορισμό των όρων «ιθαγένεια», «υπηκοότητα» και «εθνότητα», όπως ισχύουν στην Ελλάδα, βλ. διευκρινίσεις του Υπουργείου Εσωτερικών με αριθ. πρωτ. Φ.82215/18303 (http://www.ypes.gr/UserFiles/f0ff9297-f516-40ff-a70e-eca84e2ec9b9/eggr_f_82215_090713.pdf).

Ποια από τις δύο φίλες είναι «περισσότερο» Ελληνίδα; Από νομική άποψη, το ερώτημα είναι άκυρο. (Και οι δύο είναι «το ίδιο» Ελληνίδες, δεν υπάρχει «ολίγον Έλληνας» για τον νομοθέτη!) Από ψυχολογική άποψη, καθεμιά είναι «τόσο» Ελληνίδα όσο νιώθει ότι ταυτίζεται με την Ελλάδα. Από κοινωνική άποψη, η απάντηση είναι πιο πολύπλοκη, καθώς συνδέεται με την κοινωνική αναπαράσταση (δηλαδή την κατασκευή) της «ελληνικότητας» και τις στάσεις των Ελλήνων απέναντι στους μετανάστες.

Ίδιες εθνοτικές ομάδες, διαφορετική υπηκοότητα. Ο Hamed και ο Aziza είναι και οι δύο Παλαιστίνιοι φοιτητές που έχουν έρθει με το σύστημα ανταλλαγής φοιτητών και ζουν στο Παρίσι. Οι γονείς του Hamed ζουν στο Τελ Αβίβ και τόσο ο ίδιος όσο και οι γονείς του είναι Ισραηλινοί πολίτες. Ο Aziza είναι Ιορδανός υπήκοος και έχει ιορδανικό διαβατήριο. (Προσαρμογή από Shiraev & Boyd, 2008).

ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΥΑΙΣΘΗΣΙΑ

Η αίθουσα επειγόντων περιστατικών του Νοσοκομείου Fairfax στη Βιρτζίνια των ΗΠΑ είχε πολύ κόσμο, όπως συμβαίνει συνήθως τα απογεύματα του Σαββάτου. Σχεδόν σε κάθε αίθουσα τέτοιου είδους ο ασθενής έχει μικρή ιδιωτικότητα. Αυτό που λέει κάποιος ακούγεται από οποιονδήποτε τυχαίνει να βρίσκεται τριγύρω. Ένας νεαρός γιατρός εξέταζε τους νεοαφικθόντες ασθενείς, μια συνηθισμένη διαδικασία για να προσδιοριστεί η σοβαρότητα των συμπτωμάτων τους. Είχε μόλις ολοκληρώσει τις ερωτήσεις σε μια γυναίκα, η οποία ήταν εμφανώς σε ικανοποιητικά καλή κατάσταση, και ετοιμαζόταν να προχωρήσει στον επόμενο ασθενή που περίμενε δίπλα.

«Γιατρέ, πού πήγατε σχολείο;» ρώτησε η γυναίκα.

«Στο Wake Forest», απάντησε ο γιατρός.

«Και ποια είναι η υπηκοότητά σας;», συνέχισε η περίεργη γυναίκα.

«Είμαι Αμερικανός», απάντησε ο γιατρός χαμογελώντας.

«Όχι, όχι, ποια είναι η υπηκοότητά σας;» επέμεινε η γυναίκα, τονίζοντας με έμφαση την τελευταία λέξη. «Εμένα μου μοιάζετε Κινέζος ή Βιετναμέζος».

«Κυρία μου, είμαι Αμερικανός! Εδώ γεννήθηκα. Οι γονείς μου ήρθαν από την Κίνα, αλλά είναι και αυτοί Αμερικανοί πολίτες. Μπορείτε να με πείτε Αμερικανοκινέζο».

«Ω, κατάλαβα!» αναφώνησε η γυναίκα. «Το ήξερα ότι είχα δίκιο. Είστε Κινέζος!»

Μερικοί άνθρωποι ακόμα και σήμερα συνδέουν τη λέξη «Αμερικανός» με το παρουσιαστικό συγκεκριμένου «Ευρωπαίου» και με την προφορά «τηλεοπτικού παρουσιαστή». Κάποιοι δυσκολεύονται να κατανοήσουν ότι οι ΗΠΑ ήταν ανέκαθεν μια πολυεθνική κοινότητα. Το χρώμα του δέρματος, το όνομα και η υφή των μαλλιών δεν καθορίζουν αυτομάτως την εθνικότητα ή τη θρησκεία ενός ατόμου. «Δεν πειράζει», είπε ο γιατρός σε έναν από τους συγγραφείς του τόμου, ο οποίος έτυχε να είναι μπροστά σε εκείνη τη συζήτηση και τον ρώτησε αν ένιωσε προσβεβλημένος από τα σχόλια της γυναίκας. «Όσο ζω, πάντα θα διορθώνω τις παρατηρήσεις των άλλων για την υπηκοότητά μου. Μερικοί άνθρωποι δεν το αντιλαμβάνονται. Δεν θα αλλάξουν ποτέ». Υποτίθεται ότι οι γιατροί δεν κάνουν λανθασμένες προβλέψεις. Ελπίζουμε ωστόσο ότι η συγκεκριμένη πρόβλεψη θα αποδειχθεί τελικά λανθασμένη (ή *ως επί το πλείστον* ανακριβής).

Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι οι ανθρώπινες ομάδες μετακινούνται διαρκώς και αναμειγνύονται με άλλους πληθυσμούς. Σε μερικές χώρες ένα άτομο δεν επιτρέπεται να αλλάξει τη θρησκεία του. Αντίθετα, σε άλλες χώρες ενθαρρύνεται η πολιτισμική ετερότητα και οι άνθρωποι έχουν την ελευθερία να επιλέξουν την ομάδα ή τις ομάδες με τις οποίες επιθυμούν να ταυτιστούν. Έτσι η εθνοτική, η θρησκευτική και η εθνική ταυτότητα γίνονται ολοένα και πιο δυναμικές και τείνουν περισσότερο να βασίζονται στην προσωπική επιλογή των ατόμων.

Τέσσερα είδη γνώσης στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία

Η γνώση είναι πληροφορία που έχει έναν σκοπό ή μια συγκεκριμένη χρήση. Ένας χειρομάντης είναι πιθανό να σας εξηγήσει ότι το όνειρο που βλέπετε είναι ένα μεταφυσικό παράθυρο στο μέλλον σας. Ένας επιστήμονας ωστόσο πιθανότατα θα εξηγήσει τους βιολογικούς μηχανισμούς των ονείρων, υποστηρίζοντας ότι τα όνειρα δεν μπορούν να ληφθούν υπόψη ως αξιόπιστες πηγές πρόβλεψης. Επιδιώκοντας διαφορετικούς στόχους, οι άνθρωποι ανέπτυξαν διαφορετικά είδη ψυχολογικής γνώσης. Στην Ψυχολογία αναγνωρίζονται τουλάχιστον τέσσερις κατηγορίες γνώσης (Πίνακας 1.1).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1
Τέσσερις τύποι γνώσης στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία

Τύποι Γνώσης	Πηγές Γνώσης
Επιστημονική	Η γνώση που συλλέγεται ως αποτέλεσμα επιστημονικής έρευνας μιας μεγάλης ποικιλίας ψυχολογικών φαινομένων.
Απλολαϊκή (παραδοσιακή)	Καθημερινές παραδοχές που ποικίλλουν από τις κοινές πεποιθήσεις έως τις προσωπικές απόψεις για τα ψυχολογικά φαινόμενα.
Ιδεολογική (σε αξιακή βάση)	Ένα σταθερό σύνολο πεποιθήσεων για τον κόσμο, τη φύση του καλού και του κακού, του σωστού και του λάθους, και για τον σκοπό της ανθρώπινης ζωής – που βασίζονται σε μια συγκεκριμένη οργανωτική αρχή ή κεντρική ιδέα.
Νομική	Η γνώση που συμπυκνώνεται στους νόμους και αναλύεται λεπτομερώς σε επίσημους κανόνες και αρχές σχετικά με την ψυχική λειτουργία των ατόμων.

Η πρώτη κατηγορία είναι η **επιστημονική γνώση**. Αυτός ο τύπος γνώσης πηγάζει από τη συστηματική παρατήρηση, μέτρηση και αξιολόγηση μιας μεγάλης κλίμακας ψυχολογικών φαινομένων. Οι παρατηρήσεις έχουν οργανωθεί και γενικευθεί με τη μορφή επιστημονικών σκέψεων και θεωριών. Μια θεωρία είναι η προτεινόμενη εξήγηση που μας βοηθά να κατανοήσουμε πώς και γιατί σχετίζονται κάποια γεγονότα. Οι θεωρίες παράγουν προβλέψεις ή υποθέσεις, οι οποίες στη συνέχεια ελέγχονται από διάφορες ερευνητικές μεθόδους, συμπεριλαμβανομένων των πειραμάτων. Οι επιστημονικές απόψεις στην Ψυχολογία αλλάζουν –όπως οφείλουν– με βάση νέα εμπειρικά δεδομένα. Το τι θεωρήθηκε επιστημονικό στην πορεία του χρόνου ποικίλλει ιστορικά και από χώρα σε χώρα. Μερικές επιστημονικές θεωρίες κέρδισαν τον ακαδημαϊκό σεβασμό σε συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους, για να αντικατασταθούν αργότερα από άλλες θεωρίες. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η Φρενολογία. Κάποια χρονική περίοδο στο παρελθόν, η σύνδεση ανάμεσα σε οιδήματα στο ανθρώπινο

κρανίο και στις συναισθηματικές και διανοητικές ικανότητες του ατόμου θεωρήθηκε επιστημονική. Σήμερα τέτοιες ιδέες απορρίπτονται από την πλειονότητα των επιστημόνων.

Η δεύτερη κατηγορία ψυχολογικής γνώσης παραπέμπει στις λεγόμενες **απλολαϊκές θεωρίες** και περιλαμβάνει μια συλλογή από λαϊκές πεποιθήσεις και υποθέσεις. Αυτή η «ψυχολογία της καθημερινότητας» διαμορφώνεται από τους ανθρώπους για τους ανθρώπους. Οι παραδοχές της κυμαίνονται από το γενικό (όπως μια πεποίθηση για την ικανότητα των ονείρων να προβλέπουν το μέλλον) έως το πολύ ειδικό (όπως ότι ένα συγκεκριμένο ρούχο φέρνει τύχη). Αυτός ο τύπος γνώσης κάνει μερικές φορές τα άτομα να πιστεύουν ότι το αντίγραφο ή το σύμβολο ενός πράγματος (για παράδειγμα, ένα είδωλο ή ένα αγαλματίδιο) ισοδυναμεί με το ίδιο το άτομο ή το πράγμα (Johnson et al., 2011). Κατά την ίδια λογική, οι άνθρωποι της φυλής των Χούα της Νέας Γουινέας διατηρούν την πεποίθηση ότι η τροφή περιέχει μια ουσία που μεταδίδει την πεμπτουσία και την κοινωνική θέση του ατόμου που το παράγει ή το προετοιμάζει. Έτσι, οι Χούα έχουν αναπτύξει ειδικούς κανόνες για το ποιες τροφές είναι βρώσιμες και από ποιους, καθώς και για το πώς πρέπει να μαγειρευτούν (Johnson et al., 2011· Meigs, 1988). Ένα ενδιαφέρον παράδειγμα απλολαϊκής πεποίθησης είναι η ινδουιστική πρακτική της προσφοράς φαγητού σε μια θεότητα και της αποδοχής μερικώς «μασημένης» τροφής –την οποία οι ινδουιστές αποκαλούν *πράσαντ*– προερχόμενης από τη θεότητα. Για τους ινδουιστές το να αποδεχτούν τροφή από μία ή περισσότερες θεότητες ισοδυναμεί με την «ένωσή» τους με τη συγκεκριμένη θεότητα (Johnson et al., 2011). Στον Ινδουισμό, το να τρώει κανείς από το φαγητό κάποιου άλλου συνιστά εκδήλωση ταπεινότητας. Επιπλέον, η κατανάλωση τροφής που έχει ήδη βρεθεί στο στόμα κάποιου άλλου (και επομένως έχει έρθει σε επαφή με τη σιελό του) φέρει εντός της την πεμπτουσία αυτού του άλλου ατόμου (Babb, 1975).

Οι απλολαϊκές πεποιθήσεις μπορεί ή όχι να ευθυγραμμίζονται με επιστημονικές θεωρίες. Μπορούμε να ζητήσουμε από κάποιον που ενεργεί υπό το καθεστώς θυμού να πάρει βαθιές ανάσες και να ηρεμήσει. Ασφαλώς, η πραγματική θερμοκρασία σώματος του ατόμου αυτού είναι απίθανο να μειωθεί το ίδιο γρήγορα, αλλά αυτή η λαϊκή πεποίθηση ενδέχεται να αποτρέψει το ξέσπασμα του θυμού του. Από την άλλη πλευρά, εκατομμύρια μορφωμένοι άνθρωποι σήμερα συνεχίζουν να «φοβούνται»

ορισμένους αριθμούς: πολλοί χριστιανοί αποφεύγουν τους αριθμούς 666 και 13, ενώ ο αριθμός 4 είναι αποκρουστικός για πολλούς ανθρώπους στη Νοτιοανατολική Ασία. Αναρίθμητοι είναι αυτοί που πιστεύουν στα αστρολογικά ωροσκόπια ή θεωρούν ότι θα τους συμβεί κάτι κακό όταν μια μαύρη γάτα βρεθεί στον δρόμο τους.

Παρότι αυτά ίσχυαν πριν από πολλά χρόνια, οι λαϊκές πεποιθήσεις συνεχίζουν και σήμερα να έχουν τρομακτική επιρροή στις ζωές δισεκατομμυρίων ανθρώπων. Η επιστημονική γνώση παραμένει σε διαρκή ανταγωνισμό με τις λαϊκές πεποιθήσεις, μερικές φορές επιβεβαιώνοντάς τες και άλλες εκριζώνοντάς τες. Για παράδειγμα, αποτελεί κοινή πεποίθηση σε πολλές χώρες ότι οι ανήθικες πράξεις μπορεί να προκαλέσουν ψυχική ασθένεια (Haslam, 2005). Επιστημονικά ωστόσο δεν υπάρχουν αποδείξεις που να επιβεβαιώνουν κάτι τέτοιο. Ιστορικά, πολλοί άνθρωποι συνηθίζουν λανθασμένα να συσχετίζουν ορισμένες εθνικές ή εθνοτικές ομάδες με εξωτερικά χαρακτηριστικά και/ή ιδιότητες της προσωπικότητας: οι Αμερικανοί θεωρούνται φιλόδοξοι και αγενείς, οι Βρετανοί αβροί και κατσούφηδες, οι Κινέζοι υπάκουοι και ευγενικοί, οι Ρώσοι δυνατοί και συναισθηματικά ψυχροί, και ούτω καθεξής. Η επιστημονική έρευνα έχει δείξει ότι τέτοιες απλουστευτικές γενικεύσεις είναι ανακριβείς (Terracciano & McCrae, 2007). Η Κοινωνική Ψυχολογία ειδικότερα έχει δείξει ότι οι άρρητες θεωρίες της προσωπικότητας είναι στη βάση τους κοινωνικές αναπαραστάσεις και ότι η ταύτισή τους με τις επιστημονικές θεωρίες της προσωπικότητας κάθε άλλο παρά τυχαία είναι (βλ. Παπαστάμου, 2011). Παρ' όλα αυτά, κάποιες απλολαϊκές πεποιθήσεις εμπεριέχουν πράγματι χρήσιμες παρατηρήσεις και προάγουν ορισμένες πρακτικές υγείας. Επί αιώνες οι άνθρωποι βασίζονταν σε τέτοιες πεποιθήσεις για να κρατηθούν μακριά από τα επικίνδυνα, δηλητηριώδη ή μολυσμένα διατροφικά προϊόντα. Ο Schaller (2006) αποκαλεί *ανοσοποιητικό συμπεριφορικό σύστημα* τη συλλογή γνώσεων και συμπεριφορών που διευκολύνουν την αποφυγή απειλών για την υγεία.

Η τρίτη κατηγορία ψυχολογικής γνώσης μπορεί να ανευρεθεί στις ανθρώπινες αξίες. Σε αντίθεση με τις λαϊκές πεποιθήσεις, αυτός ο τύπος γνώσης πηγάζει από συνεκτικές και στέρεες αντιλήψεις για τον κόσμο, τη φύση του καλού και του κακού, την ορθή και τη λανθασμένη συμπεριφορά και τον σκοπό της ανθρώπινης ύπαρξης. Η αξιακή γνώση διαφέρει από τις δημοφιλείς πεποιθήσεις επειδή εδράζει σε ένα σύνολο ρητά διατυπωμέ-

νων προτύπων, τα οποία δεν απαιτούν απαραίτητα εμπειρική διερεύνηση. Η **ιδεολογική ή αξιακή γνώση** μπορεί να γίνει αντιληπτή ως δογματική, με την έννοια ότι οι βασικές αρχές της τυπικά δεν είναι ανοιχτές σε αμφισβήτηση ή διερεύνηση. Για παράδειγμα, η βαθιά εδραιωμένη πεποίθηση για την ύπαρξη της ψυχής ως μη υλικής και αθάνατης ουσίας είναι μια αδιαμφισβήτητη αξία για πολλούς ανθρώπους. Η θρησκεία ως κοινωνικός θεσμός προσφέρει ένα από τα πιο έκδηλα είδη αξιακής γνώσης. Στη σύγχρονη Νότια Κορέα, για παράδειγμα, τα smartphones συνυπάρχουν με τις παραδόσεις της άμεσης επικοινωνίας με μια πλειάδα θεοτήτων και πνευμάτων. Αυτού του είδους η επικοινωνία ασκείται από πολλές εκατοντάδες επαγγελματιών διαμεσολαβητών που ονομάζονται *μανσίν* (Sarfati, 2010).

Τέλος, ο τέταρτος τύπος εκπροσωπείται από τη **νομική γνώση** η οποία υπάρχει με τη μορφή των νόμων και άλλων εντολών που ορίζουν οι φορείς της εξουσίας (από τους αρχηγούς μιας φυλής ή μιας κοινότητας έως την κεντρική κυβέρνηση). Αυτή η γνώση περιλαμβάνει τους κανόνες και τις αρχές που πρέπει να χρησιμοποιούνται από τις αρχές και από τους ίδιους τους ανθρώπους για την έγκριση των δικαστικών αποφάσεων που αφορούν τις ψυχολογικές πτυχές της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η νομική γνώση παρέχει το έδαφος για σημαντικές αποφάσεις σχετικά με τη ζωή και τον θάνατο, τον γάμο, την ψυχική υγεία, την ικανότητα ανατροφής παιδιών και ούτω καθεξής. Αυτό που θεωρείται «θάνατος» στις περισσότερες δυτικές κοινωνίες από νομικής πλευράς ελάχιστα σχετίζεται με τη θρησκευτική πίστη των ανθρώπων για την ύπαρξη της ψυχής. Ο νομικός δείκτης του σωματικού θανάτου είναι η παύση της εγκεφαλικής δραστηριότητας. Άλλα ζητήματα, όπως το κατά πόσο το άτομο είναι αρκετά ώριμο να παντρευτεί και ικανό να παραστεί σε δίκη, δεν αποφασίζονται από το εθιμικό δίκαιο, αλλά από τους νόμους. Η κακομεταχείριση και η σωματική βία σε παιδιά ως μορφές τιμωρίας αποτελούν μια ευρέως εφαρμοζόμενη πρακτική ανά τον κόσμο. Πολλοί γονείς θεωρούν ότι σε κάποιο βαθμό η σωματική βία απέναντι στα παιδιά είναι φυσιολογική. Στην Ελλάδα ωστόσο οι περισσότεροι γονείς θα αναγνώριζαν ότι μια πράξη σωματικής βίας απέναντι στο ίδιο τους το παιδί μπορεί να θεωρηθεί παράνομη.

Είναι σημαντικό για τους ψυχολόγους να αντιμετωπίζουν όλους τους τύπους γνώσης με κατανόηση, ευαισθησία και σεβασμό. Αυτό δεν σημαίνει ωστόσο ότι οι ψυχολόγοι πρέπει να ζουν σε έναν κόσμο χωρίς πεποιθήσεις και αξίες. Οι τέσσερις τύποι γνώσης είναι στενά συνδεδεμένοι.

Οι παραδοχές της κοινής λογικής, όπως το πώς να αντιμετωπίζει κανείς τη βαθιά θλίψη ή το πώς να ερμηνεύει τα όνειρα, αποτελούσαν πάντα μέρος της ανθρώπινης γνώσης για τα νοητικά φαινόμενα. Κάποιες στιγμές στην ιστορία, ορισμένα αξιακά δόγματα, τα οποία ενσωματώθηκαν σε οργανωμένες θρησκείες, είχαν τρομακτική επίπτωση στην απλοϊκή, επιστημονική και νομική γνώση. Η αξιακά βασισμένη, βαθιά εδραιωμένη πολιτισμική γνώση τείνει να αντιστέκεται στις ραγδαίες αλλαγές, αλλά και αυτή μεταβάλλεται. Η νομική ψυχολογική γνώση αλλάζει παράλληλα με τις συνεχείς μεταβολές που συντελούνται στην κοινωνία (Shiraev, 2011).

Πολιτισμός και παράδοση

Διακρίνονται δύο τύποι πολιτισμικής προέλευσης. Ο ένας ονομάζεται **παραδοσιακή κουλτούρα**, η οποία είναι μια πολιτισμική κατασκευή βασισμένη σε παραδόσεις, κανόνες, σύμβολα και αρχές που κυριάρχησαν στο παρελθόν. Ο άλλος τύπος είναι η **μη παραδοσιακή κουλτούρα** (συχνά αποκαλείται *σύγχρονη*), η οποία βασίζεται σε νέες αρχές, ιδέες και πρακτικές. Η επικράτηση της επιστημονικής γνώσης και των τεχνολογικών εξελίξεων κατά κανόνα σχετίζεται με τους μη παραδοσιακούς πολιτισμούς. Ένας παραδοσιακός πολιτισμός έχει την τάση να αυτοπεριορίζεται σε τοπικά και περιφερειακά όρια. Είναι συντηρητικός και μη ανεκτικός σε καινοτομίες. Ο μη παραδοσιακός πολιτισμός τείνει να είναι ευέλικτος και δυναμικός. Η εικόνα της πραγματικότητας στις σύγχρονες μη παραδοσιακές κουλτούρες διευρύνεται. Σε αντίθεση, οι παραδοσιακές κουλτούρες τείνουν να είναι περιοριστικές: η εικόνα της πραγματικότητας περιβάλλει μόνο ένα συγκεκριμένο σύνολο ιδεών που σχετίζεται με συγκεκριμένο θρησκευτικό δόγμα, φυλή, εθνική ομάδα ή εδαφική επικράτεια. Οι βασικές διαφορές ανάμεσα στις παραδοσιακές και τις μη παραδοσιακές κουλτούρες αναφέρονται στον Πίνακα 1.2.

Η παραδοσιακή κοινωνία δομεί τις ζωές των ανθρώπων και δίνει στις ενέργειές τους μικρά περιθώρια επιλογής: τα περισσότερα πράγματα στη ζωή μας εντέλλονται από τους φορείς εξουσίας, και μας επιβάλλονται με ελάχιστα περιθώρια για αλλαγές. Οι παραδοσιακές κοινωνίες, μέσω της θρησκείας και άλλων πολιτισμικών επιταγών, επιβάλλουν στα άτομα νοηματοδοτήσεις σχετικά με το καλό και το κακό, τα επιθυμητά και τα ανε-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.2
Σύγκριση ανάμεσα στους παραδοσιακούς
και τους μη παραδοσιακούς πολιτισμούς

Παραδοσιακοί Πολιτισμοί	Μη Παραδοσιακοί Πολιτισμοί
Οι περισσότεροι κοινωνικοί ρόλοι αποδίδονται στα άτομα εκ των προτέρων.	Οι περισσότεροι κοινωνικοί ρόλοι διαμορφώνονται δυναμικά από τα άτομα.
Στις αξιολογήσεις της ατομικής συμπεριφοράς, η έμφαση δίνεται στα ήθη και στα έθιμα.	Στις αξιολογήσεις της ατομικής συμπεριφοράς, η έμφαση δίνεται στην ατομική επιλογή.
Υπάρχει σαφής διάκριση ανάμεσα στο καλό και το κακό στην ανθρώπινη συμπεριφορά.	Η διάκριση ανάμεσα στο καλό και το κακό στην ανθρώπινη συμπεριφορά είναι σχετική.
Η αλήθεια δεν είναι διαπραγματεύσιμη· θεμελιώνεται και δεν αλλάζει.	Η αλήθεια αποκαλύπτεται μέσω του ανταγωνισμού των ιδεών.
Οι ατομικές επιλογές περιορίζονται εντός των ορίων των κοινωνικών επιταγών. Παράδειγμα: απαγορεύονται οι προγαμιαίες, οι εξωσυζυγικές και οι ομοφυλοφιλικές συμπεριφορές.	Οι ατομικές επιλογές δεν περιορίζονται αυστηρά εντός των ορίων των κοινωνικών επιταγών. Παράδειγμα: οι προγαμιαίες, οι εξωσυζυγικές και οι ομοφυλοφιλικές συμπεριφορές είναι γενικώς ανεκτές.

πιθύμητα, τις αξιόλογες και ανάξιες πράξεις, καθώς και την ψυχική υγεία ή την παράνοια. Για παράδειγμα, στην παραδοσιακή κινέζικη κουλτούρα, ο ρόλος των γυναικών περιγραφόταν πρωτίστως από τους ρόλους που είχαν μέσα στην οικογένεια: κόρη, σύζυγος και μητέρα, οι οποίες έπρεπε να υπακούν, αντίστοιχα, τον πατέρα, τον σύζυγο και τον γιο τους (Cheung & Halpern, 2010). Η Κίνα έχει αλλάξει και συνεχίζει να αλλάζει. Οι σύγχρονες κουλτούρες υιοθετούν έμφυλους ρόλους που δίνουν έμφαση στην ισότητα μεταξύ αντρών και γυναικών. Σε αντίθεση, οι έμφυλοι ρόλοι στις παραδοσιακές κουλτούρες διατηρούν τις διακρίσεις, με τις γυναίκες να λαμβάνουν πιο χαμηλή εκπαίδευση και να έχουν λιγότερες κοινωνικές ευκαιρίες από ό,τι οι άντρες. Πρέπει ωστόσο να γίνει κατανοητό ότι οι παραδοσιακές αξίες και οι κανόνες δεν επιβάλλονται πάντοτε με καταναγκαστικό τρόπο ή συνηθούνται με τη συμμόρφωση. Πολλοί άνθρωποι

από παραδοσιακές κουλτούρες αποδέχονται τους κανόνες τους με προθυμία. Μερικοί από αυτούς μάλιστα δεν θέλουν να αντιμετωπίσουν την αβεβαιότητα που συχνά συνοδεύουν η νέα γνώση και οι ξένες προς αυτούς πρακτικές. Άλλοι πάλι δεν επιθυμούν να χάσουν την πολιτισμική τους ταυτότητα. Σε αντίθεση, οι μη παραδοσιακοί πολιτισμοί γενικά υιοθετούν την ελευθερία της επιλογής. Αυτό ωστόσο έχει κάποιο κόστος και μπορεί να οδηγήσει στην ανάπτυξη ψυχολογικών προβλημάτων. Ο ψυχολόγος Barry Schwartz (2004) έδειξε ότι οι άνθρωποι στις σύγχρονες καταναλωτικές κοινωνίες δαπανούν υπερβολικά πολύ χρόνο επιλέγοντας μεταξύ διαφορετικών τροφών, επίπλων, αυτοκινήτων, ρούχων και προορισμών διακοπών. Αυτό το φάσμα εναλλακτικών μπορεί να οδηγήσει στη λεγόμενη «συμφόρηση επιλογών» και να προκαλέσει απογοήτευση αναφορικά με τα λάθη που διαπράττουν οι άνθρωποι όταν κάνουν τις επιλογές τους.

Εμπειρική εξέταση του πολιτισμού

Συχνά αναφερόμαστε στους ανθρώπους λέγοντας: «Αυτή είναι από άλλο πολιτισμό» ή «Ας σκεφτούμε το μοναδικό πολιτισμικό του υπόβαθρο». Υπάρχουν πράγματι διαφορετικοί τύποι πολιτισμού; Πολλοί ακαδημαϊκοί ψυχολόγοι εργάστηκαν και συνεχίζουν να εργάζονται πάνω στην παραδοχή ότι οι πολιτισμικές διαφορές μπορούν να γίνουν κατανοητές με όρους πολιτισμικών διχοτομιών. Μερικές τέτοιες διχοτομίες είναι η υψηλή έναντι της χαμηλής απόστασης εξουσίας, η υψηλή έναντι της χαμηλής αποφυγής αβεβαιότητας και η συλλογικότητα έναντι του ατομικισμού.

“Όσο ψηλότερα πετάμε, τόσο μικρότερους βλέπουμε εκείνους που δεν μπορούν να πετάξουν.”

Friedrich Nietzsche (1844-1900) – Γερμανός φιλόσοφος

“Ζήτα συμβουλές από όσους είναι ίσοι σου και βοήθεια από όσους είναι ανώτεροί σου.”

Δανέζικη παροιμία

Η **απόσταση εξουσίας** δηλώνει τον βαθμό στον οποίο τα μέλη μιας κοινωνίας αποδέχονται ότι η ισχύς στους φορείς και στους οργανισμούς

κατανέμεται άνισα (Hofstede, 1980). Θεωρείται ότι υπάρχουν πολιτισμοί υψηλής και χαμηλής απόστασης εξουσίας. Οι περισσότεροι άνθρωποι στους πολιτισμούς υψηλής απόστασης εξουσίας γενικά αποδέχονται την ανισότητα ανάμεσα στους ηγέτες και στους καθοδηγούμενους, στην ελίτ και στον λαό, στους διευθύνοντες και στους υφιστάμενους, στους βιοποριστικούς παρόχους της οικογένειας και στα λοιπά μέλη της.

Μια ινδική κοινωνία βασισμένη στο σύστημα της κάστας αποτελεί δείγμα πολιτισμού υψηλής απόστασης εξουσίας. Αντίστοιχα, υπάρχουν πολιτισμοί χαμηλής απόστασης εξουσίας στους οποίους η ισότητα είναι η προτιμώμενη αξία στις σχέσεις. Μελέτες δείχνουν ότι οι άνθρωποι στους ιεραρχικούς, υψηλής απόστασης εξουσίας πολιτισμούς έχουν την τάση να επιβάλλουν αυστηρότερους κανόνες συμπεριφοράς που σχετίζονται με την κοινωνική θέση (π.χ. «Όταν γίνεις πατέρας, πρέπει πάντα να φέρεσαι ως η κεφαλή της οικογένειας»). Από την άλλη, οι άνθρωποι στους ισότιμους, χαμηλής απόστασης εξουσίας πολιτισμούς ασχολούνται πολύ λιγότερο με κανόνες συμπεριφοράς που αποδίδονται στην κοινωνική τους θέση («Ένας πατέρας είναι απλώς ένας άνθρωπος»). Σε πολλές μελέτες έχει καταδειχθεί, για παράδειγμα, ότι οι ΗΠΑ θεωρούνται ένας σχετικά ισότιμος, χαμηλής απόστασης εξουσίας πολιτισμός. Από την άλλη, η Ιαπωνία και η Νότια Κορέα θεωρούνται πιο ιεραρχικοί και υψηλής απόστασης εξουσίας πολιτισμοί (Matsumoto, 2007). Μελέτες δείχνουν επίσης ότι, σε ατομικό επίπεδο, οι υψηλές τιμές απόστασης εξουσίας μπορεί να οφείλονται στον προσανατολισμό του ατόμου στην κοινωνική κυριαρχία, που είναι μια μέτρηση της προτίμησης για ιεραρχία στο πλαίσιο οποιουδήποτε δεδομένου κοινωνικού συστήματος (Sidanius & Pratto, 2001). Οι άνθρωποι που αποδέχονται την κοινωνική ιεραρχία τείνουν να βλέπουν τις κοινωνικές, έμφυλες, εθνοτικές και άλλες ομάδες ως ανισότητες. Αυτές οι στάσεις πιθανότατα διαμορφώνονται σε μικρή ηλικία (Lee et al., 2007).

“Εάν η ζωή ήταν αιώνια, κάθε ενδιαφέρον και προσμονή θα χάνονταν. Η αβεβαιότητα είναι αυτό που την κάνει γοητευτική.”

Γιοσίντα Κένκο (1283-1350) – Ιάπωνας αξιωματούχος και βουδιστής μοναχός

“Εάν εγκαταλείψεις τη βεβαιότητα και εξαρτάσαι μόνο από την αβεβαιότητα, τότε θα χάσεις τόσο τη βεβαιότητα όσο και την αβεβαιότητα.”

Σανσκριτική παροιμία

Ο **προσανατολισμός της αβεβαιότητας** αναφέρεται στους συνήθεις τρόπους που υιοθετούν οι άνθρωποι για να διαχειριστούν την αβεβαιότητα στην καθημερινότητά τους και στη ζωή τους γενικότερα. Αυτό το φαινόμενο μετριέται πάνω σε ένα συνεχές, στο ένα άκρο του οποίου είναι η αποδοχή ή η ανοχή της αβεβαιότητας και στο άλλο άκρο είναι η αποφυγή της αβεβαιότητας.

Αποφυγή της αβεβαιότητας είναι ο βαθμός στον οποίο τα μέλη μιας κοινωνίας αισθάνονται άνετα με την αβεβαιότητα και την αμφισημία. Οι άνθρωποι στους πολιτισμούς που χαρακτηρίζονται από υψηλή αποφυγή της αβεβαιότητας υποστηρίζουν κατά κανόνα πεποιθήσεις που υπόσχονται βεβαιότητα και διατηρούν οργανισμούς που προστατεύουν τη συμμόρφωση. Παρομοίως, οι άνθρωποι στους πολιτισμούς που χαρακτηρίζονται από χαμηλή αποφυγή της αβεβαιότητας τείνουν να εκδηλώνουν αντικομφορμιστικές στάσεις, έλλειψη προβλεψιμότητας, δημιουργικότητα και νέες μορφές σκέψης και συμπεριφοράς. Οι άνθρωποι που αποδέχονται την αβεβαιότητα τείνουν να αποκρίνονται σε αβέβαιες καταστάσεις αναζητώντας πληροφορίες και προβαίνοντας σε δραστηριότητες που μπορούν να επιλύσουν άμεσα την αβεβαιότητα. Οι άνθρωποι που είναι προσανατολισμένοι στη βεβαιότητα τείνουν να σέβονται τους κανόνες, τα έθιμα ή τις γνώμες των άλλων, συμπεριλαμβανομένων των μορφών εξουσίας, για την επίλυση της αβεβαιότητας (Sorrentino et al., 2008). Έρευνες δείχνουν ότι οι άνθρωποι στους ανατολικούς και τους δυτικούς πολιτισμούς διαφέρουν στον τρόπο με τον οποίο χειρίζονται την αβεβαιότητα. Ειδικότερα στους ανατολικούς πολιτισμούς, όπως στην Ιαπωνία ή την Κίνα, οι άνθρωποι τείνουν να αποφεύγουν περισσότερο την αβεβαιότητα από ό,τι οι άνθρωποι στους δυτικούς πολιτισμούς, όπως στη Γαλλία ή τον Καναδά (Hofstede, 1980).

Η **συλλογικότητα** και ο **ατομικισμός** είναι ίσως τα συχνότερα αναφερόμενα και περισσότερο μελετώμενα πολιτισμικά χαρακτηριστικά (Triandis, 1989). Ο ατομικισμός ερμηνεύεται τυπικά ως μια σύνθετη συμπεριφορά που βασίζεται στο ενδιαφέρον για τον εαυτό και στα μέ-

λη της άμεσης οικογένειας ή στα μέλη της βασικής ομάδας στην οποία ανήκει το άτομο, σε αντιδιαστολή με το ενδιαφέρον για άλλες ομάδες ή για την κοινωνία στην οποία ανήκει κανείς. Αντίθετα η συλλογικότητα ερμηνεύεται τυπικά ως μια συμπεριφορά που βασίζεται στο ενδιαφέρον για τους άλλους και στη μέριμνα για τις παραδόσεις και τις αξίες. Συλλογικότητα και ατομικισμός μπορούν να μελετηθούν στο επίπεδο των αποκαλούμενων «ισχυρών δεσμών» (μεταξύ των μελών της οικογένειας και των στενών φίλων) καθώς και στο επίπεδο των «αδύναμων δεσμών» που εμφανίζονται στις συνηθισμένες γνωριμίες (Granovetter, 1973). Οι κανόνες των ομάδων στους συλλογικούς πολιτισμούς –πάνω από οτιδήποτε άλλο– είναι πιθανό να καθοδηγούν την ατομική συμπεριφορά. Οι άνθρωποι στους συλλογικούς πολιτισμούς γενικά τείνουν να προτιμούν στρατηγικές επίλυσης των συγκρούσεων που προάγουν την αρμονία, ενώ οι άνθρωποι στους ατομικιστικούς πολιτισμούς προτιμούν περισσότερο ανταγωνιστικές στρατηγικές. Ενώ η συλλογικότητα παρουσιάζεται περισσότερο στις ασιατικές χώρες, στις παραδοσιακές κοινωνίες και στις πρώην κομμουνιστικές χώρες, ο ατομικισμός είναι πιο αυξημένος στις χώρες του δυτικού κόσμου (Triandis, 1996). Στους Βορειααμερικανούς, συγκριτικά με τους Δυτικοευρωπαίους και τους Ασιάτες, κυριαρχούν η ανεξαρτησία και ο ατομικισμός, σε αντιδιαστολή με την αλληλεξάρτηση και τη συλλογικότητα που παρατηρούνται σε άλλες ομάδες (Kitayama et al., 2010). Κάποιοι υποστήριξαν ότι η συλλογικότητα έχει τις ρίζες της στη σπανιότητα των πόρων. Εάν εσείς ως ομάδα έχετε λίγους διαθέσιμους πόρους, είναι πιθανό να συνασπιστείτε με άλλα μέλη της ομάδας σας. Ο Thomas Talhelm από το Πανεπιστήμιο της Virginia και οι συνεργάτες του υποστηρίζουν ότι ο σημαντικότερος παράγοντας που επηρεάζει τη συλλογικότητα είναι η γεωργία (Talhelm et al., 2014). Το κύριο αγροτοπαραγωγικό προϊόν της Δύσης είναι τα σιτηρά, ενώ της Ανατολής είναι το ρύζι. Πριν από την εκβιομηχάνιση της γεωργίας τα τελευταία 100 χρόνια, ένας αγρότης που καλλιεργούσε ρύζι έπρεπε να αφιερώσει τον διπλάσιο χρόνο για την παραγωγή του από έναν αγρότη που καλλιεργούσε σιτηρά. Με άλλα λόγια, οι καλλιεργητές ρυζιού (οι περισσότεροι εκ των οποίων ζούσαν στην Ανατολή και στον Νότο) ιστορικά χρειάζονταν περισσότερα εργατικά χέρια για την παραγωγή της σοδειάς τους συγκριτικά με τους καλλιεργητές σιτηρών (οι περισσότεροι εκ των οποίων ζούσαν στη Δύση και στον Βορρά).

Συλλογικότητα και ατομικισμός: Περαιτέρω έρευνα

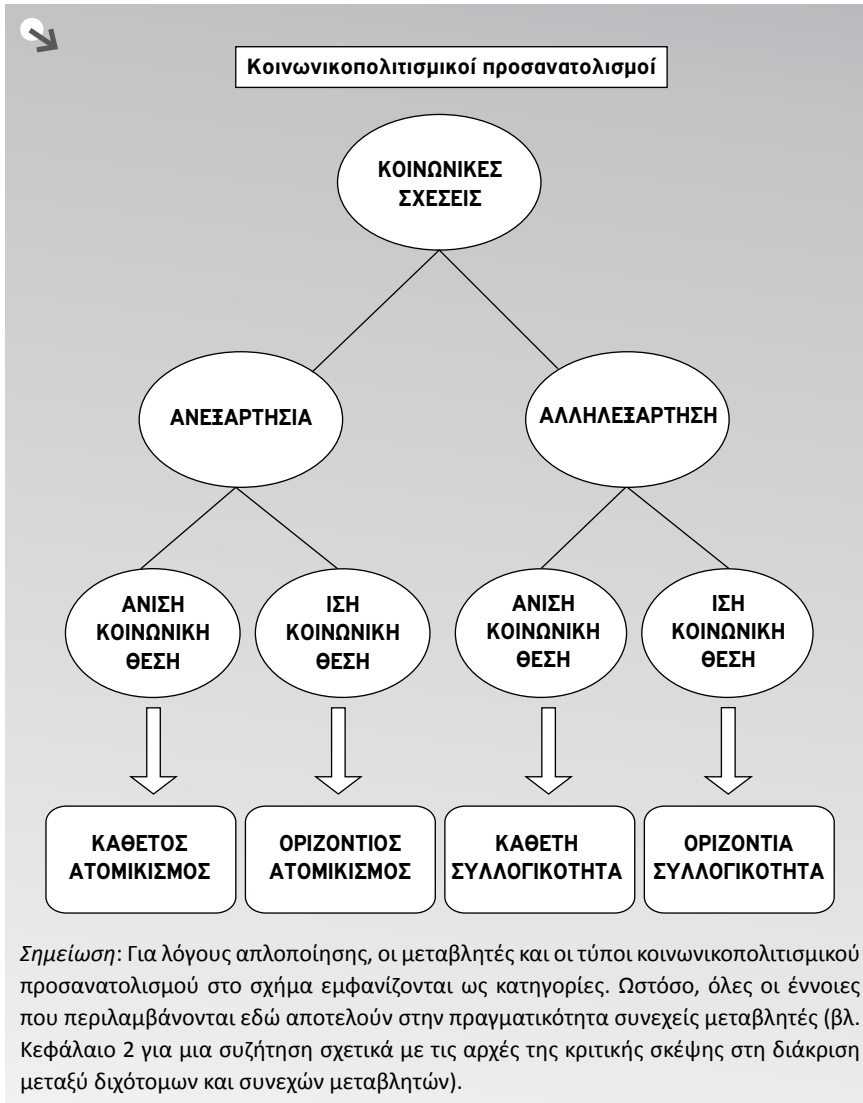
“Κάθε επιθυμία του ανθρώπου είναι απλώς μια ανεξάρτητη επιλογή, όποιο κόστος κι αν έχει αυτή η ανεξαρτησία, όπου κι αν οδηγεί.”

Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι (1821-1881) – Ρώσος συγγραφέας

Ο Harry Triandis (1996) μας παρέδωσε μια λεπτομερέστερη και πιο επεξεργασμένη κατανόηση του φαινόμενου ατομικισμός-συλλογικότητα (βλ. Σχήμα 1.2). Υποστήριξε την εξέταση των κάθετων και οριζόντιων διαστάσεων της συλλογικότητας και του ατομικισμού. Στο κάθετο πολιτισμικό σύνδρομο, οι άνθρωποι αναφέρονται ο ένας στον άλλο από θέσεις ισχύος και επιτευγμάτων. Επικοινωνούν μεταξύ τους είτε ως εργοδότες και εργαζόμενοι, είτε ως ηγέτες και καθοδηγούμενοι. Εμπλέκονται επίσης σε διάφορες δραστηριότητες ως φίλοι, μέλη της οικογένειας και συνάδελφοι. Έτσι, η καλοσύνη και η ισότητα μπορεί να αντιπροσωπεύουν το οριζόντιο πολιτισμικό σύνδρομο. Τα ολοκληρωτικά καθεστώτα, για παράδειγμα, είναι πιθανό να δίνουν έμφαση στην ισότητα (οριζόντιο επίπεδο) αλλά όχι στην ελευθερία. Οι δυτικές δημοκρατίες τείνουν να δίνουν έμφαση στην ελευθερία (κάθετο επίπεδο) αλλά όχι απαραίτητα στην ισότητα (Kurman & Sriram, 2002).

Οι άνθρωποι στις πιο παραδοσιακές κοινωνίες, όπως στην Ινδία, τείνουν να είναι κάθετα συλλογικοί. Οι άνθρωποι στις ΗΠΑ μπορεί να θεωρηθούν κάθετα ατομικιστές. Οι άνθρωποι στη Σουηδία αντιμετωπίζονται ως οριζόντια συλλογικοί. Γιατί; Επειδή οι Αμερικανοί ανέχονται την ανισότητα σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι οι άνθρωποι στη Σουηδία. Οι Σουηδοί για πολλά χρόνια δέχονταν πρόθυμα την υψηλή φορολόγησή τους προκειμένου να μειωθούν οι εισοδηματικές ανισότητες. Πράγματι, στη Σουηδία η οικονομική ανισότητα μεταξύ του υψηλότερου και του χαμηλότερου 10% του πληθυσμού είναι τρεις φορές μικρότερη από ό,τι στις ΗΠΑ (Triandis, 1996).

Τα εθνικά παραδείγματα συλλογικότητας και ατομικισμού ποικίλλουν (βλ. Πίνακα 1.3). Για παράδειγμα, η συλλογικότητα σε μια δυτική κοινωνία είναι διαφορετική από τη συλλογικότητα στην Ασία. Στην ασιατική μορφή συλλογικότητας οι πιέσεις ασκούνται στο άτομο με στόχο την αποφυγή

ΣΧΗΜΑ 1.2
Κοινωνικοπολιτισμικοί προσανατολισμοί

διαφωνιών με τους άλλους, επειδή στις ασιατικές κουλτούρες η ανησυχία για διατάραξη της αρμονίας και της χαράς στις σχέσεις με τους άλλους ενδέχεται να θεωρείται σημαντικότερη από την άνεση σε ατομικό επίπεδο (Barnlund, 1975, 1989).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.3
Κοινωνικοπολιτισμικοί προσανατολισμοί

	Κάθετος Ατομικισμός	Οριζόντιος Ατομικισμός	Κάθετη Συλλογικότητα	Οριζόντια Συλλογικότητα
Κοινωνική Δομή	Ιεραρχία	Ισότητα	Ιεραρχία	Ισότητα
Πρόθεση Ελέγχου	Αλλαγή του περιβάλλοντος	Αλλαγή του περιβάλλοντος	Προσαρμογή στο περιβάλλον	Προσαρμογή στο περιβάλλον
Τάση Αλλαγής	Προοδευτική	Προοδευτική	Παραδοσιακή	Παραδοσιακή
Έμφυλο Καθεστώς	Άκαμπτο	Ευέλικτο	Άκαμπτο	Ευέλικτο
Μέσα Επίτευξης Στόχων	Ανταγωνισμός	Ανταγωνισμός	Συνεργασία	Συνεργασία
Αξία Απόδοσης	Ικανότητα	Ικανότητα	Προσπάθεια	Προσπάθεια
Κοινωνική Διασύνδεση	Διαφοροποίηση (διάκριση)	Διαφοροποίηση (διάκριση)	Ενσωμάτωση (αρμονία)	Ενσωμάτωση (αρμονία)
Γνωστικό Ύψος	Αναλυτικό	Αναλυτικό	Ολιστικό	Ολιστικό
Παραδείγματα	ΗΠΑ Ηνωμένο Βασίλειο Γαλλία	Αυστραλία Σουηδία Νορβηγία Δανία	Κίνα Ινδία Ρωσία Νότια Κορέα Ανατολική Ασία Ιαπωνία Πολωνία	Ισραηλινά κιμπούτζ Βραζιλία Ισπανία

Πηγές: Barnlund (1989)· Hofstede (1980)· Kitayama et al. (2010)· Kurman & Sriram (2002)· Lopez et al. (2015)· Markus & Kitayama (1991)· Matsumoto (2007)· Michailova & Hutchings (2006)· Shavitt, Johnson, & Zhang (2011)· Shavitt, Torelli, & Riemer (2011)· Triandis (1989, 1996)· Triandis & Gelfand (1998).

Οι Fijeman και συνεργάτες (1996) διεξήγαγαν μια κλασική μελέτη στο Χονγκ Κονγκ, την Τουρκία, την Ελλάδα, την Ολλανδία και τις ΗΠΑ. Από τους συμμετέχοντες, που ήταν φοιτητές πανεπιστημίου, ζητήθηκε να εκφράσουν τη γνώμη τους αναφορικά με οκτώ υποθετικές περιστάσεις ψυχολογικής και οικονομικής ανάγκης. Για την ακρίβεια, οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να δείξουν πόσο έτοιμοι ήταν να βοηθήσουν τους άλλους προσφέροντας χρήματα, αγαθά ή προσωπική φιλοξενία. Η μελέτη αυτή έθεσε υπό αμφισβήτηση μερικές απλουστεύσεις που αφορούσαν την παραδοσιακή κατανόηση της έννοιας της συλλογικότητας και του ατομικισμού.

Το κύριο σημείο ήταν ότι οι άνθρωποι στους συλλογικούς πολιτισμούς όχι μόνο αναμένουν να συμβάλουν στην ανάγκη των άλλων, αλλά προσδοκούν να λάβουν και οι ίδιοι στήριξη από τους άλλους. Οι άνθρωποι στους ατομικιστικούς πολιτισμούς όχι μόνο αναμένουν να συνεισφέρουν λιγότερο στους άλλους, αλλά περιμένουν σε μικρότερο βαθμό ότι οι άλλοι θα τους βοηθήσουν και θα τους στηρίξουν, μειώνοντας έτσι τις δικές τους προσδοκίες για τη βοήθεια που μπορεί να δικαιούνται.

Οι όροι «ανεξαρτησία» και «αλληλεξάρτηση» χρησιμοποιούνται επίσης συχνά στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία. Σε κάποιους πολιτισμούς οι άνθρωποι στην πλειονότητά τους προσπαθούν να διατηρήσουν την ανεξαρτησία τους από τους άλλους στηριζόμενοι στον εαυτό τους και εκφράζοντας τις μοναδικές εσωτερικές τους ιδιότητες. Σε άλλους πολιτισμούς οι άνθρωποι στηρίζονται στη μεταξύ τους αλληλεξάρτηση και δίνουν έμφαση στην προσοχή προς τους άλλους, στην προσαρμογή στο περιβάλλον τους και στη διατήρηση αρμονικών σχέσεων με άτομα υψηλότερης, χαμηλότερης ή ίσης κοινωνικής θέσης (Markus & Kitayama, 1991). Μελέτες δείχνουν ότι, συγκριτικά με τους Ασιάτες, οι Δυτικοευρωπαίοι, όπως οι Βρετανοί και οι Γερμανοί, τείνουν να είναι περισσότερο ανεξάρτητοι στις σχέσεις και στις αποφάσεις τους. Συγκριτικά με τους Δυτικοευρωπαίους, οι Ευρωπαϊκοί είναι ακόμα πιο ανεξάρτητοι (Kitayama et al., 2009).

Πολιτισμικά σύνδρομα

Κάθε κατηγορία που αναγνωρίστηκε παραπάνω είναι μια ετικέτα που μπορεί να περιγράψει ένα ή περισσότερα χαρακτηριστικά ενός πολιτισμού. Ο Harry Triandis (1996) εισήγαγε την έννοια του *πολιτισμικού συνδρόμου* για να ορίσει το πρότυπο, ή τον συνδυασμό των κοινών στάσεων, πεποιθήσεων, κατηγοριοποιήσεων, ορισμών, κανόνων και αξιών, το οποίο είναι οργανωμένο γύρω από ένα θέμα αναγνωρισμένο μεταξύ εκείνων που μιλούν μια συγκεκριμένη γλώσσα κατά τη διάρκεια μιας ορισμένης ιστορικής περιόδου ή σε μια καθορισμένη γεωγραφικά περιοχή. Ένα παράδειγμα τέτοιων συνδρόμων είναι η *αυστηρότητα* – συγκεκριμένοι κανόνες και νόμοι που εφαρμόζονται σε κοινωνικές περιστάσεις, καθώς και οι κυρώσεις που επιβάλλονται σε όσους παραβιάζουν αυτούς τους κανόνες. Η αυστηρότητα είναι ένα πολιτισμικό σύνδρομο που προάγει

την πολιτισμική διακριτικότητα. Οι θρησκευτικές ομάδες συχνά παρέχουν κοινές τροφές, στις οποίες έχουν άμεση πρόσβαση όλα τους τα μέλη, για να διευκολύνουν την αλληλεγγύη μέσα στην ομάδα. Αυτές οι κοινές τροφές ωστόσο ενδέχεται να είναι μοναδικές (να φαίνονται ακόμα και αηδιαστικές στους ανθρώπους εκτός ομάδας) ή μπορεί να απαιτούν μια τελετουργική προετοιμασία, η οποία χρησιμεύει ουσιαστικά στο να διακρίνει μια πολιτισμική ομάδα από άλλες, ιδιαίτερα σε περιοχές όπου υπάρχουν πολλές θρησκείες και εθνοτικές ομάδες. Τα τελετουργικά που σχετίζονται με την τροφή, τους διατροφικούς περιορισμούς, τις ιερές γιορτές και άλλες εκδηλώσεις είναι σημαντικά επειδή βοηθούν στη διαμόρφωση συνεκτικών ή δεμένων ομάδων, καθώς και στην αναγνώριση της θέσης αυτών των ομάδων ανάμεσα στις άλλες (Johnson et al., 2011). Άλλα σύνδρομα είναι η *πολιτισμική πολυπλοκότητα* (ο αριθμός των διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων) και η *ενεργητικότητα και παθητικότητα* (π.χ. η δράση έναντι της σκέψης). Ένα άλλο παράδειγμα είναι η *τιμή* – στάσεις και πρακτικές που υποστηρίζουν επιθετικές ενέργειες στο όνομα της αυτοπροστασίας. Οι ψυχολόγοι αναφέρονται επίσης σε σύνδρομα παρόμοια με τη συλλογικότητα, όπως είναι ο *κοινοτισμός* σε αφρικανικά περιβάλλοντα (Boydin et al., 1997), η *οικογενειοκρατία* (ως οικογενειακός προσανατολισμός) σε πολλά ισπανόφωνα περιβάλλοντα (Galanti, 2003), καθώς και ένας συνδυασμός σεβασμού των γονέων, συμμόρφωσης, αναγνώρισης της οικογένειας, συναισθηματικού αυτοελέγχου και ταπεινότητας σε πολλά ασιατικά περιβάλλοντα (Park & Kim, 2008).

Ένα άλλο πολιτισμικό σύνδρομο είναι η *ενσωμάτωση*. Οι πολιτισμοί με υψηλό βαθμό ενσωμάτωσης θεωρούν ότι η οικογένεια ή η εκτεταμένη εσωομάδα –και όχι το αυτόνομο άτομο– αποτελεί τη βασική κοινωνική μονάδα. Οι πολιτισμοί ενσωμάτωσης εστιάζουν στην ευημερία της εσωομάδας και δείχνουν περιορισμένο ενδιαφέρον για την ευημερία των ξένων. Αυτό σημαίνει ότι όσο πιο προσανατολισμένος στην ενσωμάτωση είναι ένας πολιτισμός, τόσο λιγότερο οι άνθρωποι θα βοηθούν τους ξένους. Οι πολιτισμοί που προσανατολίζονται στην ενσωμάτωση επιδιώκουν τον περιορισμό πράξεων που μπορεί να διαταράξουν την αλληλεγγύη της εσωομάδας ή την παραδοσιακή τάξη. Ερευνητές έχουν εντοπίσει αρκετές χώρες με υψηλό βαθμό ενσωμάτωσης: Σιγκαπούρη, Μαλαισία, Βουλγαρία και Ταϊλάνδη. Χαμηλός βαθμός ενσωμάτωσης διαπιστώνεται στην Αυστρία, την Ισπανία, τη Δανία, τη Σουηδία και την Ολλανδία. Χώρες

που βρίσκονται ανάμεσα σε αυτά τα δύο άκρα είναι οι ΗΠΑ, η Κίνα και η Βραζιλία (Knafo et al., 2009).

Οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι χρησιμοποιούν αρκετές προσεγγίσεις για να εξετάσουν τις ανθρώπινες δραστηριότητες και εμπειρίες σε διάφορα πολιτισμικά πλαίσια. Η Ψυχολογία της Προσωπικότητας είναι ένας επιστημονικός κλάδος που έχει τις ρίζες του στην επιστημονική μέθοδο και χρησιμοποιεί προσεκτικές ερευνητικές διαδικασίες ειδικά σχεδιασμένες να παρέχουν αξιόπιστες και επαληθεύσιμες ενδείξεις (Gergen, 2001). Η επιστημονική γνώση αναπτύσσεται μέσω της έρευνας, της συστηματικής εμπειρικής παρατήρησης και της αξιολόγησης μιας μεγάλης γκάμας φαινομένων που αφορούν την προσωπικότητα. Το κεντρικό επιχείρημα είναι ότι η θεωρία θα πρέπει να χαρακτηρίζεται επιστημονική εάν και μόνο εάν είναι διαψεύσιμη – με άλλα λόγια, εφόσον μπορεί να αποδειχθεί λανθασμένη ή αβάσιμη.

Η προσέγγιση των φυσικών επιστημών

Οι **φυσικές επιστήμες** ασχολούνται με την περιγραφή, πρόβλεψη και κατανόηση των φυσικών φαινομένων. Περιλαμβάνουν τον κλάδο της Βιολογίας (γνωστός και ως Επιστήμη της Ζωής), που εστιάζει στους ζώντες οργανισμούς και στον άνθρωπο. Στις φυσικές επιστήμες εντάσσονται πολλοί κλάδοι της Βιολογίας, όπως η Ανατομία, η Φυσιολογία, η Επιστήμη της Εξέλιξης, η Γενετική και η Νευροεπιστήμη.

Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία βασίζεται στη Γενετική – το πεδίο της Βιολογίας που ασχολείται με τη διεπιστημονική μελέτη της κληρονομικότητας μέσω της γενετικής μεταβίβασης και των γενετικών μεταβλητών. Ο όρος «γενετική» προέρχεται από τον αρχαιοελληνικό όρο «γένεση» (που σημαίνει «προέλευση»). Πράγματι, ο συγκεκριμένος επιστημονικός κλάδος αναζητά εξηγήσεις για την «προέλευση» των σωματικών δομών, των νευροφυσιολογικών διεργασιών και των συμπεριφορικών λειτουργιών στους ζώντες οργανισμούς, μεταξύ αυτών και στο ανθρώπινο είδος. Τα ατομικά χαρακτηριστικά, στα οποία περιλαμβάνονται οι σταθερές συμπεριφορές και εμπειρίες, επηρεάζονται από γενετικούς παράγοντες. Η γενετική πληροφορία ενεργοποιεί συγκεκριμένους νευροφυσιολογικούς «μηχανισμούς» στο σώμα του ατόμου, επηρεάζοντάς το έτσι σε σωματικό

επίπεδο όπως και σε επίπεδο συμπεριφοράς, γνωστικής ικανότητας και συναισθηματικής ανάπτυξης. Ο τρόπος που ενεργούμε, αισθανόμαστε και βιώνουμε είναι απότοκο της γενετικής μας δομής που μεταβιβάζεται διαγενεακά. Τέτοια χαρακτηριστικά ωστόσο αναπτύσσονται μέσα από μια σύνθετη, συνεχή αλληλεπίδραση ανάμεσα σε γενετικούς και περιβαλλοντικούς παράγοντες. Τα γονίδια δεν «χτίζουν» απευθείας τα ατομικά γνωρίσματα ή χαρακτηριστικά. Θα λέγαμε ότι μάλλον καταλήγουν να «κατασκευάζουν υλικά», τα οποία, σε συνδυασμό με την ενεργό αλληλεπίδραση και τις περιβαλλοντικές επιρροές, οδηγούν στην ανάπτυξη συγκεκριμένων συμπεριφορών και ψυχολογικών γνωρισμάτων. Ερευνητές μελέτησαν ανθρώπους από επτά διαφορετικές εθνικότητες και διαπίστωσαν 41 παραλλαγές στα μερίδια των γονιδίων που αποκωδικοποίησαν, με σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ των πληθυσμών (Wade, 2015). Νέα στοιχεία δείχνουν ότι οι κοινωνικές ομάδες διαφέρουν όχι μόνο λόγω της κουλτούρας τους –με την έννοια του τι μαθαίνουν από τη γέννησή τους από τους γονείς και τους δασκάλους τους– αλλά και λόγω ποικιλομορφίας στην κοινωνική συμπεριφορά των μελών των ομάδων, η οποία μεταβιβάζεται γονιδιακά από γενιά σε γενιά (Wade, 2015). Γνωρίζατε, για παράδειγμα, ότι οι Θιβητιανοί έχουν αναπτύξει εξελικτικά μια γενετική μετάλλαξη στα γονίδιά τους που τους επιτρέπει να ζουν σε μεγάλα υψόμετρα;

Η Νευροεπιστήμη, η επιστημονική μελέτη του νευρικού συστήματος, αποτελεί μία ακόμα σημαντική πηγή γνώσης για τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία. Η Γνωστική Νευροεπιστήμη μάλιστα έχει ιδιαίτερη σημασία για τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία. Εξετάζει τους μηχανισμούς του εγκεφάλου που υποστηρίζουν τις νοητικές λειτουργίες του ατόμου. Μελετώντας την παθολογία του εγκεφάλου, η πειραματική έρευνα στη νευροφυσιολογία και οι ραγδαία εξελισσόμενες μέθοδοι νευροαπεικόνισης του εγκεφάλου παρέχουν στους γνωστικούς νευροεπιστήμονες αξιοσημείωτες νέες πληροφορίες (Jabr, 2015).

Η εξελικτική προσέγγιση είναι ένα θεωρητικό μοντέλο που διερευνά τους τρόπους με τους οποίους οι εξελικτικοί παράγοντες επηρεάζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά και εμπειρία, και συνεπώς θέτουν τη φυσική βάση για τον ανθρώπινο πολιτισμό. Ο πολιτισμός είναι απλώς μια μορφή ύπαρξης που παρέχει τα απαραίτητα για τις βασικές ανθρώπινες ανάγκες και τους επακόλουθους στόχους. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, πρωταρχικός στόχος των ανθρώπινων όντων είναι η επιβίωση.

Σύμφωνα με την αρχή της φυσικής επιλογής την οποία πρότεινε ο Κάρολος Δαρβίνος, μερικοί οργανισμοί –χάρη σε ποικίλους, πρωτίστως βιολογικούς λόγους– είναι πιθανότερο να επιβιώσουν σε σχέση με άλλους. Τυπικά, τα υγιή, δυνατά και ευπροσάρμοστα άτομα έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες επιβίωσης από τα αδύναμα, μη υγιή και αργά προσαρμοζόμενα άτομα. Εάν τα μέλη μιας συγκεκριμένης ομάδας είναι πιο κατάλληλα να ζήσουν σε ένα συγκεκριμένο περιβάλλον από ό,τι τα μέλη μιας άλλης ομάδας, τότε η πρώτη ομάδα έχει περισσότερες πιθανότητες να επιβιώσει και συνακόλουθα να αναπτύξει κοινωνικές δομές. Γι' αυτό και τα μέλη της έχουν πιο αυξημένη πιθανότητα να ζήσουν σε βελτιωμένες κοινωνικές συνθήκες, που κάνουν τους ανθρώπους περισσότερο ανταγωνιστικούς. Η φυσική επιλογή επίσης εξαλείφει σταδιακά τις πολιτισμικές πρακτικές, τις νόρμες και τις πεποιθήσεις που έχουν πάψει να είναι χρήσιμες.

Ο ανταγωνισμός προάγει σταθερά την κοινότητα ευνοώντας τα καλύτερα προσαρμοζόμενα μέλη της. Οι επιζώντες μεταβιβάζουν τα προνομιά γονιδιά τους στους απογόνους τους. Με την πάροδο των γενεών, τα γενετικά πρότυπα που προάγουν την επιβίωση –όπως η επιθετικότητα, η πρωτοβουλία, η περιέργεια ή η υποταγή– κυριαρχούν και έπειτα διαμορφώνουν τις βάσεις για τον πολιτισμό. Οι βιολογικές διαφορές ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες –όπως το μέγεθος, η σωματική ρώμη, οι ορμόνες και η αναπαραγωγική συμπεριφορά– έθεσαν τις βάσεις για πολιτισμικά έθιμα που ενισχύουν την ανισότητα ανάμεσα στα φύλα. Οι υποστηρικτές αυτής της προσέγγισης παρέχουν φυσικές και εξελικτικές ερμηνείες για ένα ευρύ φάσμα ανθρώπινων συμπεριφορών. Οι ψυχολόγοι Beatrice και John Whiting, για παράδειγμα, πιστεύουν ότι όλοι οι άνθρωποι μοιράζονται ένα κοινό εξελικτικό παρελθόν, το οποίο τους παρέχει μοναδικά ανθρώπινα εργαλεία για την προσαρμογή σε διαφορετικά περιβάλλοντα, για την ανατροφή των παιδιών και για τη μεταβίβαση των συνηθειών επιβίωσης και ευημερίας στην επόμενη γενιά (Edwards & Bloch, 2010). Σύμφωνα με τον Satoshi Kanazawa (2010), οι άνθρωποι τείνουν να ενεργούν ανάλογα με τις καταστάσεις που υπήρχαν στο περιβάλλον των προγόνων τους. Η κύρια αρχή της Εξελικτικής Ψυχολογίας είναι ότι τα βιολογικά χρήσιμα στοιχεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς μεταβιβάζονται γενετικά από τη μια γενιά στην άλλη. Οι σύγχρονοι εξελικτικοί ψυχολόγοι διακρίνουν μια μεγάλη ποικιλομορφία ατομικών χαρα-

κτηριστικών, όπως είναι η περιέργεια και η ντροπαλότητα, η φιλία και η επιθετικότητα, η τάση για ψεύδος ή για επίδειξη καχυποψίας προς τους ξένους, και ούτω καθεξής. Η Εξελικτική Ψυχολογία θεωρεί ότι ορισμένα στοιχεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς έχουν βιολογική χρησιμότητα. Η συνεργασία και ο αλτρουισμός, για παράδειγμα, δεν αποτελούν χαρακτηριστικά μόνο του σύγχρονου πολιτισμού. Μια αλτρουιστική χειρονομία –η αυτοθυσία για λογαριασμό της οικογένειας ή της κοινότητας– αποδείχθηκε εξελικτικά χρήσιμη σε πολλές περιπτώσεις. Με άλλα λόγια, η ανθρώπινη καλοσύνη θα μπορούσε να είναι «προϊόν» φυσικής επιλογής. Οι άνθρωποι είναι εξελικτικά σχεδιασμένοι να λειτουργούν αλτρουιστικά απέναντι σε μέλη της οικογένειάς τους ή στην εθνοτική τους ομάδα. Δεν τείνουν να είναι αλτρουιστές όταν πρόκειται για ξένους. Αυτό κυρίως διότι οι πρόγονοί μας έζησαν για πολλούς αιώνες σε μικρές ομάδες. Σήμερα οι μεγάλες πόλεις και τα έθνη είναι νεαρής ηλικίας από εξελικτική άποψη, και γι' αυτό εγείρουν επιφυλάξεις, ακόμα και δυσπιστία (Kanazawa, 2010).

Σύμφωνα με τον θεωρητικό της εξέλιξης, Geoffrey Miller, ο εγκέφαλος, σαν την ουρά του παγωνιού, είναι σχεδιασμένος μέσα από τη διαδικασία της εξέλιξης για να προσελκύει το αντίθετο φύλο. Και τα δύο φύλα έχουν λόγο να «επιδεικνύονται» σε μια προσπάθεια να προσελκύσουν το ταίρι τους, αλλά άντρες και γυναίκες έχουν διαφορετικά κριτήρια όταν κάνουν τις επιλογές τους. Ας συγκρίνουμε, για παράδειγμα, τον αλτρουισμό και την απληστία. Αυτά τα δύο φαινόμενα εμφανίζονται διαφορετικά, όμως έχουν επίσης κάτι κοινό: και τα δύο συνδέονται με αλόγιστη χρήση πόρων, καθώς και τα δύο αποτελούν ενδείξεις ότι το άτομο διαθέτει αυτούς τους πόρους. Η διαφορά ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες, σύμφωνα με τον Miller, είναι ότι οι γυναίκες από τη φύση τους τείνουν να ενεργούν αλτρουιστικά, ενώ οι άντρες τείνουν να είναι οι επιδεικτικοί και απληστοί καταναλωτές. Από εξελικτική άποψη, οι γυναίκες τείνουν να αναζητούν σε έναν σύντροφο υλική υποστήριξη, ενώ οι άντρες απαιτούν από τις γυναίκες αυτοθυσία (Miller, 2000).

Μια απροσδόκητη ανακάλυψη που έκαναν οι εξελικτικοί επιστήμονες είναι ότι η φυσική επιλογή εκτιμά όχι μόνο την προσαρμοστικότητα και την ικανότητα για ανταγωνισμό, αλλά και τη γενετική ετερότητα ή ποικιλότητα. Οι εξελικτικοί βιολόγοι κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι, στην πράξη, ένας γενετικά ετερογενής πληθυσμός είναι συχνά πιο ανθεκτικός από

έναν ομοιογενή, επειδή μπορεί να ανταποκρίνεται καλύτερα στις αλλαγές του περιβάλλοντος (Chaistan et al., 2014).

Η προσέγγιση των κοινωνικών επιστημών

Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία βασίζεται στο ευρύτερο πεδίο των κοινωνικών επιστημών, το οποίο ασχολείται με την κοινωνία και τις σχέσεις μεταξύ των ατόμων που ζουν σε αυτήν. Οι κοινωνικές επιστήμες αντιπροσωπεύουν μια γενική άποψη της ανθρώπινης συμπεριφοράς που εστιάζει σε μια ευρεία γκάμα κοινωνικών δομών, οι οποίες επηρεάζουν την κοινότητα ως σύνολο και κατ' επέκταση τα άτομα που την απαρτίζουν. Πολλές εξέχουσες θεωρίες είχαν βαθύ αντίκτυπο στην επιστημονική και συγκριτική θεώρηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε πολιτισμικά πλαίσια. Στο σύνολό τους, αυτές οι θεωρίες υποστηρίζουν ότι οι κοινωνικές δυνάμεις διαμορφώνουν τη συμπεριφορά μεγάλων κοινωνικών ομάδων και ότι οι άνθρωποι αναπτύσσουν και προσαρμόζουν τις ατομικές τους αντιδράσεις στις απαιτήσεις και τις πιέσεις μεγαλύτερων κοινωνικών ομάδων και θεσμών. Συνεπώς, ο πολιτισμός είναι τόσο προϊόν της ανθρώπινης δραστηριότητας όσο και ο κύριος διαμορφωτικός της παράγοντας. Στις κοινωνικές επιστήμες, η Διαπολιτισμική Ψυχολογία αντλεί υλικό από τέτοια επιστημονικά πεδία, όπως η Ανθρωπολογία, τα Οικονομικά και η Κοινωνιολογία.

Η *Ανθρωπολογία*, στον πυρήνα της, είναι η μελέτη της ανθρωπότητας. Πρόκειται για ένα ευρύ πεδίο, το οποίο διαιρείται σε πολλά μικρότερα και αλληλεπικαλυπτόμενα επιμέρους πεδία και ειδικότητες. Οι ανθρωπολόγοι ως ομάδα μπορεί να ενδιαφέρονται για εντελώς ανόμοια θέματα, όπως είναι οι βιολογικές ρίζες της ανθρώπινης φυλής, οι κοινές μορφοσυντάξεις των γλωσσών ή οι έμφυλες μεροληψίες στις θρησκευτικές λειτουργίες (Nanda & Warms, 2010). Οι Kitayama και συνεργάτες (2006), για παράδειγμα, μελέτησαν την προέλευση του ατομικισμού στις ΗΠΑ, εκφράζοντας την υπόθεση ότι οφείλεται εν μέρει στην ιστορία του εποικιστικού πνεύματος. Βρήκαν ότι οι άνθρωποι στο Χοκάιντο, το βόρειο νησί της Ιαπωνίας με μακρά ιστορία εποικισμού, εμφάνιζαν υψηλότερου βαθμού ατομικισμό αμερικανικού τύπου από τους Ιάπωνες της ηπειρωτικής χώρας που δεν είχαν τέτοια ιστορία.

Η *Οικονομική Επιστήμη* αναλύει και περιγράφει την παραγωγή, διανομή και κατανάλωση των πόρων. Οι ψυχολόγοι της προσωπικότητας ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για τη μικροοικονομική, στην οποία η μονάδα ανάλυσης είναι –όπως λένε οι οικονομολόγοι– ο ατομικός παράγοντας ή το άτομο που λαμβάνει τις αποφάσεις. Ένα από τα πλέον ενδιαφέροντα πεδία αυτής της επιστήμης είναι η συμπεριφορική χρηματοοικονομική. Μελετά τις επιπτώσεις των ατομικών παραγόντων (όπως η διεργασία της σκέψης, η συναισθηματική σταθερότητα ή η συνήθεια) και των ομαδικών παραγόντων (όπως οι παραδόσεις, η πίεση της ομάδας ή ο ανταγωνισμός) στις εξατομικευμένες οικονομικές αποφάσεις.

Η *Κοινωνιολογία* είναι μια επιστήμη που μελετά την κοινωνία και τις κοινωνικές πράξεις των ανθρώπων. Το πεδίο γενικώς ασχολείται με τις ομάδες, τους οργανισμούς, τις κοινότητες και τους θεσμούς, μεγάλους και μικρούς. Υπάρχουν πολλά επιμέρους πεδία. Η Κοινωνιολογία χρησιμοποιεί τις επιστημονικές μεθόδους για να εξετάσει και να κατανοήσει την κοινωνική εξέλιξη, την κοινωνική οργάνωση και την κοινωνική αλλαγή. Οι ψυχολόγοι μαθαίνουν την επίδραση που έχουν οι κοινότητες των μεγάλων πόλεων στον τρόπο ζωής των εφήβων από τη σκοπιά της αστικής κοινωνιολογίας· μελετούν την κοινωνιολογία του φύλου προκειμένου να συγκρίνουν τα πρότυπα επιλογής σταδιοδρομίας των αγοριών και των κοριτσιών· ή μελετούν την περιβαλλοντική κοινωνιολογία για να κατανοήσουν πώς οι θρησκευτικές πεποιθήσεις επηρεάζουν τις προσπάθειες των ατόμων να διατηρήσουν τους φυσικούς πόρους.

Σε σύγκριση με τις φυσικές επιστήμες, όπως η Βιολογία ή η Φυσιολογία, οι κοινωνικές επιστήμες είναι σχετικά καινούριες και στράφηκαν στην επιστημονική μέθοδο μόλις τον 19ο αιώνα. Περίπου την ίδια εποχή οι κοινωνιολόγοι ασχολήθηκαν με τις στατιστικές αναλύσεις των κοινωνικών τάσεων. Οι ανθρωπολόγοι ταξίδεψαν σε μακρινά μέρη προκειμένου να συλλέξουν προσεκτικά τεκμηριωμένες παρατηρήσεις για αυτόχθονες ομάδες. Και οι οικονομολόγοι εφάρμοσαν τους υπολογισμούς τους στους βασικούς μηχανισμούς οικονομικής συμπεριφοράς, όπως είναι η κατανάλωση και η διανομή των πόρων.

Η προσέγγιση των ανθρωπιστικών επιστημών

Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία βασίζεται επίσης στο ευρύτερο πεδίο των ανθρωπιστικών επιστημών. Με την ευρύτερη έννοια, οι ανθρωπιστικές επιστήμες μελετούν τον ανθρώπινο πολιτισμό. Αντίθετα από την Κοινωνιολογία και την Ανθρωπολογία που εστιάζουν στην κουλτούρα, οι ανθρωπιστικές επιστήμες χρησιμοποιούν μεθόδους οι οποίες είναι πρωτίστως κριτικές ή κατά περίπτωση θεωρητικές, και χαρακτηρίζονται από ένα σημαντικό ιστορικό και δημιουργικό στοιχείο. Η προσέγγιση αυτή επίσης διακρίνει τις ανθρωπιστικές επιστήμες από τις κατά βάση εμπειρικές προσεγγίσεις των φυσικών επιστημών. Οι ανθρωπιστικές επιστήμες όμως ενσωματώνουν την έρευνα στις αρχαίες και σύγχρονες γλώσσες, στη λογοτεχνία, στη φιλοσοφία, στη θρησκεία και στις οπτικές και επιτελεστικές τέχνες. Ιστορικά, οι επιστημονικοί κλάδοι των ανθρωπιστικών επιστημών σχετίζονται με την **ουμανιστική παράδοση** στην επιστήμη, η οποία δίνει έμφαση στην υποκειμενική πλευρά του ατόμου: την αίσθηση της ελευθερίας, την ομορφιά, τη δημιουργικότητα και την ηθική ευθύνη. Ο ουμανισμός ενθαρρύνει την αυτοκατανόηση και την αυτοβελτίωση, την ανοιχτή διάθεση και την ανταλλαγή δεξιοτήτων και εμπειρίας (Dilthey, 2002/1910). Ένας τυπικός ουμανιστής είναι το άτομο που ενστερνίζεται τη γνώση, τον αλτρουισμό, την ηθική και το πάθος. Ο ουμανισμός βασίζεται επίσης στην επιστήμη και είναι κατά βάση κοσμικός.

Η τέχνη είναι η έκφραση της ανθρώπινης εμπειρίας και φαντασίας μέσω της δημιουργικότητας. Περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, τις οπτικές τέχνες, όπως η ζωγραφική και η γλυπτική, και τις επιτελεστικές τέχνες, όπως η μουσική, το θέατρο, ο κινηματογράφος και ο χορός. Παρόλο που οι καλλιτέχνες μπορούν βεβαίως να είναι και επιστήμονες, οι περισσότεροι από αυτούς δεν είναι. Ο σκοπός τους τυπικά δεν είναι να μεταφέρουν την επιστημονική γνώση μέσω της καλλιτεχνικής τους έκφρασης. Αντ' αυτού, δημιουργούν έργα που προορίζονται να είναι όμορφα ή υπερβατικά και/ή να έχουν συναισθηματική δύναμη. Η τέχνη απαιτεί επίσης κάποιο βαθμό ενεργητικής κρίσης από τον ακροατή ή τον θεατή. Με άλλα λόγια, θεωρείται ότι εμπλέκει τουλάχιστον δύο άτομα: τον καλλιτέχνη και τον αποδέκτη της τέχνης. Και οι δύο αυτές πράξεις –η καλλιτεχνική δημιουργία και ο αναστοχασμός– αποτελούν σημαντικές διεργασίες που μας βοηθούν να κατανοήσουμε τα άτομα και τις ομάδες στους διάφορους πολιτισμούς (Kandel, 2012).

Η τέχνη παρέχει στους ψυχολόγους της προσωπικότητας έναν κρυμμένο θησαυρό υλικών με τα οποία μπορούν να εμπλουτίσουν την επιστημονική τους οπτική για τους ανθρώπους, τη συμπεριφορά τους και τον εσωτερικό τους κόσμο. Η *Ραμαγιάνα*, το αρχαίο ινδικό έπος, και το *Όνειρο της Κόκκινης Κάμαρας*, ένα κλασικό κινέζικο μυθιστόρημα του 18ου αιώνα, παρέχουν σπουδαίες περιγραφές για την πολυπλοκότητα της ανθρώπινης συμπεριφοράς και τις ατομικές επιλογές. Συγγραφείς όπως ο Σαίξπηρ στην Αγγλία και ο Ντοστογιέφσκι στη Ρωσία δημιούργησαν μια σειρά λογοτεχνικών χαρακτήρων που εκατομμύρια άνθρωποι συνεχίζουν να εξερευνούν μέχρι σήμερα. Επιστημονικές μελέτες καλλιτεχνικών έργων από τη Μέση Ανατολή, το Ιράν και την Κεντρική Ασία ασχολούνται επίσης με την προσωπικότητα του ατόμου. Η ποίηση των Φερντοσί, Ομάρ Καγιάμ και Νιζαμί μάς μιλά για το πάθος, τη ρομαντική αγάπη, τον θυμό, τη ζήλια, την περηφάνια και τη γενναιοδωρία ανθρώπων που έζησαν αιώνες πριν.

Η οικοπολιτισμική προσέγγιση

Τα άτομα όμως δεν είναι απλώς παθητικοί αποδέκτες των εξωτερικών επιρροών· είναι και ενεργοί συμμετοχοί στη διεργασία της αλληλεπίδρασής τους με τη φύση. Αλληλεπιδρούν συνεχώς με το περιβάλλον, μετασκευάζοντας τόσο το ίδιο όσο και τον εαυτό τους (Goodnow, 1990). Το άτομο δεν αποτελεί μια στατική οντότητα που επηρεάζεται αποκλειστικά από το περιβάλλον, αλλά ένα δυναμικό ανθρώπινο ον, το οποίο αλληλεπιδρά με το περιβάλλον και το μεταβάλλει (Bronfenbrenner, 1979· Harkness, 1992). Για παράδειγμα, οι γονείς, καθώς εκπαιδεύουν τα παιδιά τους, μαθαίνουν και οι ίδιοι. Στις αρχές του 20ού αιώνα, ο Αμερικανός κοινωνιολόγος Fredrick Jackson Turner (1920) υποστήριξε ότι αντιμετωπίζοντας τις προκλήσεις κατάκτησης της Άγριας Δύσης, οι Αμερικανοί ανέπτυξαν μια κουλτούρα ατομικισμού και ισοτιμίας ως κατακτητές και ως έποικοι. Ο σημερινός αμερικανικός πολιτισμός αποτελεί ένα μείγμα χαρακτηριστικών που είναι εξίσου αποκλειστικά αμερικανικά και παγκόσμια (Schwartz et al., 2010).

Ο John Berry υποστηρίζει ότι στους κύριους περιβαλλοντικούς παράγοντες που επηρεάζουν την ατομική ψυχολογία συγκαταλέγονται: (1) το

οικολογικό πλαίσιο και (2) το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο (Berry, 1971· Berry et al., 1992). Το φυσικό πλαίσιο στο οποίο αλληλεπιδρούν οι άνθρωποι οργανισμοί και το περιβάλλον ονομάζεται **οικολογικό πλαίσιο**, και σε αυτό περιλαμβάνεται επίσης η οικονομική δραστηριότητα του πληθυσμού. Παράγοντες όπως η ύπαρξη ή η απουσία τροφής, η ποιότητα της διατροφής, το κρύο ή η ζέστη, καθώς και η πυκνότητα του πληθυσμού έχουν τρομακτικές επιπτώσεις στο άτομο. Το **κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο** είναι ο βαθμός στον οποίο οι άνθρωποι συμμετέχουν τόσο στις παγκόσμιες όσο και στις τοπικές αποφάσεις. Το πλαίσιο αυτό περιλαμβάνει ποικίλες ιδεολογικές αξίες, την οργάνωση μιας κυβέρνησης και την παρουσία ή απουσία πολιτικών ελευθεριών. Μέσω (1) της γενετικής μεταβίβασης, (2) της πολιτισμικής μεταβίβασης, και (3) της επιπολιτισμοποίησης, οι άνθρωποι προσαρμόζονται στην υπάρχουσα πραγματικότητα και αναλαμβάνουν ρόλους ως μέλη μιας συγκεκριμένης κουλτούρας. Όταν αναγνωρίζουν και λαμβάνουν υπόψη οικολογικούς, βιολογικούς, πολιτισμικούς και επιπολιτισμικούς παράγοντες, οι ψυχολόγοι πρέπει να είναι σε θέση να εξηγήσουν πώς, γιατί και σε ποιο βαθμό τα πολιτισμικά σύνδρομα διαφέρουν μεταξύ τους.

Ακόμα και οι μικρές διαπολιτισμικές διαφοροποιήσεις είναι δυνατόν να σχετίζονται τόσο με τις περιβαλλοντικές όσο και με τις κοινωνικές συνθήκες. Στη Βραζιλία, για παράδειγμα, μια μελέτη βρήκε ότι το παιχνίδι προσποίησης είναι περισσότερο ανεπτυγμένο στα παιδιά από αστικές περιοχές υψηλότερου κοινωνικοοικονομικού επιπέδου από ό,τι σε άλλες ομάδες νέων που μεγαλώνουν σε πιο αντίξοες συνθήκες. Είναι πολύ πιθανό τη ζωή των φτωχών παιδιών να την απασχολούν ζητήματα υλικής επιβίωσης, τα οποία απαιτούν άμεσες και χειροπιαστές λύσεις. Τα παιδιά σε πιο εύπορες περιοχές μπορούν πιο συχνά να επιδίδονται σε συμβολικές και αφηρημένες σκέψεις που σχετίζονται με το παιχνίδι προσποίησης (Gosso et al., 2007).

Ας δούμε ένα άλλο παράδειγμα: το κλίμα. Τα πιο σφοδρά κλίματα συνδέονται με μια μεγάλη ποικιλία κινδύνων και προκλήσεων, μεταξύ των οποίων είναι και η έλλειψη τροφής, η μονοδιάστατη διατροφή και τα προβλήματα υγείας. Οι άνθρωποι που ζουν σε τέτοια κλίματα αντιμετωπίζουν μονίμως μεγαλύτερους κινδύνους και η προσαρμογή τους είναι δυσκολότερη σε σύγκριση με όσους ζουν σε ήπια κλίματα. Οι πρώτοι πρέπει να έχουν συγκεκριμένη ένδυση, ειδικά καταλύματα και ιδιαίτερες

εργασιακές ρυθμίσεις, να δημιουργούν ειδικούς οργανισμούς παραγωγής, μεταφοράς, εμπορίου και αποθήκευσης τροφίμων, και να ιδρύουν ιδιαίτερες δομές φροντίδας και περίθαλψης. Οι άνθρωποι στις ψυχρότερες περιοχές είναι μακράν υγιέστεροι από τους κατοίκους των πιο θερμών περιοχών. Αυτή η άνιση πρόσβαση σε πόρους μπορεί να επηρεάσει αρκετά πολιτισμικά σύνδρομα (Van de Vliert, 2006). Μπορείτε να μαντέψετε ποια;

Η οικονομική και πολιτική σταθερότητα αποτελεί σημαντικό παράγοντα μακροπρόθεσμης επίδρασης στα έθιμα και στις πεποιθήσεις. Για πολλές δεκαετίες κάποιες χώρες παραμένουν σταθερές, ενώ άλλες είναι πολύ ασταθείς. Ορισμένες από τις πιο σταθερές χώρες εντοπίζονται στη Δυτική Ευρώπη, τη Βόρεια Αμερική και την Αυστραλία, ενώ οι πιο ασταθείς βρίσκονται συνήθως στη Μέση Ανατολή και την Αφρική. Οι περισσότερες από τις σταθερές χώρες εφαρμόζουν μια παραλλαγή δημοκρατικού πολιτεύματος με κατοχυρωμένες ατομικές ελευθερίες (Jane's Information Group, 2008). Πιστεύετε ότι μακροπρόθεσμα η κοινωνική σταθερότητα και το καθεστώς ελευθερίας μπορούν να επηρεάσουν τις συμπεριφορές των ανθρώπων και ειδικότερα τα πολιτισμικά σύνδρομα;

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Η οικοπολιτισμική προσέγγιση: Πολιτισμός και διαθεσιμότητα χώρου

Ο συνωστισμός αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά στοιχεία της ιαπωνικής κοινωνίας. Οι άνθρωποι στριμώχνονται και συμπιέζονται στα τρένα, σπρώχνονται στους υπερκορεσμένους δρόμους και κολυμπούν σε πισίνες μαζί με 10 ακόμα άτομα στον ίδιο υδάτινο διάδρομο. Όλος σχεδόν ο πληθυσμός των 130 εκατομμυρίων Ιαπώνων ζει σε αχανείς αστικούς οικισμούς, όπου ο χώρος είναι εξαιρετικά περιορισμένος και ακριβός. Το μέσο εμβαδόν μιας κατοικίας στο Τόκιο είναι περίπου 58 τετραγωνικά μέτρα. Τα περισσότερα ιαπωνικά σπίτια δεν διαθέτουν υπόγειο, έχουν συνήθως μόνο ένα μπάνιο, ενώ η εξώπορτα σε πολλές κατοικίες οδηγεί απευθείας στην οδική κυκλοφορία, αφού σε πολλούς δρόμους δεν υπάρχουν πεζοδρόμια. Πολλές μεγάλες εταιρείες διαθέτουν ξενώνες αναψυχής για τα ανώτερα στελέχη τους, τα οποία δεν έχουν αρκετά μεγάλη κατοικία για να δεχθούν προσκεκλημένους.

Η προσέγγιση των πολιτισμικών υβριδίων

Οι Ολλανδοί ψυχολόγοι Hubert Hermans και Harry Kempen (1998) έστρεψαν την προσοχή τους στη διαπολιτισμική αλληλεπίδραση, στα διασυνδεδεμένα συστήματα και στις πολλαπλές πολιτισμικές ταυτότητες που ονομάζονται *πολιτισμικά υβρίδια*. Η «παλαιά» Διαπολιτισμική Ψυχολογία, όπως ισχυρίζονται οι συγγραφείς, θεωρούσε ότι οι πολιτισμοί είναι γενικά στατικοί και περιορισμένοι μέσα σε συγκεκριμένο γεωγραφικό τόπο. Ωστόσο η τρέχουσα κοινωνική, οικονομική, τεχνολογική και πολιτική πραγματικότητα έχει ήδη μεταβάλει τους σύγχρονους πολιτισμούς, καθιστώντας τους ετερογενείς και εξαιρετικά σύνθετους (Faiola, 2003). Οι πολιτισμοί κινούνται και αναμειγνύονται. Ας δούμε την περίπτωση των διπολιτισμικών ατόμων, που προέρχονται από δύο τουλάχιστον πολιτισμικές ή εθνοτικές ομάδες. Η συμπεριφορά αυτών των ατόμων είναι πιθανό να καθοδηγείται είτε από τις δύο κουλτούρες ταυτόχρονα είτε από τη μια ή την άλλη εσωτερικευμένη κουλτούρα ανάλογα με τη χρονική συγκυρία (Ng & Lai, 2009).

Οι άνθρωποι σήμερα έχουν μεγαλύτερη ελευθερία να επιλέξουν ποια πολιτισμικά μηνύματα θέλουν να υιοθετήσουν. Φαινόμενα όπως η πολιτισμική ταυτότητα προσλαμβάνουν όλο και μεγαλύτερη δυναμικότητα, απορροφώντας την ανάμειξη διαφορετικών υπόβαθρων, ενδιαφερόντων, ιδεών και επιλογών σε έναν ενιαίο εαυτό. Η μετανάστευση δημιουργεί μια διακριτή νέα κουλτούρα, η οποία είναι διαφορετική τόσο από τα παλιά όσο και από τα νέα πλαίσια (Raghuvaran et al., 2010). Για παράδειγμα, πολλοί μετανάστες από τη Λατινική Αμερική στις ΗΠΑ μπορεί να μιλούν άπταιστα και τις δύο γλώσσες, να υποστηρίζουν ατομικιστικές αξίες σε μερικές καταστάσεις (όπως στην εργασία) και συλλογικές αξίες σε άλλα πλαίσια (όπως στην οικογένεια), και να ταυτίζονται τόσο με τις ΗΠΑ όσο και με τη χώρα προέλευσής τους (Chen et al., 2008). Επειδή η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης έχει να κάνει με τόσο πολλές περιοχές της ανθρώπινης δραστηριότητας και διατρέχει τόσο πολλά πολιτισμικά και εθνικά σύνορα, οι ψυχολογικές αξίες της ανεκτικότητας και της δεκτικότητας έχουν γίνει ουσιώδεις στη ζωή των ανθρώπων (Friedman, 2000· Giddens, 2000).

Οι ψυχολόγοι έχουν διαμορφώσει τουλάχιστον τρεις απόψεις για το πώς οι τοπικές κουλτούρες ανταποκρίνονται στην παγκοσμιοποίηση.

Η πρώτη άποψη προβλέπει ότι η παγκοσμιοποίηση αναπόφευκτα θα οδηγήσει στην εξασθένηση των τοπικών πολιτισμών και στην ανάπτυξη μιας νέας διεθνούς κουλτούρας. Ο ατομικισμός, ο ανταγωνισμός και το κυνήγι της αποδοτικότητας θα εξελιχθούν σε παγκόσμιες τάσεις. Η βελτίωση των προτύπων διαβίωσης και η γρήγορη εξάπλωση του διαδικτύου θα δημιουργήσουν τελικά παρόμοιους τρόπους ζωής (Ho-Ying Fu & Chi-Yue, 2007). Οι διάφορες κουλτούρες που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους στον κόσμο αποτελούν παραδείγματα της ανθρώπινης κατάστασης και των ανθρώπινων δυνατοτήτων. Οφείλουμε να τις διαφυλάξουμε και να προσπαθήσουμε να τις κατανοήσουμε (Rozin, 2010).

Η δεύτερη άποψη βασίζεται στην παραδοχή ότι τα σύγχρονα πρότυπα παγκοσμιοποίησης τελικά θα επιφέρουν ακόμα μεγαλύτερη απόσταση ανάμεσα στις κουλτούρες. Η σημασία των τοπικών παραδόσεων και των εθνοτικών εθίμων θα αναδεικνύεται από περισσότερους ανθρώπους εξαιτίας του φόβου της παγκοσμιοποίησης. Αυτή η τάση θα οδηγήσει στην ενδυνάμωση των παραδοσιακών απόψεων και των θρησκευτικών δεσμών, που αναπόφευκτα θα πυροδοτήσει μυριάδες εθνοτικές και θρησκευτικές διαμάχες. Ως αποτέλεσμα, η παγκοσμιοποίηση θα επηρεάσει τις ζωές μιας μικρής μερίδας του παγκόσμιου πληθυσμού, που ζουν κυρίως στις πιο εύπορες περιοχές.

Σύμφωνα με την τρίτη άποψη, η παγκοσμιοποίηση πιθανώς θα ωφελήσει μόνο το 50% του παγκόσμιου πληθυσμού. Αυτοί οι άνθρωποι θα έχουν πρόσβαση σε σύγχρονες τεχνολογίες, εκπαίδευση και ταξίδια. Το υπόλοιπο μισό του πληθυσμού του πλανήτη θα παραμείνει σε σχετική απομόνωση είτε λόγω της ανεξέλεγκτης φτωχοποίησης είτε λόγω των περιοριστικών κυβερνητικών πολιτικών είτε εξαιτίας και των δύο. Την ίδια στιγμή μεγάλες ομάδες ανθρώπων θα παραμείνουν σε καθεστώς πολιτισμικής μετάβασης, το οποίο θα χαρακτηρίζεται από ψυχολογική αβεβαιότητα και αυξημένα επίπεδα άγχους κατά την προσπάθεια προσαρμογής στις παγκόσμιες αλλαγές (Arnett, 2002).

Η συνθετική προσέγγιση: Σύνοψη

Για να συνδυάσουμε και να εφαρμόσουμε κριτικά αυτές αλλά πιθανώς και άλλες προσεγγίσεις στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία, θα αναφερθούμε

σε δύο γενικές έννοιες που θα χρησιμοποιηθούν σε όλο το παρόν βιβλίο: στη δραστηριότητα και τη διαθεσιμότητα πόρων.

Για τον διαπολιτισμικό ψυχολόγο, η ανθρώπινη συμπεριφορά δεν καθορίζεται αναπότρεπτα από πολιτισμικές επιρροές: οι άνθρωποι είναι επίσης ελεύθερα, ενεργά και λογικά όντα, ικανά να επιβάλλουν τη θέλησή τους. **Δραστηριότητα** ονομάζεται η διεργασία της στοχευμένης αλληλεπίδρασης του ατόμου με το περιβάλλον. Τα ανθρώπινα κίνητρα, το συναίσθημα, η σκέψη και οι αντιδράσεις δεν είναι δυνατόν να διαχωριστούν από την ανθρώπινη δραστηριότητα, η οποία (1) καθορίζεται από ατομικές, κοινωνικοοικονομικές, περιβαλλοντικές, πολιτικές και πολιτισμικές συνθήκες, και η οποία επίσης (2) αλλάζει αυτές τις συνθήκες. Η ανθρώπινη ψυχολογία μάλιστα αναπτύσσεται εντός της ανθρώπινης δραστηριότητας και εκδηλώνεται μέσω αυτής (Vygotsky, 1932). Φανταστείτε, για παράδειγμα, ένα παιδί που μεγαλώνει σε μια ζώνη εθνοτικών συγκρούσεων, για το οποίο η επιβίωση γίνεται πρωταρχικής σημασίας δραστηριότητα. Το παιδί αυτό αναπτύσσει συναισθήματα, γνωστικές διεργασίες και κίνητρα αρκετά διαφορετικά από εκείνα που αναπτύσσουν τα παιδιά που μεγαλώνουν σε ασφαλείς συνθήκες. Ταυτόχρονα, επειδή αυτό το παιδί έχει επίσης τη δυνατότητα να εμπλέκεται σε δραστηριότητες παρόμοιες με εκείνες που πραγματοποιούν τα παιδιά στα περισσότερα περιβάλλοντα –π.χ. παίζει, μαθαίνει αριθμητική, σκέφτεται το μέλλον και βοηθά τους γονείς, μεταξύ άλλων– κατά πάσα πιθανότητα θα έχει πολλά κοινά ψυχολογικά χαρακτηριστικά με τους συνομηλίκους του ανά τον κόσμο. Με την έννοια των πιο κοινών δραστηριοτήτων των μελών τους, οι πολιτισμοί μπορεί να είναι όμοιοι και διαφορετικοί.

Η **διαθεσιμότητα των πόρων** που είναι απολύτως απαραίτητοι για την ευημερία του ατόμου καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τον τύπο, τον σκοπό και τον προσανατολισμό των ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Υπάρχουν κοινωνίες με περίσσεια διαθέσιμων πόρων και περιοχές που χαρακτηρίζονται από εξαιρετική σπανιότητα πόρων. Ο γεωγραφικός τόπος, το κλίμα, οι φυσικές καταστροφές ενδέχεται να καθορίζουν τόσο την ποσότητα όσο και την ποιότητα των πόρων που είναι διαθέσιμοι στα άτομα.

Η φτώχεια, για παράδειγμα, συνδέεται ξεκάθαρα με μικρότερη διάρκεια ζωής και χειρότερη κατάσταση υγείας. Οι φτωχοί ζουν συνήθως σε επιβλαβέστερα περιβάλλοντα και είναι πιθανό να εκτίθενται σε ασθένειες και άλλους κινδύνους πολύ περισσότερο από εκείνους που δεν είναι

φτωχοί. Ο υποσιτισμός στην παιδική ηλικία, ιδιαίτερα κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής, οι παιδικές λοιμώξεις και η έκθεση σε ατυχήματα και τραυματισμούς μπορεί να οδηγήσουν στην ανάπτυξη χρόνιων παθήσεων και ενίοτε αναπηρίας στην ενήλικη ζωή, επιφέροντας έτσι ουσιαστικές αλλαγές στις δραστηριότητες των ατόμων. Επηρεάζει γενικότερα η φτώχεια τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι λαμβάνουν αποφάσεις και βλέπουν τον εαυτό τους, τους άλλους και το περιβάλλον τους; Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα θα μας απασχολήσει σε όλο το κείμενο.

Η ύπαρξη πόρων δεν σημαίνει ίση διαθεσιμότητα σε όλα τα μέλη αυτής της κοινωνίας. Η **πρόσβαση στους πόρους** αποτελεί άλλον ένα σημαντικό παράγοντα που ενώνει και χωρίζει ανθρώπους και πολιτισμούς. Η πρόσβαση των ανθρώπων στους πόρους –και σε αυτό θα στρέψουμε επίσης την προσοχή μας– επηρεάζει πολλές πτυχές της πολιτισμικής και της ατομικής συμπεριφοράς. Πολλές ψυχολογικές μελέτες που εξετάζουν τις εθνοτικές και πολιτισμικές μειονότητες υποδεικνύουν την ανισότητα και την καταπίεση ως κύριες αιτίες των διαφορών μεταξύ των μειονοτήτων και των κυρίαρχων πολιτισμικών ομάδων (βλ. π.χ. Jenkins, 1995). Για παράδειγμα, η καταπίεση ορίζεται συχνά ως άνιση κατανομή πόρων που προκαλεί ένα αίσθημα ψυχολογικής κατωτερότητας στους καταπιεσμένους (Fowers & Richardson, 1996). Κάθε χρόνο, ερευνητές από τα Ηνωμένα Έθνη μετρούν τα πρότυπα διαβίωσης στις περισσότερες χώρες του κόσμου. Το μέσο επίπεδο εκπαίδευσης και εισοδήματος σε συνδυασμό με το προσδόκιμο ζωής χρησιμοποιούνται ως κριτήρια προσδιορισμού των προτύπων διαβίωσης. Για πολλά χρόνια, χώρες όπως η Νορβηγία, η Σουηδία, η Αυστραλία, ο Καναδάς, η Γαλλία και οι ΗΠΑ βρίσκονταν μεταξύ των πρώτων 10 χωρών. Κάποιες άλλες πάλι τοποθετούνται χαμηλότερα στον κατάλογο. Μάλιστα, επί είκοσι χρόνια, οι είκοσι τελευταίες είναι χώρες της αφρικανικής ηπείρου.

Ωστόσο, περισσότερο και από τους υλικούς πόρους και την πρόσβαση σε αυτούς, κάποιοι άλλοι παράγοντες καθορίζουν τα κύρια χαρακτηριστικά ενός πολιτισμού και της συνδεδεμένης με αυτόν συμπεριφοράς. Οι ιδέες, όπως και οι πρακτικές που θέτουν σε εφαρμογή αυτές τις ιδέες, είναι αδιαχώριστες από την ατομική ψυχολογία. Ο Max Weber προκάλεσε επανάσταση με τις επιστημονικές απόψεις του για τον ρόλο των ιδεών στην ανθρώπινη ζωή, όταν έκανε τη διάκριση μεταξύ προβιομηχανικών (παλαιότερων, παραδοσιακών) και βιομηχανικών (νεότερων, μη παραδο-

σιακών) κοινωνιών (βλ. περισσότερα για το θέμα αυτό στο Κεφάλαιο 7). Ας δούμε, για παράδειγμα, τον ρόλο που αποδίδουν οι άνθρωποι στις οικογένειες και στους προγόνους τους. Από αρχαιότατων χρόνων, η οικογένεια –και όχι το άτομο– κυριαρχούσε απόλυτα στην κινέζικη κοινωνία ως η βασική κοινωνική μονάδα. Γι' αυτό και ο άνθρωπος υπολογίστηκε εξαρχής ως μέρος μιας μεγαλύτερης κοινότητας και όχι κατ' ανάγκην ως ένα ανεξάρτητο άτομο. Σήμερα όμως η Κίνα αλλάζει: η ευρεία οικογένεια εξαφανίζεται (οι περισσότερες οικογένειες έχουν μόνο ένα παιδί) και ο καπιταλισμός σταδιακά αντικαθιστά τον κομμουνισμό στην καθημερινότητα των ανθρώπων. Αυτές οι αλλαγές έχουν ήδη ισχυρό αντίκτυπο στην κουλτούρα της Κίνας και στον λαό της.

“Όποιος ξεχνά τους προγόνους του είναι ρυάκι χωρίς πηγή, δέντρο χωρίς ρίζα.”

Κινέζικη παροιμία

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Πλούτος και ατομικισμός

Υπάρχει θετική συσχέτιση ανάμεσα στον πλούτο και τον ατομικισμό (McClelland, 1961). Εντούτοις, μια κοινωνία μπορεί να συσσωρεύει πλούτο αλλά να παραμένει συλλογική, όπως είναι το Κουβέιτ ή η Σιγκαπούρη. Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι ο καπιταλισμός μάλλον προωθεί τον ατομικισμό. Ο καπιταλισμός βασίζεται στην αρχή του ανταγωνισμού που προστατεύεται από δημοκρατικές πολιτικές ελευθερίες, οι οποίες εγγυώνται την ισχύ της πλειοψηφίας – εφόσον η πλειοψηφία θεμελιώσει την ισχύ της μέσω εκλογών. Ένας τέτοιος ελεύθερος ανταγωνισμός προϋποθέτει πλεόνασμα διαθέσιμων πόρων. Κάποιοι άλλοι μελετητές όμως μπορεί επίσης να αντιτείνουν ότι η συλλογικότητα βασίζεται μεν στη συνεργασία, αλλά δεν αποκλείει τον ανταγωνισμό: οι άνθρωποι μπορεί να ανταγωνίζονται μεταξύ τους ενώ θεμελιώνουν τις σχέσεις τους στις αρχές της συνεργασίας. Σε αυτές τις περιπτώσεις ο ανταγωνισμός μετατίθεται στο επίπεδο της εξωμάδας. Ενδεικτικό παράδειγμα ανταγωνισμού σε συνθήκες συλλογικότητας θα μπορούσε να θεωρηθεί η βεντέτα (βλ. π.χ. Yabuuchi, 2004).

Γηγενείς ψυχολογίες

Οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι δίνουν όλο και μεγαλύτερη προσοχή στις γηγενείς κουλτούρες. Οι **αυτόχθονες ομάδες** προστατεύονται από διεθνείς και εθνικούς νόμους, διατηρώντας ειδικά δικαιώματα τα οποία βασίζονται στους ιστορικούς δεσμούς τους με μια συγκεκριμένη εδαφική περιοχή και στην πολιτισμική και ιστορική μοναδικότητά τους. Οι Kim και Berry (1993) ορίζουν τις γηγενείς ψυχολογίες (εδώ ο πληθυντικός αριθμός θεωρείται κατάλληλος τύπος, επειδή προφανώς κάθε ομάδα ανθρώπων μπορεί να αναπτύξει τη δική της ψυχολογία) ως την επιστημονική μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς και εμπειρίας που είναι κοινές σε μια δεδομένη ομάδα αυτοχθόνων. Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό για μια αυτόχθονη ομάδα είναι οι διατηρούμενοι παραδοσιακοί τρόποι επιβίωσης, όπως η εξάρτηση από το κυνήγι, τη συλλογή τροφής και άλλες ουσιαστικές μορφές παραγωγής. Γενικά μιλώντας, οι περισσότερες αυτόχθονες ομάδες ζουν σε μη αστικοποιημένες περιοχές.

Μία από τις παραδοχές της σύγχρονης Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας είναι ότι δεν μπορούμε να συλλάβουμε πλήρως την ψυχοσύνθεση των ανθρώπων σε έναν συγκεκριμένο πολιτισμό αν δεν έχουμε κατανοήσει σε βάθος τα κοινωνικά, ιστορικά, οικονομικά, πολιτικά, ιδεολογικά και θρησκευτικά θεμέλια που έχουν διαμορφώσει τη συμπεριφορά και την εμπειρία της συγκεκριμένης ομάδας. Επομένως, οι γηγενείς θεωρίες, συμπεριλαμβανομένης της γηγενούς ψυχολογίας, χαρακτηρίζονται από τη χρήση εννοιών και μεθοδολογιών που σχετίζονται αποκλειστικά με την υπό μελέτη πολιτισμική ομάδα (Ho, 1998). Οι ψυχολόγοι είναι επίσης σημαντικό να κατανοήσουν ότι για αιώνες οι αυτόχθονες υπέφεραν από την αποικιοκρατία και την κατάκτησή τους από άλλες δυνάμεις, αλλά παρ' όλα αυτά επέδειξαν αποφασιστικότητα και κατάφεραν να επιβιώσουν με τις δικές τους διακριτές ταυτότητες ενάντια σε κάθε αντιξοότητα (Anaya, 2009).

Εθνοκεντρισμός

Κάποτε ζητήθηκε από φοιτητές πανεπιστημίων σε διάφορες χώρες να σχεδιάσουν μέσα σε δέκα λεπτά έναν όσο το δυνατόν πιο λεπτομερή παγκόσμιο χάρτη. Σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις η χώρα των φοιτητών σχε-

διάστηκε δυσανάλογα μεγάλη σε σύγκριση με τις υπόλοιπες (Whittaker & Whittaker, 1972). Ίσως αυτό που είναι πιο οικείο τείνει να παίρνει υπερβολικές διαστάσεις.

Ο **εθνοκεντρισμός** είναι κατά κάποιον τρόπο μια υπερβολή. Είναι η οπτική που υποστηρίζει τη διατύπωση κρίσεων για την εθνότητα, την εθνική ταυτότητα και τις πολιτισμικές ομάδες από τη σκοπιά της εθνότητας, της εθνικής ταυτότητας και της πολιτισμικής ομάδας του παρατηρητή. Στην Ψυχολογία, για παράδειγμα, διάφορες θεωρίες που βασίζονται σε έννοιες ξένες προς τον μελετώμενο πολιτισμό πέφτουν στην παγίδα του εθνοκεντρισμού. Για όσους μεγάλωσαν σε ένα μέρος και δεν έχουν έρθει ποτέ σε επαφή με άλλες χώρες, οι διαφορές μεταξύ Χιλής και Αργεντινής, Γαλλίας και Αγγλίας ή Τουρκίας και Ελλάδας φαντάζουν ασήμαντες. Ο εθνοκεντρισμός περιορίζει την αντίληψή μας για άλλες χώρες και κοινωνικές ομάδες. Με αυτή την έννοια, είναι μια διαστρέβλωση της πραγματικότητας.

Στις περισσότερες περιπτώσεις, το να είναι κανείς εθνοκεντρικός σημαίνει επίσης ότι κρίνει από τη θέση μιας πολιτισμικής πλειοψηφίας. Οι αξίες και οι κανόνες που γίνονται αποδεκτοί από οποιαδήποτε πλειοψηφία έχουν μεγάλη ισχύ λόγω του απόλυτου μεγέθους της πλειοψηφίας, αλλά και επειδή τα μέλη της κατέχουν τις περισσότερες θέσεις ισχύος.

Πολυπολιτισμικότητα

Η αναζήτηση της ίσης μεταχείρισης σε όλες τις κοινωνικές και πολιτισμικές ομάδες θεωρείται δεδομένη στη σύγχρονη Ψυχολογία (Fowers & Richardson, 1996· Sears, 1996). Η **πολυπολιτισμικότητα** όχι μόνο ενθαρρύνει την αναγνώριση της ισοτιμίας για τις εθνοτικές ή θρησκευτικές ομάδες σε μια χώρα, αλλά προάγει επίσης την ιδέα ότι οι ποικίλες πολιτισμικές ομάδες έχουν το δικαίωμα να ακολουθούν τις δικές τους αξίες και πρακτικές. Η διπολιτισμικότητα, ως ένα είδος πολυπολιτισμικότητας, είναι ο συνδυασμός χαρακτηριστικών από δύο πολιτισμούς σε ένα μοναδικό μείγμα. Οι μετανάστες μπορούν να υιοθετήσουν διπλές εθνικές ταυτότητες, να μιλούν άπταιστα δύο γλώσσες και να μεγαλώνουν τα παιδιά τους ως δίγλωσσα (Ng & Lai, 2011). Διπολιτισμικότητα μπορεί να υπάρξει ακόμα και σε απλά έθιμα. Για παράδειγμα, πολλοί Αμερικανοί κουβανικής

καταγωγής γιορτάζουν την Ημέρα των Ευχαριστιών με έναν συνδυασμό παραδοσιακών δεσμάτων της συγκεκριμένης γιορτής και πιάτων από την κουβανέζικη κουζίνα (Chen et al., 2008).

Σύντομη ιστορική αναδρομή

Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία είναι ένα σχετικά νέο πεδίο που προέρχεται από την επιστημονική γενική Ψυχολογία. Αποτελεί μέρος μιας πνευματικής παράδοσης που έχει τις ρίζες της κυρίως στην Ευρώπη, αλλά αναπτύχθηκε περισσότερο στη Βόρεια Αμερική. Οι παλιές ρίζες της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας όμως ανάγονται στην ιστορία της σύγχρονης επιστήμης. Πέρα από τους ιστορικούς δεσμούς με τη γενική Ψυχολογία, η Διαπολιτισμική Ψυχολογία έχει δεχθεί διάφορες επιρροές, μερικές από τις οποίες πηγάζουν από επιστημονικά πεδία όπως η Ανθρωπολογία, η Φυσιολογία, η Κοινωνιολογία, η Ιστορία και η Πολιτική Επιστήμη.

Σε κάθε κεφάλαιο του βιβλίου αναφέρονται πολλές συγκεκριμένες απόψεις που συνέβαλαν στη διαμόρφωση της σύγχρονης Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας. Εδώ θα περιγραφούν μερικές μόνο σημαντικές τάσεις.

Παρά τις λιγοστές και ελλιπείς γνώσεις μας για τους αρχαίους φιλοσόφους και τα επιστημονικά τους επιτεύγματα, είναι λογικό να υποθέτουμε ότι οι επιστήμονες είχαν επίγνωση της ανθρώπινης ετερότητας και έδιναν έμφαση στην ύπαρξη τόσο διομαδικών όσο και κοινωνικών διαφορών στην ανθρώπινη συμπεριφορά. Φαίνεται βέβαια ότι η εθνοκεντρική θεώρηση του κόσμου στην κλασική αρχαιότητα ήταν αρκετά διαδεδομένη: από τον φερόμενο «ομφαλό» της γης στους Δελφούς και την ευτυχία τού να γεννηθεί κανείς «Έλληνας και όχι βάρβαρος» (φράση που ο Διογένης ο Λαέρτιος αποδίδει στον Θαλή ή στον Σωκράτη) μέχρι το –αδιευκρίνιστης προέλευσης, αλλά τόσο κοινότοπα επαναλαμβανόμενο έως τις μέρες μας– «πας μη Έλλην βάρβαρος». Παράλληλα ωστόσο δεν περνά απαρατήρητη η οξυδερκής περιγραφή των διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων από τον Ηρόδοτο, ο οποίος επιχείρησε να καταγράψει τις αιτίες των Περσικών πολέμων από τη σκοπιά και των δύο αντιπάλων αιώνες πριν διατυπωθεί η αρχή του πολιτισμικού σχετικισμού. Λίγα χρόνια αργότερα, ο Θουκυδίδης παρείχε μια εκπληκτικά σύγχρονη θεώρηση της αλληλεπίδρασης του οικολογικού πλαισίου με την ανθρώπινη συμπεριφορά

όταν εξιστορούσε τη δημιουργία της πόλης της Αθήνας (Triandis, 2007). Ο Ισοκράτης διαφώνησε με τον ορισμό του έθνους πάνω στη βάση του αίματος και επισήμανε τον σχετικό χαρακτήρα των αξιών. Ενώ στα θεμέλια της πολιτικής φιλοσοφίας του κοσμοπολιτισμού συναντάμε την αρχή της έμφυτης ισότητας των ανθρώπων σύμφωνα με το φυσικό δίκαιο. Εξαιρέσεις που επιβεβαιώνουν τον (εθνοκεντρικό) κανόνα;

Μετά από μια περίοδο σχετικής στασιμότητας στους μεσαιωνικούς χρόνους, άρχισαν να εμφανίζονται ορισμένες ουσιώδεις αλλαγές στο επιστημονικό ενδιαφέρον για τη διαφορετικότητα, ιδίως μετά τον 15ο αιώνα (Jahoda & Krewer, 1997). Στους παράγοντες που συνέβαλαν σε αυτή την τάση συγκαταλέγονται οι επιστημονικές εξελίξεις, η αυξανόμενη επαφή με άλλους ανθρώπους, οι εξερευνητικές αποστολές και το εμπόριο. Οι πιο ριζικές ίσως αλλαγές στην ανθρώπινη σκέψη για τη διαφορετικότητα επήλθαν την εποχή του Διαφωτισμού, μεταξύ 17ου και 19ου αιώνα. Χάρη στα βιβλία και τη συστηματική εκπαίδευση, πολλά δύσκολα θέματα συζήτησης άρχισαν να απασχολούν τη σκέψη χιλιάδων μορφωμένων ανθρώπων. Έργα και δημοσιεύσεις του René Descartes στην Ολλανδία, του Francis Bacon και του David Hume στην Αγγλία, του Immanuel Kant στην Πρωσία, του Denis Diderot και του Jean Jacques Rousseau στη Γαλλία, και άλλων εξεχόντων διανοητών διαμόρφωσαν πολλές από τις σύγχρονες απόψεις για την αιτιότητα, το συναίσθημα, τις αξίες και τη συμπεριφορά.

Στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, το ενδιαφέρον για συγκριτικές έρευνες στις κοινωνικές επιστήμες αυξήθηκε. Ανθρωπολόγοι, ψυχολόγοι και κοινωνικοί επιστήμονες, όπως ο Emile Durkheim και ο Gabriel Tarde στη Γαλλία, ο Βλαντίμιρ Μπέχτερεφ στη Ρωσία, μεταξύ άλλων, προσπάθησαν να διατυπώσουν μια ενδιαφέρουσα θεωρία ή μια απλή αναλογία (π.χ. «κοινωνικό ένστικτο» ή «μίμηση») για να εξηγήσουν τη διαπολιτισμική ανθρώπινη συμπεριφορά. Σταδιακά, το επίκεντρο της έρευνας άλλαξε και από θεωρητικό έγινε εμπειρικό. Ο Francis Galton πραγματοποίησε τη συγκριτική μελέτη του για τη νοημοσύνη. Ο William Rivers προχώρησε σε εξερευνητικές αποστολές συλλέγοντας δεδομένα στη Νέα Γουινέα, και ο Richard Thurnwald ταξίδεψε στη Μελανησία για να μελετήσει τις γνωστικές λειτουργίες των ανθρώπων. Οι ψυχολογικές μελέτες και οι ανθρωπολογικές παρατηρήσεις στα μέσα του 20ού αιώνα έκαναν πολλούς επιστήμονες να πιστέψουν ότι το κλειδί για την κατανόηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς ήταν η αλληλεπίδραση ανάμεσα στα

άτομα και στο πολιτισμικό τους περιβάλλον. Κατά τη δεκαετία του 1960 η Διαπολιτισμική Ψυχολογία άρχισε να εδραιώνεται ως ανεξάρτητος επιστημονικός κλάδος.

Μεταξύ πολλών αξιοσημείωτων εξελίξεων, η δεκαετία του 1960 σημάδεύτηκε από τη δημοσίευση μιας διεθνούς μελέτης για τις πολιτισμικές επιδράσεις στην οπτική αντίληψη (Segall et al., 1966) και από την πρώτη έκδοση του επιστημονικού περιοδικού *International Journal of Psychology* (1966). Την ίδια περίπου εποχή έγινε η άτυπη θεμελίωση της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας με τη δημοσίευση του επιστημονικού περιοδικού *Journal of Cross-Cultural Psychology* το 1970. Σήμερα οι συντάκτες του εστιάζουν στις μελέτες που περιγράφουν τις σχέσεις ανάμεσα στον πολιτισμό και στις ψυχολογικές διεργασίες. Πιστεύουν ότι όλη η ψυχολογία είναι πολιτισμική και ότι όλοι οι πολιτισμοί είναι ψυχολογικοί. Προσπαθούν να δημοσιεύουν επιστημονικές εργασίες που παρουσιάζουν τον πολιτισμό ως διαμεσολαβητική και ρυθμιστική μεταβλητή ή ως προάγγελο όλων των συμπεριφορών. Το περιοδικό ενθαρρύνει συγκρίσεις δύο ή περισσότερων πολιτισμών. Φιλοξενεί επίσης μελέτες πολιτισμικής σύγκρισης μεταξύ μειονοτήτων ή εθνοτικών ομάδων σε μια χώρα.

Το 1972 ιδρύθηκαν η International Association for Cross-Cultural Psychology και η Society for Cross-Cultural Research. Κατά τη δεκαετία του 1980 κυκλοφόρησαν δύο σημαντικά βιβλία: η πρώτη έκδοση του *Εγχειριδίου Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας (Handbook of Cross-Cultural Psychology)* από τους Triandis και συνεργάτες (1980), και το *Εγχειρίδιο Διαπολιτισμικής Ανθρώπινης Ανάπτυξης (Handbook of Cross-Cultural Human Development)* από τους Munroe και συνεργάτες (1981). Το 1997 δημοσιεύτηκε η δεύτερη έκδοση του *Εγχειριδίου Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας*. Πιο πρόσφατα τέθηκε σε κυκλοφορία η *Εγκυκλοπαίδεια Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας (The Encyclopedia of Cross-Cultural Psychology)* των Keith και συνεργατών (2013). Σήμερα η Διαπολιτισμική Ψυχολογία είναι ένας διεθνής επιστημονικός κλάδος, με ειδικούς να εκπροσωπούν το πεδίο σχεδόν σε κάθε χώρα του κόσμου.

▲ Άσκηση 1.1. Το όνομά σας και ο πολιτισμός σας

Σπάνια διαλέγουμε το όνομά μας. Κάποιος άλλος –συνήθως οι γονείς μας– αποφασίζουν για το πώς θα λεγόμαστε. Πιστεύετε όμως ότι τα ονό-

ματά μας αντιπροσωπεύουν σε κάποιο βαθμό τον πολιτισμό και την ατομική μας προσωπικότητα; Ας αναλύσουμε αυτό το θέμα σε τρία βήματα θέτοντας και απαντώντας μερικές ερωτήσεις.

Βήμα 1. Πώς σε λένε; Έχεις δύο μικρά ονόματα; Εξήγησε πώς σου δόθηκε το όνομά σου και γιατί. Τι σημαίνει το όνομά σου; Πώς σε αποκαλούν οι άλλοι; Εσύ έχεις κάποια προτίμηση;

Βήμα 2. Περιγράψε πώς δίνονται τα ονόματα στη χώρα σου. Για παράδειγμα, στη Ρωσία, στην Αιθιοπία και σε πολλές άλλες χώρες, το μεσαίο όνομα ενός ατόμου είναι συνήθως το πρώτο όνομα του πατέρα του. Στη μεταπολεμική Γερμανία οι άνθρωποι απέφευγαν το όνομα Adolf για προφανείς λόγους. Σε ορισμένες χώρες (π.χ. Σουηδία, Δανία) η νομοθεσία προβλέπει ότι τα ονόματα δεν μπορούν να είναι αιτία προσβολής του παιδιού ή να επηρεάζουν αρνητικά τη ζωή του. Πιστεύεις ότι το δικό σου όνομα αντιπροσωπεύει την κουλτούρα με την οποία ταυτίζεσαι; Εάν έπρεπε να ζήσεις σε μια διαφορετική χώρα, θα σκεφτόσουν να αλλάξεις το όνομά σου ώστε να ηχεί πολιτισμικά πιο «κατάλληλο»;

Βήμα 3. Πώς αισθάνεσαι για το όνομά σου; Σου αρέσει; Πώς σου φέρονται οι ξένοι όταν ακούν για πρώτη φορά το όνομα και το επίθετό σου; Πιστεύεις ότι το όνομά σου αντανακλά την ατομική σου προσωπικότητα; Εάν ναι, με ποιον τρόπο;

Ανακεφαλαίωση

- Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία είναι η κριτική και συγκριτική μελέτη των πολιτισμικών επιδράσεων στην ανθρώπινη ψυχολογία. Ως συγκριτικό πεδίο, η Διαπολιτισμική Ψυχολογία αντλεί τα συμπεράσματά της από τουλάχιστον δύο δείγματα που αντιπροσωπεύουν τουλάχιστον δύο πολιτισμικές ομάδες. Η πράξη της σύγκρισης απαιτεί ένα ειδικό σύνολο δεξιοτήτων κριτικής σκέψης.
- Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία εξετάζει την ποικιλομορφία των ψυχολογικών φαινομένων και τις αιτίες που την προκαλούν. Χρησιμοποιώντας συγκριτική προσέγγιση, εξετάζει τις διασυνδέσεις ανάμεσα στους πολιτισμικούς κανόνες και τη συμπεριφορά, καθώς και τους τρόπους

- με τους οποίους συγκεκριμένες ανθρώπινες δραστηριότητες επηρεάζονται από διάφορες πολιτισμικές δυνάμεις. Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία τεκμηριώνει ψυχολογικά οικουμενικά συμβάντα, δηλαδή φαινόμενα τα οποία είναι κοινά για τους ανθρώπους σε πολλούς διαφορετικούς ή ίσως και σε όλους τους πολιτισμούς.
- Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία προσπαθεί να ανακαλύψει τους σημαντικούς δεσμούς ανάμεσα σε έναν πολιτισμό και στην ψυχοσύνθεση των ατόμων που ζουν σε αυτόν.
 - Μπορούν να διακριθούν τουλάχιστον τέσσερις τύποι γνώσης σε ό,τι αφορά την Ψυχολογία: επιστημονική, απλολαϊκή (παραδοσιακή), ιδεολογική (αξιακή) και νομική. Οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι οφείλουν να αντιμετωπίζουν όλους τους τύπους γνώσης με ευαισθησία, κατανόηση και σεβασμό.
 - Καμιά κοινωνία δεν είναι πολιτισμικά ομοιογενής. Δεν υπάρχουν πολιτισμοί που είναι είτε εντελώς όμοιοι είτε απολύτως διαφορετικοί. Μέσα στο ίδιο πολιτισμικό πλαίσιο είναι δυνατόν να υπάρχουν σημαντικές αποκλίσεις, ασυνέπειες και ανομοιότητες.
 - Οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι νοηματοδοτούν και ορίζουν τα κύρια πολιτισμικά χαρακτηριστικά με όρους πολιτισμικής διχοτομίας (ή πόλωσης). Παραδείγματα αποτελούν η απόσταση υψηλής ισχύος έναντι της απόστασης χαμηλής ισχύος, η υψηλή έναντι της χαμηλής αποφυγής της αβεβαιότητας, η αρρενωπότητα έναντι της θηλυκότητας, και η συλλογικότητα έναντι του ατομικισμού.
 - Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία βασίζεται στις φυσικές επιστήμες, στις κοινωνικές επιστήμες και στις ανθρωπιστικές επιστήμες. Οι φυσικοί επιστήμονες ασχολούνται με την περιγραφή, την πρόβλεψη και την κατανόηση των φυσικών φαινομένων. Για τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία, η Γνωστική Νευροεπιστήμη είναι ιδιαίτερα σημαντική. Εξετάζει τους μηχανισμούς του εγκεφάλου που υποστηρίζουν τις νοητικές λειτουργίες του ατόμου. Οι εξελικτικοί επιστήμονες διερευνούν τους τρόπους με τους οποίους οι βιολογικοί παράγοντες επηρεάζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά, θέτοντας έτσι ένα φυσικό θεμέλιο για τον ανθρώπινο πολιτισμό. Οι κοινωνιολόγοι εστιάζουν σε ευρείες κοινωνικές δομές που επηρεάζουν την κοινωνία συνολικά και κάθε ξεχωριστό μέλος της ειδικότερα. Υπάρχουν συγκεκριμένες κοινωνικές δυνάμεις που διαμορφώνουν τη συμπεριφορά μεγάλων κοινωνικών ομάδων.

Οι άνθρωποι αναπτύσσουν και προσαρμόζουν τις ατομικές τους αντιδράσεις ανάλογα με τις απαιτήσεις και τις πιέσεις της κοινωνίας.

- Σύμφωνα με την οικοπολιτισμική προσέγγιση στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία, τα άτομα δεν μπορούν να διαχωριστούν από το περιβαλλοντικό τους πλαίσιο. Οι άνθρωποι αλληλεπιδρούν διαρκώς με το περιβάλλον, μεταβάλλοντας τόσο το ίδιο όσο και τον εαυτό τους.
- Σύμφωνα με την προσέγγιση των πολιτισμικών υβριδίων, οι ερευνητές οφείλουν να στρέψουν την προσοχή τους από τις παραδοσιακές απόψεις για τον πολιτισμό στα νέα πολιτισμικά υβρίδια, τις ζώνες επαφής, τα διασυνδεδεμένα συστήματα και τις πολλαπλές πολιτισμικές ταυτότητες.
- Μια συνθετική προσέγγιση στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία δίνει έμφαση στην ανθρώπινη δραστηριότητα, που είναι η διεργασία της στοχευμένης αλληλεπίδρασης του ατόμου με το περιβάλλον. Τα κίνητρα, το συναίσθημα, η σκέψη και οι αντιδράσεις του ανθρώπου δεν μπορούν να διαχωριστούν από την ανθρώπινη δραστηριότητα, η οποία (1) καθορίζεται από ατομικές, κοινωνικοοικονομικές, περιβαλλοντικές, πολιτικές και πολιτισμικές συνθήκες· και επιπλέον (2) αλλάζει αυτές τις συνθήκες. Δύο παράγοντες –η παρουσία και η έλλειψη πόρων– καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό το είδος, τον σκοπό και τον προσανατολισμό των ανθρώπινων δραστηριοτήτων.
- Οι γηγενείς θεωρίες χαρακτηρίζονται από τη χρήση εννοιών και μεθοδολογιών που σχετίζονται αποκλειστικά με την υπό διερεύνηση πολιτισμική ομάδα. Η γηγενής ψυχολογία είναι η επιστημονική μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς που έχει σχεδιαστεί ειδικά για τον εκάστοτε αυτόχθονα πληθυσμό και δεν έχει μεταφερθεί από άλλες περιοχές.
- Εθνοκεντρισμός είναι η άποψη για άλλες εθνοτικές, εθνικές και πολιτισμικές ομάδες και γεγονότα από τη θέση της εθνότητας, της εθνικότητας και της πολιτισμικής ομάδας του παρατηρητή. Πολυπολιτισμικότητα είναι η άποψη που ενθαρρύνει την αναγνώριση της ισοτιμίας για όλες τις πολιτισμικές και εθνικές ομάδες, και η οποία προάγει την ιδέα ότι διάφορες πολιτισμικές ομάδες έχουν το δικαίωμα να ακολουθούν τα δικά τους μοναδικά μονοπάτια ανάπτυξης και να έχουν τις δικές τους μοναδικές δραστηριότητες, αξίες και νόρμες.

Βασικοί Όροι

Ανθρωπιστική παράδοση, Ουμανισμός (Humanist tradition, Humanism):

Ένα επιστημονικό πεδίο των ανθρωπιστικών επιστημών που δίνει έμφαση στην υποκειμενική πλευρά του ατόμου: στην αίσθηση της ελευθερίας, της ομορφιάς, της δημιουργικότητας και της ηθικής ευθύνης.

Απλολαϊκές θεωρίες (Folk theories): Μια συλλογή λαϊκών πεποιθήσεων και υποθέσεων –«καθημερινή ψυχολογία»– που διαμορφώνεται από τους ανθρώπους για τους ανθρώπους.

Απόσταση εξουσίας (Power distance): Ο βαθμός στον οποίο τα μέλη μιας κοινωνίας αποδέχονται ότι η ισχύς των θεσμών και των οργανισμών κατανέμεται άνισα.

Αποφυγή αβεβαιότητας (Uncertainty avoidance): Ο βαθμός στον οποίο τα μέλη μιας κοινωνίας νιώθουν άβολα απέναντι στην αβεβαιότητα και την ασάφεια.

Ατομικισμός (Individualism): Σύνθετη συμπεριφορά βασισμένη στο ενδιαφέρον για τον εαυτό και τη στενή οικογένεια ή πρωτογενή ομάδα σε αντιδιαστολή με το ενδιαφέρον για άλλες ομάδες στις οποίες ανήκει κάποιος.

Διαθεσιμότητα πόρων (Availability of resources): Μέτρο που δηλώνει την παρουσία και την πρόσβαση σε πόρους απαραίτητους για την ευημερία του ατόμου.

Διαπολιτισμική Ψυχολογία (Cross-Cultural Psychology): Η κριτική και συγκριτική μελέτη των πολιτισμικών επιδράσεων στην ανθρώπινη συμπεριφορά.

Δραστηριότητα (Activity): Μια διεργασία στοχευμένης αλληλεπίδρασης του ατόμου με το περιβάλλον.

Εθνοκεντρισμός (Ethnocentrism): Η άποψη που διατυπώνει κρίσεις για άλλες εθνοτικές, εθνικές και πολιτισμικές ομάδες και γεγονότα από την οπτική της εθνοτικής, εθνικής ή πολιτισμικής ομάδας του παρατηρητή.

Έθνος (Nation): Μια μεγάλη ομάδα ανθρώπων που συγκροτούν ένα νομιμοποιημένο, ανεξάρτητο κράτος και έχουν κοινή γεωγραφική προέλευση, ιστορία και συχνά γλώσσα.

Εθνότητα (Ethnicity): Η πολιτισμική κληρονομιά που μοιράζεται μια κατηγορία ανθρώπων, οι οποίοι έχουν επίσης κοινές προγονικές ρίζες, κοινή γλώσσα και κοινή θρησκεία.

Επιστημονική γνώση (Scientific knowledge): Γνώση που αποτελεί προϊόν επιστημονικής έρευνας σε ένα ευρύ φάσμα ψυχολογικών φαινομένων.

Θρησκευτικό δόγμα (Religious affiliation): Όρος που δηλώνει την αποδοχή από το άτομο, της γνώσης, των πεποιθήσεων και των πρακτικών που σχετίζονται με μια συγκεκριμένη πίστη.

Ιδεολογική (αξιακή) γνώση (Ideological [value-based] knowledge): Ένα σταθερό σύνολο πεποιθήσεων σχετικά με τον κόσμο, τη φύση του καλού και του κακού, το σωστό και το λάθος, και τον σκοπό της ανθρώπινης ζωής – όλα βασισμένα σε μια ορισμένη οργανωτική αρχή ή κεντρική ιδέα.

Κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο (Sociopolitical context): Το περιβάλλον όπου οι άνθρωποι συμμετέχουν τόσο στις παγκόσμιες όσο και στις τοπικές αποφάσεις. Συνδέεται με ιδεολογικά ζητήματα, πολιτικές δομές και την ύπαρξη ή την έλλειψη πολιτικών και κοινωνικών ελευθεριών.

Κουλτούρα (Culture): Βλ. Πολιτισμός/Κουλτούρα (Culture).

Μη παραδοσιακός πολιτισμός (Nontraditional culture): Ο όρος χρησιμοποιείται για να περιγράψει πολιτισμούς που βασίζονται κυρίως σε σύγχρονες πεποιθήσεις, κανόνες, σύμβολα και αρχές, είναι σχετικά ανοιχτοί σε άλλους πολιτισμούς, απορροφούν από αυτούς στοιχεία, λειτουργούν δυναμικά, βασίζονται στην επιστήμη και την τεχνολογία, και εμφανίζονται σχετικά ανεκτικοί στις κοινωνικές καινοτομίες.

Νομική γνώση (Legal knowledge): Ένας τύπος γνώσης που εμπερικλείεται στον νόμο και εξειδικεύεται στους επίσημους κανόνες και τις βασικές αρχές που σχετίζονται με την ψυχική λειτουργία των ατόμων.

Οικολογικό πλαίσιο (Ecological context): Το φυσικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αλληλεπιδρούν οι ανθρώπινοι οργανισμοί και το περιβάλλον.

Ομάδες αυτοχθόνων (Indigenous groups): Ομάδες που προστατεύονται από διεθνείς και εθνικούς νόμους, διατηρούν συγκεκριμένα δικαιώματα με βάση τους ιστορικούς τους δεσμούς με μια συγκεκριμένη εδαφική επικράτεια, καθώς και την πολιτισμική και ιστορική τους μοναδικότητα.

Παραδοσιακός πολιτισμός (Traditional culture): Όρος που χρησιμοποιείται για να περιγράψει πολιτισμούς οι οποίοι βασίζονται κατά κύριο λόγο σε πεποιθήσεις, κανόνες, σύμβολα και αρχές που θεμελιώθηκαν στο παρελθόν, παραμένουν εντός τοπικών ή περιφερειακών ορίων,

και εμφανίζονται περιοριστικοί και προπάντων μη ανεκτικοί σε κοινωνικές καινοτομίες.

Πολιτισμική Ψυχολογία (Cultural Psychology): Η μελέτη που έχει σκοπό να ανακαλύψει τις συστηματικές σχέσεις ανάμεσα σε πολιτισμικές και ψυχολογικές μεταβλητές.

Πολιτισμός/Κουλτούρα (Culture): Το σύνολο των στάσεων, συμπεριφορών και συμβόλων που μοιράζεται μια ομάδα ανθρώπων, και το οποίο συνήθως μεταβιβάζεται διαγενεακά.

Πολυπολιτισμικότητα (Multiculturalism): Η άποψη που ενθαρρύνει την αναγνώριση της ισοτιμίας για όλες τις πολιτισμικές και εθνικές ομάδες, και προάγει την ιδέα ότι οι διάφορες πολιτισμικές ομάδες έχουν το δικαίωμα να ακολουθούν τη δική τους αναπτυξιακή πορεία.

Προσανατολισμός αβεβαιότητας (Uncertainty orientation): Συνήθεις τρόποι με τους οποίους οι άνθρωποι χειρίζονται την αβεβαιότητα στις καθημερινές καταστάσεις και στη ζωή τους γενικότερα.

Πρόσβαση σε πόρους (Access to resources): Ο δείκτης διαθεσιμότητας των υλικών πόρων σε έναν πληθυσμό.

Συλλογικότητα (Collectivism): Συμπεριφορά που βασίζεται στο ενδιαφέρον για τους άλλους ανθρώπους, τις παραδόσεις και τις κοινές αξίες.

Φυλή (Race): Μια μεγάλη ομάδα ανθρώπων που διακρίνονται από ορισμένα παρόμοια και γενετικά μεταβιβαζόμενα φυσικά χαρακτηριστικά.

Η Κριτική Σκέψη στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία

“Μακάριοι οι πτωχοί τω πνεύματι.”

κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο, ε΄ 3

“Σκέφτομαι, άρα υπάρχω.”

René Descartes (1596-1650) - Γάλλος φιλόσοφος
και μαθηματικός

“Για να σκεφτείς καινούριες σκέψεις, πρέπει να σπάσεις τα κόκα-
λα στο κεφάλι σου.”

Jean-Paul Sartre (1905-1980) - Γάλλος φιλόσοφος

Η ΠΑΡΑΚΑΤΩ ΙΣΤΟΡΙΑ ΘΑ ΜΠΟΡΟΥΣΕ να έχει συμβεί στη Νέα Ορ-
λεάνη, στη Νέα Υόρκη, στο Τόκιο, στο Κέιπ Τάουν ή στο Μπουένος
Άιρες. Μια γυναίκα επισκέπτεται τον γιατρό ισχυριζόμενη ότι είναι ζό-
μπι. Ο γιατρός, αφού προσπάθησε με κάθε τρόπο να την πείσει για το
αντίθετο, της λέει:

«Περπατάτε και μιλάτε, έτσι δεν είναι;»

«Τα ζόμπι περπατούν και μιλούν», απαντά η ασθενής.

«Μάλιστα, αλλά εσείς αναπνέετε κιόλας».

«Ναι, τα ζόμπι αναπνέουν».

«Σύμφωνοι, τι δεν κάνουν τα ζόμπι; Αιμορραγούν;»

«Όχι, φυσικά και όχι», λέει η ασθενής.

Ο γιατρός απαντά:

«Καλώς. Λοιπόν, θα τρυπήσω το μπράτσο σας με αυτή τη βελόνα και έτσι θα μπορέσουμε να δούμε εάν αυτό που πιστεύετε είναι σωστό ή λάθος».

Τρυπά με τη βελόνα βαθιά το μπράτσο της ασθενούς και, όπως είναι φυσικό, από την πληγή αρχίζει να τρέχει αίμα. Τότε η γυναίκα εμβρόντητη και έντρομη γυρίζει στον γιατρό και λέει:

«Θεέ μου, τελικά είχα λάθος... Τα ζόμπι *όντως* αιμορραγούν!»

Ποιο είναι το ηθικό δίδαγμα της ιστορίας; Τα αδιάσειστα γεγονότα αρκετά συχνά δεν είναι τόσο αδιάσειστα όσο φαίνονται. Εκείνο που τελικά έχει μεγαλύτερη σημασία είναι η δική μας ερμηνεία γι' αυτά. Ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης σκέψης είναι ο τρόπος με τον οποίο καλύπτουμε τα πράγματα με την προσωπική μας επένδυση και επιμένουμε στις απόψεις, τις πεποιθήσεις και τις ερμηνείες μας. Η τάση αυτή, που ονομάζεται *φαινόμενο εμμονικής πεποίθησης* (belief perseverance effect), μπορεί συχνά να μας οδηγήσει στη διαστρέβλωση, στην ελαχιστοποίηση της σημασίας, ακόμα και στην αγνόηση των γεγονότων που έρχονται σε αντίθεση με την «προσωπική» μας αλήθεια.

Η σκέψη αποτελεί ένα από τα πλέον ουσιώδη ανθρώπινα χαρακτηριστικά. Είναι εγγενής σχεδόν σε καθενί που πράττουμε. Κάνουμε όμως ποτέ σκέψεις για τη σκέψη; Πόσο συχνά υποβάλλουμε τη διεργασία της σκέψης μας σε κριτική ανάλυση;

Οι εκπαιδευτικοί ορθά υποστηρίζουν ότι το να μαθαίνουμε πώς να σκεφτόμαστε κριτικά αποτελεί ένα από τα πιο ουσιώδη και αναπόσπαστα στοιχεία της μάθησης· ωστόσο σπάνια –αν όχι ποτέ– μας δίνονται τα απαραίτητα ειδικά εργαλεία για **κριτική σκέψη**. Έτσι, παρόλο που είμαστε πεπεισμένοι για την αξία της κριτικής σκέψης, δεν γνωρίζουμε τι ακριβώς χρειάζεται να κάνουμε για να την αποκτήσουμε.

Αυτό ακριβώς είναι το κεντρικό θέμα που πραγματεύεται το παρόν κεφάλαιο, το οποίο αποβλέπει στη βελτίωση των δεξιοτήτων σκέψης σας, προσπαθεί δηλαδή να σας διδάξει να σκέπτεστε κριτικά, να σας βοηθήσει να κάνετε σκέψεις για τη σκέψη σας – με δυο λόγια, να προάγει τη **μετασκέψη** στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία. Η μετασκέψη δεν είναι μια μαγική, μυστικιστική ή μυστηριώδης αφηρημένη έννοια. Ούτε αποτελεί ένα απρόσμενο χάρισμα, το οποίο έχει δοθεί εν είδει θαύματος σε μια

διανοητική ελίτ. Πρόκειται περισσότερο για μια δεξιότητα (ακριβέστερα για ένα σύνολο δεξιοτήτων) που μπορούμε να διδαχθούμε και να μάθουμε (Levy, 2010). Οι κύριες αρχές της σκέψης ή **μετασκέψεις** (κυριολεκτικά «οι σκέψεις για τη σκέψη») που περιλαμβάνονται στο παρόν κεφάλαιο αποτελούν γνωστικά εργαλεία τα οποία μας παρέχουν συγκεκριμένες στρατηγικές για τη διερεύνηση και την επίλυση προβλημάτων στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία. Με αυτό τον τρόπο χρησιμεύουν ως δυναμικά **αντίδοτα** στη σκέψη που έχει συχνά την τάση να είναι μεροληπτική, απλουστευτική, άκαμπτη, νωθρή ή απλώς απρόσεκτη.

Για τους σκοπούς αυτού του βιβλίου (κάποια τμήματα του οποίου αποτελούν προσαρμογή από το έργο του Levy, 2010), κάθε μετασκέψη καταδεικνύεται πρωτίστως μέσα από τη θεωρία και τις εφαρμογές της σύγχρονης Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας. Παρά την παγκόσμια κοινωνικοπολιτισμική ποικιλομορφία, ο ουσιώδης παγκόσμιος χαρακτήρας αυτών των κύριων αρχών κριτικής σκέψης υπερβαίνει τα όρια οποιασδήποτε πολιτισμικής ομάδας. Επιπλέον, οι ίδιες αρχές μπορούν να αξιοποιηθούν σε πολλά διαφορετικά πεδία, από τη φιλοσοφία και τη θεολογία έως τη νομική, την πολιτική επιστήμη, ακόμα και τις τέχνες – στην πραγματικότητα, σε κάθε περιοχή εκπαίδευσης και μάθησης.

Η αξιολογική μεροληψία της γλώσσας: Περιγράφω σημαίνει ορίζω

“Οι περισσότεροι άνθρωποι είναι υποκειμενικοί με τον εαυτό τους και αντικειμενικοί με τους άλλους – τρομακτικά αντικειμενικοί μερικές φορές. Σκοπός όμως είναι να είμαστε αντικειμενικοί με τον εαυτό μας και υποκειμενικοί με τους άλλους.”

Søren Kierkegaard (1813-1855) – Δανός φιλόσοφος

“Κ’ οι λέξεις φλέβες είναι μέσα τους αίμα τρέχει.”

Γάννης Ρίτσος (1909-1990) – Έλληνας ποιητής

Η γλώσσα εξυπηρετεί πολλές λειτουργίες. Ένας από τους συνηθέστερους και σημαντικότερους σκοπούς της είναι βεβαίως να μας βοηθά να περι-

γράψουμε ποικίλα φαινόμενα, όπως γεγονότα, καταστάσεις και ανθρώπους: «Τι είναι αυτό;» Ένας άλλος σκοπός είναι να αξιολογεί αυτά τα ίδια φαινόμενα: «Είναι αυτό καλό ή κακό;» Τυπικά, θεωρούμε ότι οι περιγραφές είναι αντικειμενικές, ενώ οι αξιολογήσεις είναι υποκειμενικές.

Είναι όμως η διάκριση μεταξύ αντικειμενικής περιγραφής και υποκειμενικής αξιολόγησης ξεκάθαρη; Η απάντηση στις περισσότερες περιπτώσεις είναι αρνητική. Γιατί; Επειδή οι λέξεις και περιγράφουν και αξιολογούν. Όποτε επιχειρούμε να περιγράψουμε κάτι ή κάποιον, οι λέξεις που χρησιμοποιούμε είναι σχεδόν πάντα αξιολογικά φορτισμένες διότι αντανακλούν προσωπικές προτιμήσεις ή απέχθειες. Έτσι, κάθε φορά που χρησιμοποιούμε οποιονδήποτε ειδικό όρο, δεν το κάνουμε μόνο για να περιγράψουμε, αλλά και για να *προσδιορίσουμε* τι είναι επιθυμητό ή μη επιθυμητό σ' εμάς.

Αυτό το πρόβλημα δεν είναι τόσο εμφανές στις περιγραφές άψυχων πραγμάτων, όσο σε εκείνες έμψυχων όντων. Ας δούμε, για παράδειγμα, τους όρους «κρύος» και «ζεστός»¹. Όταν πρόκειται για υλικά σώματα, τότε και οι δύο όροι αναφέρονται κυριολεκτικά στη θερμοκρασία: «Αυτό το υγρό είναι πολύ κρύο» ή «Εκείνο το υγρό είναι πολύ ζεστό». Όταν όμως πρέπει να περιγράψουμε ένα πρόσωπο, οι ίδιοι όροι λαμβάνουν εμφανώς αξιολογική έννοια: «Αυτός ο άνθρωπος είναι πολύ ψυχρός» ή «Αυτός ο άνθρωπος είναι πολύ θερμός».

Οι καλύτερες προσπάθειές μας να παραμείνουμε ουδέτεροι περιορίζονται από τα όρια της γλώσσας. Όταν πρόκειται να περιγράψουμε ανθρώπους (για παράδειγμα, όταν διεξάγουμε μια έρευνα), είναι σχεδόν αδύνατον να βρούμε λέξεις χωρίς αξιολογική φόρτιση. Όσο απίστευτο κι αν ακούγεται, δεν έχουμε ουδέτερα επίθετα για να περιγράψουμε χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, είτε αφορούν μεμονωμένα άτομα είτε ολόκληρες ομάδες. Αλλά ακόμα κι αν υπήρχαν τέτοιες λέξεις, θα ήταν και πάλι πολύ πιθανό να χρησιμοποιούσαμε αυτές που θα αντιπροσώπευαν τις προσωπικές μας προτιμήσεις.

1. Σ.τ.Μ.: Επισημαίνεται ότι οι αξιολογικές αποχρώσεις της περιγραφής μερικές φορές αντανακλώνται στην επιλογή συνωνύμων με διαφορετική συναισθηματική φόρτιση. Για παράδειγμα, το επίθετο *κρύος* έχει κυρίως περιγραφικό χαρακτήρα, ενώ το επίθετο *ψυχρός* έχει πρόσθετο αξιολογικό φορτίο. Γι' αυτό προτιμάμε να αναφερόμαστε σε ένα ψυχρό (παρά σε ένα κρύο) άτομο, προκειμένου να τονίσουμε την αρνητική φόρτιση του περιγραφικού όρου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1
Το ίδιο άτομο όπως περιγράφεται από δύο διαφορετικές οπτικές

Αξιακό σύστημα του Γιώργου	Αξιακό σύστημα της Άννας
Γέρος	Ώριμος
Αφελής	Ιδεαλιστής
Απερίσκεπτος	Γενναίος
Χειριστικός	Πειστικός
Άβουλος	Συνεργατικός
Παιδαριώδης	Παιδικός
Αλλόκοτος	Ενδιαφέρων
Εμμονικός	Προσπλωμένος
Καθηλωμένος στο πρακτικό στάδιο	Τακτικός
Προσκολλημένος	Πιστός
Συναισθηματικά εξαρτημένος	Συμπονετικός
Ναρκισσιστικός	Με αυτοπεποίθηση
Παλαβός	Οραματιστής
Ψυχωτικός	Δημιουργικός
Επαγγελματικά εξουθενωμένος	Σε δυσμενή επαγγελματική θέση
Ψυχοπαθής	Αμφισβητίας των ηθικών αρχών
Κενός	Οντολογικά ανάπηρος

Η αξιολογική μεροληψία της γλώσσας απεικονίζεται στον Πίνακα 2.1 και στη συνοδευτική άσκηση. Ας υποθέσουμε ότι ζητάμε από δύο διαφορετικούς παρατηρητές, τον Γιώργο και την Άννα, και οι δυο τους με διαφορετικό αξιακό πλαίσιο, να περιγράψουν το ίδιο πρόσωπο, γεγονός ή ομάδα. Παρατηρήστε πώς οι λέξεις που χρησιμοποιούν αποκαλύπτουν τις υποκειμενικές τους απόψεις.

Άσκηση 2.1. Η αλληλεξάρτηση αξιών, αντιλήψεων και γλώσσας

Ετοιμαστείτε να δοκιμάσετε κι εσείς! Θα πρέπει να διαλέξετε λέξεις που αποκαλύπτουν τις προσωπικές στάσεις και αξίες της Άννας, οι οποίες είναι σαφώς πιο «θετικές» από εκείνες του Γιώργου.

Γιώργος	Άννα	Γιώργος	Άννα
Πρόβλημα	_____	Ανώμαλος	_____
Αποτυχία	_____	Εθνοκεντρισμός	_____
Τρομοκράτης	_____	Σοβινισμός	_____
Όμηρος	_____	Πολιτισμική πρόσμειξη	_____
Δολοφονία	_____	Διακρίσεις	_____
Γενοκτονία	_____	Αντίστροφες διακρίσεις	_____
Πλύση εγκεφάλου	_____	Κακοποίηση ανηλίκου	_____
Ανάπηρος	_____	Παραμέληση ανηλίκου	_____
Μειονεκτικός	_____	Ελεημοσύνη	_____
Πρωτόγονος	_____	Κλεπτομανής	_____

Αυτή η μετασκέψη υπογραμμίζει επίσης την αμοιβαία επίδραση μεταξύ στάσεων και γλώσσας. Αυτό σημαίνει ότι όχι μόνο οι πεποιθήσεις μας, οι αξίες μας και οι αντιλήψεις μας επηρεάζουν τη χρήση της γλώσσας, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιούμε τη γλώσσα επηρεάζει με τη σειρά του τις πεποιθήσεις, τις αξίες και τις αντιλήψεις μας (βλ. Ενότητα «Αμφίδρομη αιτιότητα και πολλαπλή αιτιότητα: Κυκλικές και σύνθετες διαδρομές», στο παρόν κεφάλαιο). Για παράδειγμα, όταν αναφερόμαστε σε ένα άτομο ή σε μια ομάδα ως *ο άρρωστος/οι άρρωστοι*, τείνουμε να τους αντιλαμβανόμαστε ως αρρώστους κι αυτό μας ωθεί να τους βάλουμε την «ταμπέλα» του αρρώστου, γεγονός που μας παρακινεί να εικάσουμε ότι είναι άρρωστοι... και πάει λέγοντας.

Η αμφίδρομη σχέση μεταξύ στάσεων και γλώσσας συνδέεται ευθέως με τη χρήση (ή την κακή χρήση) της «πολιτικά ορθής» ορολογίας. (Για να πάρετε μια ιδέα για τη σατιρική άποψη της πολιτικά ορθής ακαδημαϊκής γλώσσας βλ. Πίνακα 2.2. «Τα μεταμοντέρνα ρούχα του αυτοκράτορα»). Σκεφθείτε πώς τα ονόματα που αποδίδονται σε διάφορες κοινωνικές και πολιτισμικές ομάδες έχουν τροποποιηθεί σε συνάρτηση με τα εκάστοτε κοινωνικά και ιστορικά πλαίσια. Με ποιες αξίες είναι πιθανό να σχετίζεται, για παράδειγμα, η χρήση του ονόματος «Ινδιάνοι» αντί του «αυτόχθονες Αμερικανοί», «Ιρανοί» αντί «Πέρσες», «Ανατολίτες» αντί «Ασιάτες», «λαθρομετανάστες» αντί «μετανάστες χωρίς εγκεκριμένα ταξιδιωτικά έγγραφα», «έγχρωμοι» αντί «μαύροι» ή «νέγροι» ή «Αφροαμερικανοί» ή «Αφρικανοαμερικανοί», «ομοφυλόφιλοι» αντί «γκέι» ή «ΛΟΑ»

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.2

Τα μεταμοντέρνα ρούχα του αυτοκράτορα: Σύντομος οδηγός αποδόμησης ακαδημαϊκά δημοφιλών φράσεων για αρχάριους

Φράση	Μετάφραση
Όλες οι απόψεις είναι εξίσου έγκυρες.	Είμαι διατεθειμένος να εγκαταλείψω κάθε λογική και απόδειξη μόνο και μόνο για να διατηρήσω την ψευδαίσθηση ότι είμαι ανοιχτόμυαλος και δίκαιος.
Χρειάζεται να εξαλείψουμε τις επιδράσεις της εξουσίας, της κοινωνικής θέσης και των προνομιών.	Θα ήθελα να είχα περισσότερη εξουσία, μεγαλύτερη κοινωνική θέση και προνόμια.
Δεν υπάρχει αντικειμενική πραγματικότητα...	...εκτός από αυτά που λέω τούτη τη στιγμή.
Στον πολιτισμό μας, η εμπειριοκρατία είναι υπερεκτιμημένη.	Δεν έχω απτές αποδείξεις για να υποστηρίξω το επιχειρημά μου.
Επίτρεπέ μου να σου εξηγήσω.	Επίτρεπέ μου να ακυρώσω τη γνώμη σου.
Επίτρεπέ μου να αποδομήσω αυτό τον κοινωνικοπολιτισμικό μύθο.	Παρακολούθησέ με καθώς επιδεικνύω την ανωτερότητά μου.
Επίτρεπέ μου να μοιραστώ την προσωπική μου ιστορία μαζί σου...	...και μην τολμήσεις να εκδηλώσεις κάποια αντίδραση ενσυναίσθησης.
Είμαι πολύ παθιασμένος με τέτοιες ιδέες.	Όσο πιο έντονα νιώθω για κάτι, τόσο πιο δίκιο έχω γι' αυτό.
Δεν λέω «καλύτερος», λέω «διαφορετικός».	Εννοώ «καλύτερος».
Ας αρχίσουμε τον διάλογο.	Ας ξεκινήσω τον μονόλογό μου.
Αυτό απαιτεί περισσότερη συζήτηση.	Δεν το πιστεύω ότι έχεις το θράσος να μη συμφωνείς μαζί μου.
Αυτό απαιτεί ακόμα περισσότερη συζήτηση.	Δεν μπορώ να πιστέψω ότι εξακολουθείς να έχεις το θράσος να μη συμφωνείς μαζί μου.
Δεν νομίζεις ότι αυτό ακούστηκε κάπως ρατσιστικό;	Καλή τύχη στην προσπάθειά σου να διαφωνήσεις μαζί μου αυτή τη στιγμή.
Αυτά είναι ζητήματα που δεν συζητάμε και πολύ εδώ γύρω.	Δεν αισθάνεσαι ακόμα αρκετά ένοχος.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.2 (συνέχεια)

Τα συμπεράσματά σου είναι ανοιχτά σε κάθε αμφισβήτηση.	Κάνεις λάθος.
Με τη Στατιστική μπορεί κανείς να αποδείξει οτιδήποτε.	Θα έπρεπε να είχα δώσει περισσότερη προσοχή στο μάθημα της Στατιστικής.
Η επαγωγική φύση του φαινομενολογικού πεδίου μας δεν μπορεί ούτε να αποδομηθεί ούτε να αποεννοιοποιηθεί από την οντολογική μετα-αφήγησή μας.	Δεν ακούγομαι πραγματικά διανοούμενος και χίπστερ;
Δεν έχει να κάνει με τη φυλή.	Έχει να κάνει με τη φυλή.
Έχει να κάνει με τη φυλή.	Δεν έχει να κάνει με τη φυλή.
Οι συζητήσεις για την πολιτισμική ετερότητα είναι συναισθηματικά ανησυχητικές.	Δεν φταίω εγώ που τα μαθήματά μου δεν αρέσουν στους σπουδαστές μου.
Δυστυχώς, πάντα θα υπάρχουν διακρίσεις...	... το οποίο στην πραγματικότητα είναι καλό, επειδή ολόκληρη η ταυτότητά μου θα αφανιζόταν εάν δεν υπήρχε κανένας εχθρός να πολεμήσω.
Η επιστήμη είναι απλώς άλλη μια γνώμη.	Μου το είπε ο θεός μου ο Βασίλης.

Πηγή: Levy, D. A. (2008, November/December). The Emperor's Postmodern Clothes: A Brief Guide to Deconstructing Academically Fashionable Phrases for the Uninitiated. *Skeptical Inquirer*, 32(6), 17. Χρησιμοποιείται με την άδεια της *Skeptical Inquirer* (www.csicop.org)

ή «ΛΟΑΤ» ή «ΛΟΑΤΚ» ή «ΛΟΑΤΚΙ» ή «ΛΟΑΤΚΙΑ» ή «ΛΟΑΔΤΚΚ» ή όποιες νέες παραλλαγές εμφανιστούν μετά την έκδοση του παρόντος τόμου και μέχρι τη στιγμή που τον διαβάζετε;² Γιατί η έκφραση «άτομο χρώματος

2. Σ.τ.Μ.: ΛΟΑ: αρκτικόλεξο που προέρχεται από τις λέξεις Λεσβία, Ομοφυλόφιλος, Αμφιφυλόφιλος (σε ελληνική απόδοση του αγγλικού αντίστοιχου LGB = Lesbian-Gay-Bisexual). ΛΟΑΤ ή ΛΟΑΔ (αγγλ. LGBT): επέκταση του αρκτικόλεξου ΛΟΑ για να συμπεριλάβει και τον όρο Transgender, που απαντά συχνά και ως Διαφυλικός ή Διεμφυλικός στα ελληνικά). ΛΟΑΤΚ (αγγλ. LGBTQ): επέκταση του προηγούμενου για να συμπεριλάβει και τον όρο Queer (Κουήρ). Αντίστοιχα, ΛΟΑΤΚΙ (αγγλ. LGBTQI) για να συμπεριλάβει και τον

τάδε» θεωρείται της μόδας, ενώ η έκφραση «έγχρωμο άτομο» θεωρείται ξεπερασμένη; Ομοίως, τι υπαινίσσονται, αν όχι και τόσο διακριτικά, οι όροι «υπέρ της ζωής» και «υπέρ της επιλογής»³ για την ηθική υπόσταση οποιουδήποτε τυχαίνει να έχει διαφορετική άποψη για το δικαίωμα των γυναικών να διακόπτουν την κύηση; Σε αυτές τις περιπτώσεις και σε αναρίθμητες άλλες βλέπουμε πώς οι αξίες διαμορφώνουν και διαμορφώνονται από τη χρήση της γλώσσας.

Αντίδοτα

1. Να θυμάστε ότι οι περιγραφές, ιδιαίτερα εκείνες που αφορούν χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, δεν μπορούν ποτέ να είναι απολύτως αντικειμενικές, αμερόληπτες ή ουδέτερες.
2. Γνωρίστε καλά τις προσωπικές σας αξίες και προκαταλήψεις, και το πώς αυτές επηρεάζουν τη γλώσσα που χρησιμοποιείτε.
3. Αποφύγετε να παρουσιάζετε τις αξιολογικές σας κρίσεις ως αντικειμενική αντανάκλαση της αλήθειας.
4. Αναγνωρίστε πώς η χρήση της γλώσσας από άλλους ανθρώπους αποκαλύπτει τις προσωπικές τους αξίες και προκαταλήψεις.

όρο Intersex (ελλ. Μεσοφυλικός)- ΛΟΑΤΚΙΑ (αγγλ. LGBTQIA) για να συμπεριλάβει και τον όρο Asexual (ελλ. Ασεξουαλικός)- ΛΟΑΔΤΚΚ (αγγλ. LGBTTQQ), που αντιστοιχεί στους όρους Λεσβία, Ομοφυλόφιλος, Αμφιφυλόφιλος, Διαφυλικός, Τρανσέξουαλ, Κουήρ και Questioning (άτομα που έχουν ερωτηματικά για τον σεξουαλικό τους προσανατολισμό ή το φύλο τους). Η σχετική ορολογία εμφανίζει τάσεις διαρκούς συμπλήρωσης του όρου, προκειμένου να συμπεριληφθούν όλες οι περιπτώσεις σεξουαλικού προσανατολισμού πλην των ετεροφυλόφιλων και των cisgender (άτομα που δεν είναι trans). Έως τη στιγμή που συντάσσεται το παρόν κείμενο, οι σύγχρονες πηγές αναφέρονται στον πλήρη όρο ως LGBTTQQFAGPBDSM (Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, Transsexual, Queer, Questioning, Flexual, Asexual, Genderf, Polyamorous, Bondage/Disciple, Dominance/Submission, Sadism/Masochism).

3. Σ.τ.Μ.: Οι πρωτότυποι όροι από την αγγλική γλώσσα είναι «pro-choice» και «pro-life», αντίστοιχα, και έχουν προκύψει από κινήματα και αντικινήματα στην Αμερική αναφορικά με το δικαίωμα μιας γυναίκας να διακόψει ή όχι μια ανεπιθύμητη κύηση. Δεν υπάρχει ακριβής μετάφραση στα ελληνικά. Οι εκφράσεις που χρησιμοποιούνται εδώ αποτελούν επεξηγηματική απόδοση των πρωτότυπων όρων.

Διχότομες μεταβλητές και συνεχείς μεταβλητές: Μαύρο-άσπρο ή αποχρώσεις του γκρι;

“Όποιος δεν είναι μαζί μου είναι εναντίον μου: και όποιος δεν συμπορεύεται μαζί μου χάνεται.”

Ματθαίος 12:30

“Η διανοητική υγεία είναι ζήτημα βαθμού.”

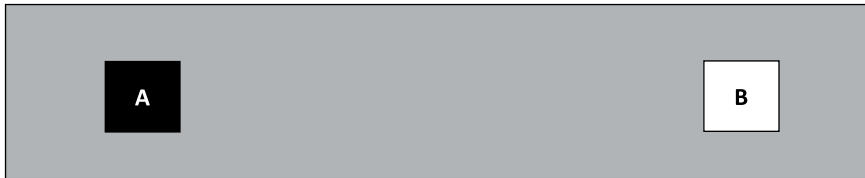
Aldous Huxley (1894-1963) - Άγγλος συγγραφέας

Κάποια φαινόμενα στον κόσμο μπορεί να διαιρούνται (ή να *διχοτομούνται*) σε δύο αμοιβαία αποκλειόμενες ή αντίθετες μεταξύ τους κατηγορίες. Αυτοί οι τύποι φαινομένων ονομάζονται **διχότομες μεταβλητές**. Για παράδειγμα, όταν στρίβουμε ένα νόμισμα, αυτό μπορεί να πέσει είτε προς την πλευρά της κορόνας είτε προς την πλευρά των γραμμάτων – δεν υπάρχει μέση οδός. Αντίστοιχα, μια γυναίκα δεν μπορεί να είναι «λιγάκι», «κάπως» ή «μέτρια» έγκυος· είτε είναι έγκυος είτε όχι. Ας δούμε μερικά άλλα παραδείγματα:

- Ένας διακόπτης ηλεκτρικού είναι είτε ανοιχτός είτε κλειστός.
- Ένας άνθρωπος είτε γεννήθηκε στη Ρουάντα είτε δεν γεννήθηκε στη Ρουάντα.
- Ένα άτομο είναι είτε άρρεν είτε θήλυ (με μερικές εξαιρέσεις).

Άλλα φαινόμενα, αντίθετα, αποτελούνται από έναν θεωρητικά πεπερασμένο αριθμό σημείων, τα οποία είναι τοποθετημένα ανάμεσα σε δύο αντίθετους πόλους. Αυτοί οι τύποι φαινομένων είναι οι **συνεχείς μεταβλητές**. Για παράδειγμα, μεταξύ των δύο άκρων των εννοιών «μαύρο» και «άσπρο» υπάρχει μια μέση περιοχή που περιέχει αναρίθμητες αποχρώσεις του γκρι (βλ. Σχήμα 2.1).

Το πρόβλημα είναι ότι συχνά συγχέουμε αυτούς τους δύο τύπους μεταβλητών. Για την ακρίβεια, οι άνθρωποι έχουν την τάση να θεωρούν διχότομες κάποιες μεταβλητές που στην πραγματικότητα είναι συνεχείς. Ειδικότερα, τα περισσότερα ανθρωπογενή φαινόμενα συχνά υποτίθεται ότι ανήκουν σε έναν από τους δύο διακριτούς τύπους (είτε στην κατηγορία Α είτε στην κατηγορία Β) παρά ότι βρίσκονται τοποθετημένα πάνω σε

ΔΙΧΟΤΟΜΗ ΜΕΤΑΒΛΗΤΗ**ΣΥΝΕΧΗΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΗ****ΣΧΗΜΑ 2.1****Διχότομες μεταβλητές και συνεχείς μεταβλητές**

ένα συνεχές (κάπου ανάμεσα στο άκρο A και στο άκρο B). Στη συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων, ωστόσο, οι συνεχείς μεταβλητές είναι πιο ακριβείς και για τον λόγο αυτό αποτελούν πιο ουσιώδεις αναπαραστάσεις των φαινομένων που προσπαθούμε να περιγράψουμε και να εξηγήσουμε.

Σε ό,τι αφορά τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία, οι πιθανές παγίδες της εσφαλμένης διχοτόμησης απεικονίζονται από τις έννοιες του «ατομικισμού» έναντι της «συλλογικότητας», του «απολυταρχισμού» έναντι του «σχετικισμού» και του «δυτικού» έναντι του «ανατολικού» (βλ. απεικονίσεις του συνεχούς, όπως στο Σχήμα 2.1, που υπάρχουν σε όλο το βιβλίο). Ποια είναι μερικά παραδείγματα συνεχών μεταβλητών οι οποίες συχνά θεωρείται ότι είναι διχότομες ή αντιμετωπίζονται ως τέτοιες;

- φυσιολογικός-αφύσικος
- ψυχική υγεία-ψυχική ασθένεια
- εσωστρεφής-εξωστρεφής
- μεροληπτικός-αμερόληπτος
- ανταγωνιστικός-συνεργατικός
- αυτόνομος-εξαρτημένος
- λειτουργικός-δυσλειτουργικός
- ευπροσάρμοστος-δυσπροσάρμοστος

▲ Άσκηση 2.2. Αναγνωρίζοντας τις διχότομες και τις συνεχείς μεταβλητές

Η ακόλουθη άσκηση θα σας βοηθήσει να εξασκηθείτε στη διάκριση μεταξύ διχότομων και συνεχών μεταβλητών. Για καθέναν από τους ακόλουθους όρους, δηλώστε αυτούς που αναφέρονται σε φαινόμενα διχοτόμησης (Δ) και εκείνους που αναφέρονται σε φαινόμενα συνέχειας (Σ).

- θηλυκό - αρσενικό: _____
 διακόπτης σε λειτουργία - διακόπτης εκτός λειτουργίας: _____
 έγγαμος - άγαμος: _____
 συνειδητός - ασυνείδητος: _____
 προκατελιημμένος - απροκατάληπτος: _____
 σκλαβιά - ελευθερία: _____
 ρατσιστής - αντιρατσιστής: _____
 ομοφυλόφιλος - ετεροφυλόφιλος: _____
 διπλωματούχος - χωρίς δίπλωμα: _____
 ενσωμάτωση - διαχωρισμός: _____
 αλκοολούχα ποτά - μη αλκοολούχα ποτά: _____
 σεξιστής - μη σεξιστής: _____
 τέλειος - ατελής: _____
 νέος - γέρος: _____
 παρών - απών: _____
 πλούσιος - φτωχός: _____
 φιλελεύθερος - συντηρητικός: _____
 αιθεροβάμων - προσγειωμένος: _____
 υπεύθυνος - ανεύθυνος: _____
 ενσωματωμένος - διαχωρισμένος: _____
 αποσταλθείς - ανεπίδοτος: _____
 δημοκρατία - δικτατορία: _____
 ετυμηγορία ενοχής - ετυμηγορία αθωότητας: _____
 ετερογενής - ομοιογενής: _____
 υλιστής - πνευματιστής: _____
 παραδοσιακός - μοντέρνος: _____
 εθισμένος - μη εθισμένος: _____
 παρόμοιος - διαφορετικός: _____
 νεκρός - ζωντανός: _____

ανεκτικός - μη ανεκτικός: _____
επιτυχημένη βολή στο μπάσκετ - ανεπιτυχής βολή στο μπάσκετ: _____
υποκειμενικός - αντικειμενικός: _____
πολιτικά ορθός - πολιτικά μη ορθός: _____

Αντίδοτα

1. Μάθετε να διακρίνετε τις διχότομες από τις συνεχείς μεταβλητές.
2. Να θυμάστε ότι τα περισσότερα φαινόμενα που σχετίζονται με τον άνθρωπο –όπως γνώρισμα, στάσεις και πεποιθήσεις– βρίσκονται πάνω σε ένα συνεχές.
3. Όταν κάνετε διαπολιτισμικές συγκρίσεις, προσπαθήστε να αποφύγετε τις τεχνητές ή ψευδείς διχοτομήσεις (Hermans & Kempen, 1998).

Το παράδοξο της ομοιότητας-ιδιοτυπίας: Όλα τα φαινόμενα είναι όμοια και συγχρόνως διαφορετικά

“Για να γενικολογήσουμε για τα φρούτα, είναι απολύτως θεμιτό να συνδυάσουμε μήλα και πορτοκάλια.”

Robyn M. Dawes (1936-2010) - Αμερικανός ψυχολόγος

“Όλοι και ο καθένας είναι πολύ περισσότερο άνθρωποι παρά κάτι άλλο, περισσότερο ίδιοι με οποιονδήποτε άλλο παρά διαφορετικοί.”

Harry Stack Sullivan (1892-1949) - Αμερικανός ψυχίατρος

Με αυτή τη μετασκέψη, ας εξετάσουμε το ακόλουθο πρόβλημα: Ποια από τις τέσσερις παρακάτω λέξεις δεν ταιριάζει με τις άλλες τρεις;

A. Καναδός B. Ιταλός Γ. Κουβανός Δ. Ινδουιστής

Η σωστή απάντηση σε αυτή την ερώτηση είναι το Δ, επειδή «Ινδουιστής» είναι ο μόνος όρος που αντιπροσωπεύει μια θρησκεία αντί μια εθνικό-

τητα. Αλλά για μισό λεπτό, η σωστή απάντηση είναι το Β, επειδή κανείς από τους υπόλοιπους δεν είναι Ευρωπαίος. Αν το ξαναδούμε όμως, η σωστή απάντηση είναι το Γ, επειδή αυτή είναι η μόνη ομάδα με κομμουνιστική κυβέρνηση. Αυτό ήταν; Όχι ακριβώς. Η σωστή απάντηση είναι το Α, επειδή ο Καναδός είναι η μόνη λέξη στη λίστα που έχει μονό αριθμό γραμμάτων.

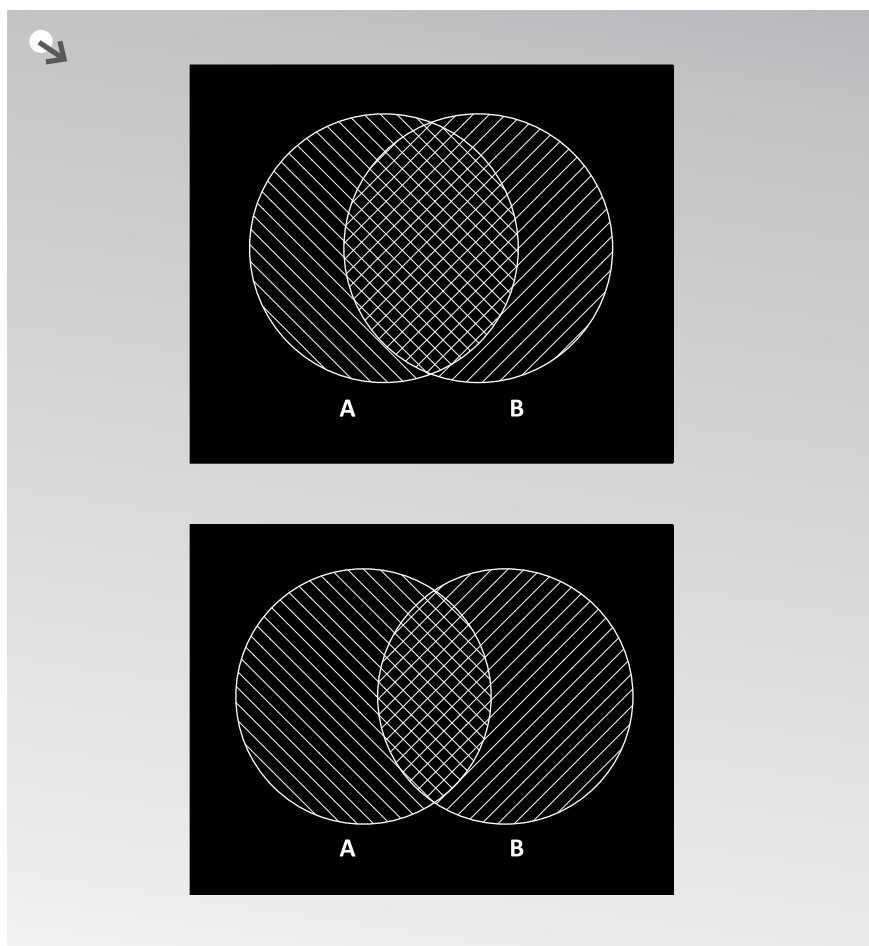
Άρα ποια είναι η σωστή; Είναι δυνατόν και οι τέσσερις απαντήσεις να είναι σωστές; Εάν ναι, πώς γίνεται κάθε όρος να είναι εξίσου παρόμοιος με τους άλλους και εξίσου διαφορετικός από αυτούς; Η λύση σε αυτό το προφανές παράδοξο έγκειται στη νοητική προδιάθεση ή στο γνωστικό σχήμα με το οποίο κάποιος προσεγγίζει αρχικά το πρόβλημα. Πιο συγκεκριμένα, είναι μια λειτουργία των ιδιαίτερων διαστάσεων ή μεταβλητών με βάση τις οποίες αξιολογεί κανείς τις επιλογές απόκρισης.

Όπως μπορείτε να δείτε, ο προσδιορισμός των ομοιοτήτων και των διαφορών ανάμεσα σε οποιοδήποτε σύνολο γεγονότων –δύο πολιτισμούς, για παράδειγμα– εξαρτάται από τις οπτικές από τις οποίες επιλέγετε να τον δείτε. Με αυτό τον τρόπο, τα φαινόμενα μπορούν να ιδωθούν ταυτόχρονα ως μοναδικά και ως παρόμοια με άλλα φαινόμενα.

Ας εξετάσουμε εν συντομία τις σύμπλοκες διεργασίες της σύγκρισης και της αντιπαραβολής φαινομένων. Πρώτον, πώς προσδιορίζουμε τον βαθμό στον οποίο κάποια φαινόμενα είναι παρόμοια; Για αρχή, οποιαδήποτε δύο φαινόμενα στον κόσμο μοιράζονται τουλάχιστον μία θεμελιώδη ομοιότητα: είναι και τα δύο φαινόμενα. Εκκινώντας από αυτό το σημείο, μπορούν στη συνέχεια να συγκριθούν κατά μήκος ενός θεωρητικά άπειρου φάσματος διαστάσεων, που κυμαίνεται από τις ευρύτερες οικουμενικές ιδιότητες έως τις παραμικρές τετριμμένες λεπτομέρειες.

Για παράδειγμα, όταν συγκρίνετε δύο ομάδες ανθρώπων, μπορείτε να εστιάσετε στα δημογραφικά χαρακτηριστικά (ηλικία, εθνικότητα, πολιτισμό, θρησκεία, εισόδημα, επάγγελμα), στα σωματικά χαρακτηριστικά (χρώμα δέρματος και μαλλιών, ύψος, βάρος, δύναμη, ελκυστικότητα), στο κοινωνικό πλαίσιο (ανταγωνιστικότητα, συνεργατικότητα, ανεκτικότητα, ιεραρχία), στις προσωπικές ιδιότητες (νοημοσύνη, ωριμότητα, χιούμορ, δημιουργικότητα, ψυχοπαθολογία, στάσεις, αξίες, στόχοι), στις προσωπικές προτιμήσεις (στην τέχνη, τη μουσική, το φαγητό, το ντύσιμο) και ούτω καθεξής.

Δύο παραδείγματα αυτών των σχέσεων απεικονίζονται στα διαγράμματα Venn στο Σχήμα 2.2. Ερμηνεύοντας αυτές τις εικόνες, παρατηρήστε ότι οι αλληλεπικαλυπτόμενες περιοχές δηλώνουν ομοιότητα ανάμεσα σε δύο φαινόμενα. Μια σχετικά μεγάλη περιοχή επικάλυψης δηλώνει περισσότερες ομοιότητες από ό,τι διαφορές, ενώ μια σχετικά μικρή περιοχή επικάλυψης δηλώνει περισσότερες διαφορές από ό,τι ομοιότητες.

ΣΧΗΜΑ 2.2
Σχέσεις ανάμεσα σε δύο φαινόμενα

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Διασταυρώσεις πολιτισμών και ειδών

Έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι η Διαπολιτισμική Ψυχολογία και το παράδοξο της ομοιότητας-μοναδικότητας βρίσκουν εφαρμογή όχι μόνο στις ανθρώπινες κοινωνίες αλλά και σε αυτές των ζώων. Μελετώντας τους ήχους που βγάζουν τα πουλιά για να τρομάξουν τους εχθρούς τους, οι ερευνητές βρήκαν ότι οι σκίουροι μπορούν στην πραγματικότητα να μιμηθούν σχεδόν τέλεια τις προειδοποιητικές κραυγές των πουλιών, παρόλο που οι φωνητικές χορδές τους είναι πολύ διαφορετικές από εκείνες που χρησιμοποιούν τα πτηνά (Joyce et al., 2015). Για να το εκφράσουμε με όρους της συγκεκριμένης αρχής κριτικής σκέψης, πουλιά και σκίουροι μοιράζονται ένα σχεδόν πανομοιότυπο προειδοποιητικό κάλεσμα, ενώ διαφέρουν ως προς τη φωνητική συσκευή τους, καθώς και ως προς το ότι στη μια περίπτωση πρόκειται για πτηνά και στην άλλη για θηλαστικά. Αυτή η κοινή ύπαρξη ενός πρώιμου συστήματος προειδοποίησης δεν περιορίζεται στα πουλιά και στους σκίουρους. Βιολογικές οικογένειες τόσο διαφορετικές όσο τα ποντίκια και οι καρακάξες μοιράζονται πληροφορίες μέσω ενός σύνθετου επικοινωνιακού δικτύου. Οι ερευνητές κατέληξαν ότι ο κόσμος των ζώων είναι μια διαρκής κατάσταση «δια-φυσικής» (φυσικής διασταύρωσης) διαπραγμάτευσης –μέσω των ωκεανών, των ερήμων και των δασών– οπουδήποτε υπάρχει ζωή, επιτρέποντας σε έναν προειδοποιητικό ήχο να ταξιδέψει μέσα από τα δάση πιο γρήγορα από ό,τι ένας θηρευτής, επειδή τα διάφορα είδη έχουν όλα τον ίδιο σκοπό: την επιβίωση.

▲ Άσκηση 2.3. Διερευνώντας ομοιότητες και διαφορές

Η ακόλουθη άσκηση θα σας βοηθήσει να εξασκηθείτε στη σύγκριση, την αντιπαραβολή και την αναγνώριση σημείων διάκρισης από μια διαφορετική διάταξη κοινωνικοπολιτισμικών φαινομένων. Πρώτον, διατρέξτε την ακόλουθη λίστα και επιλέξτε τρία ζεύγη λέξεων τα οποία για οποιονδήποτε λόγο προσελκύουν το ενδιαφέρον σας. Έπειτα, χρησιμοποιώντας οποιεσδήποτε διαστάσεις ή μεταβλητές ταξινόμησης που μπορεί να σας φανούν χρήσιμες, απαντήστε για κάθε ζεύγος στις ακόλουθες ερωτήσεις:

(1) Με ποιον τρόπο είναι παρόμοιες οι λέξεις; και (2) Ως προς τι διαφέρουν;

Θεός και Σατανάς
παράδεισος και κόλαση
επιστήμη και τέχνη
θρησκεία και ψυχοθεραπεία
θρησκεία και σκλαβιά
θρησκεία και ελευθερία
εβραίοι και χριστιανοί
καθολικοί και προτεστάντες
σούνιτες μουσουλμάνοι και σίιτες μουσουλμάνοι
Βουδισμός και Ινδουισμός
Βίβλος και Κοράνι
Βίβλος και Σύνταγμα
Πάσχα και Ραμαζάνι
θρησκευτικοί αρχηγοί και πολιτικοί ηγέτες
τηλεοπτικοί ευαγγελιστές και τηλεπωλητές
άντρες και γυναίκες
μόδα για άντρες και μόδα για γυναίκες
ομοφυλοφιλία και ετεροφυλοφιλία
δυτική φιλοσοφία και ανατολική φιλοσοφία
συλλογικότητα και ατομικισμός
Εβραϊσοαμερικανοί και Αφροαμερικανοί
φυλές γηγενών Αμερικανών και αφρικανικές φυλές
ισπανικός πολιτισμός και μεξικανικός πολιτισμός
ιαπωνική τέχνη και κινέζικη τέχνη
ισραηλινή μουσική και αραβική μουσική
ιταλικό φαγητό και γαλλικό φαγητό
ρατσισμός και σεξισμός
ρατσισμός λόγω άγνοιας και ρατσισμός λόγω εχθρότητας
φυλετική ανισότητα το 1958 και φυλετική ανισότητα το 2018
υπέρμαχος των λευκών και μαύρος εθνικιστής
προκατάληψη κατά των γυναικών και προκατάληψη κατά της νεολαίας
διεκδικητική δράση και μεροληπτική διάκριση
κυβέρνηση και γονείς
έθνη και οικογένειες
πατριωτισμός και εθνικισμός

ήθη και νόμοι
 δεξιό και αριστεροί
 νηπιακή ηλικία και τρίτη ηλικία
 ολυμπιακοί αγώνες και πόλεμος
 το πολιτισμικό σας υπόβαθρο και το πολιτισμικό υπόβαθρο του πρω-
 θυπουργού της χώρας
 το πολιτισμικό σας υπόβαθρο και το πολιτισμικό υπόβαθρο του καλύ-
 τερου φίλου σας
 το πολιτισμικό σας υπόβαθρο και το πολιτισμικό υπόβαθρο ενός αντα-
 γωνιστή σας

Ποιος είναι ο σκοπός αυτής της άσκησης; Πρώτον, δείχνει ότι οποια-
 δήποτε δύο φαινόμενα, ανεξάρτητα του πόσο φαινομενικά ετερόκλητα
 δείχνουν με την πρώτη ματιά, μοιράζονται πάντα τουλάχιστον κάποιες
 ομοιότητες. Δεύτερον, τα φαινόμενα διαφοροποιούνται σταθερά ως
 προς διάφορους βαθμούς κριτικής διάκρισης, η οποία κατ' ουσίαν προσ-
 διορίζει τα όρια που διαχωρίζουν το ένα φαινόμενο από το άλλο. Τρίτον,
 χρησιμοποιώντας αυτή τη μέθοδο σύγκρισης και αντιπαραβολής των φαι-
 νομένων, έχετε πιθανότητα αποκτήσει νέες ιδέες και έχετε ανακαλύψει
 κάποιες φρέσκιες προοπτικές σε αυτές τις σχέσεις που μέχρι τώρα δεν εί-
 χατε σκεφτεί. Τέταρτον, λαμβάνοντας υπόψη ότι οποιαδήποτε δύο γεγο-
 νότα είναι παρόμοια και διαφορετικά, είναι σημαντικό να τα λαμβάνετε
 και τα δύο υπόψη κατά την αξιολόγηση των φαινομένων.

Να διατηρείτε αυτές τις αρχές κατά νου κάθε φορά που καλείστε να
 συγκρίνετε και να αντιπαραβάλετε κοινωνικοπολιτισμικά φαινόμενα,
 όπως διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες. Είναι πιθανό να εκπλαγείτε πε-
 ρισσότερο από όσο περιμένατε κάθε φορά που συνειδητοποιείτε ότι οι
 διαστάσεις ή οι μεταβλητές που επιλέγετε για τους σκοπούς της αξιολό-
 γησης θα καθορίσουν τελικά το πόσο ακριβώς «παρόμοιες» ή «μοναδι-
 κές» αποδεικνύονται.

Αντίδοτα

1. Όταν συγκρίνετε και αντιπαραβάλλετε οποιαδήποτε δύο φαινόμενα,
 να ρωτάτε τον εαυτό σας: «Με ποιους τρόπους είναι παρόμοια;» και
 «Με ποιους τρόπους είναι διαφορετικά;»

2. Πριν ξεκινήσετε την αξιολόγησή σας, αναρωτηθείτε: «Ποιος είναι ο σκοπός αυτής της ανάλυσης;» Η συγκεκριμένη ερώτηση θα σας βοηθήσει να επιλέξετε τις πιο κατάλληλες και σχετικές διαστάσεις και μεταβλητές ταξινόμησης.
3. Επιλέξτε προσεκτικά τις διαστάσεις ως προς τις οποίες θα αξιολογήσετε διάφορα φαινόμενα, όπως οι κοινωνικοπολιτισμικές ομάδες. Να γνωρίζετε ότι οι διαστάσεις που θα επιλέξετε θα καθορίσουν τελικά τον βαθμό «ομοιότητας» ή «μοναδικότητας» που εμφανίζουν.
4. Παρά το γεγονός ότι μπορεί να φαίνεται ότι υπάρχει ένας υπερβολικός αριθμός ομοιοτήτων ανάμεσα σε δύο γεγονότα, πάντα να αναζητάτε και να λαμβάνετε υπόψη τις διαφορές τους· αντιστρόφως, ανεξάρτητα από αυτό που μπορεί να μοιάζει με πλήρη ανυπαρξία ομοιοτήτων ανάμεσα σε δύο γεγονότα, να αναζητάτε επίμονα και να λαμβάνετε υπόψη τις ομοιότητές τους.
5. Μην επιτρέπετε στον εαυτό σας να παρασύρεται από άτομα που διατείνονται ότι «Αυτά τα πράγματα είναι ακριβώς τα ίδια» ή ότι «Δεν μπορείς να συγκρίνεις αυτά τα πράγματα επειδή δεν έχουν απολύτως τίποτα το κοινό».

Το φαινόμενο Barnum: Ενιαίες περιγραφές που (δεν) ταιριάζουν σε όλους

“Ένα καλό τσίρκο θα έπρεπε να παρουσιάζει κάτι, μικρό έστω, για τον καθένα.”

Αποδίδεται στον P. T. Barnum (1810-1891) - Αμερικανός σόουμαν

“Κάθε λεπτό γεννιέται ένα κορόιδο.”

P. T. Barnum

Δήλωση Barnum ονομάζεται η περιγραφή της προσωπικότητας ενός ατόμου ή μιας ομάδας η οποία είναι αληθής για όλους σχεδόν τους ανθρώπους· με άλλα λόγια, πρόκειται για μια γενική δήλωση η οποία «περιέχει κάτι μικρό για τον καθένα». Το **φαινόμενο Barnum** αναφέρεται στην προ-

θυμία των ανθρώπων να αποδεχτούν την εγκυρότητα τέτοιων πρόδηλα συμπεριληπτικών και γενικευτικών εκτιμήσεων.

Οι δηλώσεις Barnum κυριαρχούν στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, από τις ραδιοτηλεοπτικές εκπομπές έως τις έντυπες εκδόσεις, με τη μορφή online αναρτήσεων αυτοβοήθειας, αστρολογικών προβλέψεων, τηλεφωνικών γραμμών ψυχικής βοήθειας, βιορρυθμών και προβλέψεων αριθμολογίας, καθώς και ερμηνείας των ονείρων, των χεριών ή των αγαπημένων χρωμάτων. Μερικές μελέτες έδειξαν την παρουσία του φαινομένου Barnum σε αρκετές εθνικές ομάδες, συμπεριλαμβανομένων των Κινέζων και των δυτικών ομολόγων τους (Rogers & Soule, 2009). Για να τις βρείτε, αρκεί να κοιτάξετε το χαρτάκι που υπάρχει μέσα σε ένα κινέζικο κρακεράκι «τύχης» (βλ. Levy, 1993, ένα δοκίμιο που παρωδεί αυτό το θέμα, με τίτλο «Το ψυχολογικό προφίλ ενός μεγέθους: Πώς αντιδράτε σε αυτές τις δηλώσεις;»)

Αυτές οι δηλώσεις χρησιμοποιούνται συχνά στις καθημερινές μας περιγραφές τόσο των ατόμων όσο και συγκεκριμένων κοινωνικών ή πολιτισμικών ομάδων με τις οποίες αλληλεπιδρούμε. Για παράδειγμα, μπορούμε να ανακοινώσουμε με σιγουριά: «Οι μετανάστες έχουν ζητήματα αυτοεκτίμησης» (Και ποιος δεν έχει;) ή «Οι Κινέζοι είναι ευαίσθητοι στην κριτική» (Και ποιος δεν είναι;) ή «Στις γυναίκες δεν αρέσει να τις απορρίπτουν». (Και σε ποιον αρέσει;)

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

«Η προσωπικότητά σου»

Σε έναν αριθμό πειραμάτων, οι ερευνητές παρουσίασαν συμμετέχοντες με περιγραφές προσωπικότητας τύπου Barnum, όπως αυτή (Forer, 1949):

Έχετε μεγάλη ανάγκη να αρέσετε και να σας θαυμάζουν οι άλλοι. Έχετε την τάση να κρίνετε αυστηρά τον εαυτό σας... Κάποιες φορές έχετε σοβαρές αμφιβολίες για το αν πήρατε τη σωστή απόφαση ή κάνατε τη σωστή πράξη. Προτιμάτε έναν ορισμένο βαθμό αλλαγών και ποικιλίας, και δυσανασχετείτε όταν πιέζεστε από απαγορεύσεις και περιορισμούς. Περηφανεύεστε ότι είστε ανεξάρτητος στοχαστής και δεν αποδέχεστε άλλες γνώμες χωρίς ικανοποιητική απόδειξη. Βρίσκετε ότι δεν είναι συνετό να είστε τόσο ειλικρινής

και να αποκαλύπτετε τον εαυτό σας στους άλλους. Κατά καιρούς είστε εξωστρεφής, καταδεκτικός/ή, κοινωνικός/ή, ενώ άλλοτε είστε εσωστρεφής, επιφυλακτικός/ή και συγκρατημένος/η. Κάποιες από τις φιλοδοξίες σας τείνουν να είναι αρκετά ρεαλιστικές.

Όταν οι συμμετέχοντες σε αυτά τα πειράματα οδηγούνταν να πιστέψουν ότι η περιγραφή της ψευδούς προσωπικότητας είχε προετοιμαστεί ειδικά γι' αυτούς, και όταν γενικά έμοιαζε να τους ευνοεί, σχεδόν όλοι αξιολογούσαν πάντα την περιγραφή είτε ως «καλή» είτε ως «άριστη» (Dickson & Kelly, 1985). Μάλιστα, όταν τους δόθηκε η ευκαιρία να επιλέξουν ανάμεσα στην ψευδή περιγραφή Barnum και σε μια αυθεντική περιγραφή της προσωπικότητάς τους που βασιζόταν σε ένα καθιερωμένο τεστ, οι συμμετέχοντες έτειναν να επιλέγουν την ψευδή περιγραφή ως πιο ακριβή (βλ. Snyder et al., 1977).

Οι παραλλαγές σε αυτό το θέμα είναι κυριολεκτικά άπειρες. Για να αναφέρουμε μερικές: «Είναι προκατελιημμένος», «Έχει κάποιες ευαίσθητες χορδές σε ό,τι αφορά το πολιτισμικό της υπόβαθρο», «Οι ινδουιστές αναζητούν το νόημα της ζωής», «Οι λευκοί ευνοούν τα μέλη της δικής τους ομάδας», «Οι Ιταλοί είναι καλοφαγάδες», «Οι μειονότητες διεκδικούν τα δικαιώματά τους», «Οι Ρεπουμπλικάνοι ενδιαφέρονται για τις οικογενειακές αξίες», «Τους γκέι τούς απασχολεί το σεξ».

▲ Άσκηση 2.4. Αποδομώντας τις δηλώσεις Barnum

Αρχίστε αυτή την άσκηση επιλέγοντας κάποιες περιγραφές Barnum. Έπειτα αποδομήστε τις δηλώσεις Barnum ενσωματώνοντας κάθε πιθανώς χρήσιμο προσδιορισμό ή επίρρημα. Δύο παραδείγματα για να ξεκινήσετε:

Δήλωση Barnum: *Ο Ρομπέρτο είναι ευαίσθητος στην κριτική.*

Δήλωση αποδόμησης Barnum: *Ο Ρομπέρτο είναι ιδιαίτερα ευαίσθητος στην κριτική.*

Δήλωση Barnum: *Οι γηγενείς Αμερικανοί τρέφουν ιδιαίτερη εκτίμηση για τη φύση.*

Δήλωση αποδόμησης Barnum: *Σε σύγκριση με τους ανθρώπους που ζουν στις σύγχρονες βιομηχανοποιημένες κοινωνίες, οι γηγενείς Αμερικανοί τρέφουν μεγαλύτερη εκτίμηση για τη φύση.*

Τώρα προσπαθήστε να φτιάξετε τις δικές σας δηλώσεις:

Δήλωση Barnum: _____

Δήλωση αποδόμησης Barnum: _____

Αντίδοτα

1. Μάθετε να διαφοροποιείτε τις δηλώσεις Barnum από τις προσωπικές και ομαδικές περιγραφές και ερμηνείες.
2. Να θυμάστε την περιορισμένη χρησιμότητα που έχουν εξ ορισμού οι δηλώσεις Barnum. Ειδικότερα να θυμάστε ότι παρόλο που οι δηλώσεις Barnum έχουν εγκυρότητα για τους ανθρώπους γενικά, δεν μπορούν να αποκαλύψουν οτιδήποτε ξεχωριστό για ένα συγκεκριμένο άτομο ή μια ορισμένη κοινωνικοπολιτισμική ομάδα.
3. Όποτε είναι εφικτό και κατάλληλο, προσπαθήστε να μειώσετε το φαινόμενο Barnum μετριάζοντας τις περιγραφές και τις ερμηνείες προσωπικότητας ως προς την έκταση ή τον βαθμό τους.

Η μεροληψία της αφομοίωσης: Βλέποντας τον κόσμο μέσα από έγχρωμα γυαλιά

“...να επεκταθούμε σε όλα τ' απέραντα τετραγωνικά της ηθικής που απλώνονται πέραν από το ένα και αποτρόπαιο, φευ, όπου μας έχει καθηλώσει μια πανάρχαιη βλακεία, στην ανθεκτικότητά της πανίσχυρη.”

Οδυσσέας Ελύτης (1911-1996) - Έλληνας ποιητής

“Μια μαιμού, στα μάτια της μητέρας της, είναι γαζέλα.”

Αραβική παροιμία

“ Τα δύο τρίτα όσων βλέπουμε είναι έξω από το βλέμμα μας. ”

Κινέζικη παροιμία

Μία από τις πλέον θεμελιώδεις και επίμονες ανθρώπινες ψυχολογικές δραστηριότητες είναι η τάση μας να κατηγοριοποιούμε. Οι άνθρωποι φαίνεται να έχουν μια εσωτερική ώθηση για ταξινόμηση, οργάνωση, συστηματοποίηση, ομαδοποίηση, υπο-ομαδοποίηση και κάθε είδους δόμηση του κόσμου γύρω τους. Κατηγοριοποιούμε τα πάντα, από ανθρώπους, αντικείμενα, τοποθεσίες και γεγονότα έως έννοιες, εμπειρίες, αισθήματα και αναμνήσεις. Το φαινόμενο είναι πανταχού παρόν, εκτείνεται σε καθετί και σχεδόν τίποτα δεν είναι απρόσβλητο από αυτό: γένος και φυλή, θρησκείες και επαγγέλματα, πολιτισμοί και έθνη, υποατομικά σωματίδια και ουράνιοι αστερισμοί, ακόμα και ο χωρόχρονος.

Μπορούμε να ορίσουμε όλες αυτές τις κατηγορίες ως νοητικές αναπαραστάσεις ή **σχήματα**. Το σχήμα είναι μια γνωστική δομή που οργανώνει τη γνώση, τις πεποιθήσεις και τις παρελθούσες εμπειρίες μας, παρέχοντας έτσι ένα πλαίσιο για την κατανόηση των νέων γεγονότων και των μελλοντικών εμπειριών (βλ. Cantor & Mischel, 1979· Fiske & Taylor, 1991· Levy et al., 1988· Piaget, 1952· Taylor et al., 1994). Για να το θέσουμε διαφορετικά, τα σχήματα είναι γενικές προσδοκίες ή προκαθορισμένες αντιλήψεις για ένα μεγάλο φάσμα φαινομένων. Στη σφαίρα της διαπολιτισμικότητας, πρόκειται για αντιληπτικά σύνολα σχετικά με ανθρώπους τα οποία βασίζονται στην ηλικία, το γένος, την εθνότητα, την εθνικότητα, τη θρησκεία, το επάγγελμα, την κοινωνικοοικονομική θέση, την πολιτική παράταξη, τον κοινωνικό ρόλο ή οποιοδήποτε άλλο χαρακτηριστικό. Ενδέχεται μάλιστα να εκλαμβάνουμε τα στερεότυπα ως ισοδύναμα με ομαδικά σχήματα (Hamilton, 1979, 1981) (βλ. Κεφάλαιο 10).

Ποια λειτουργία εξυπηρετούν τα σχήματα; Πρώτα και πάνω απ' όλα, μας επιτρέπουν να επεξεργαστούμε την πληθώρα των ερεθισμάτων που μας βομβαρδίζουν συνεχώς με έναν σχετικά ταχύ, αποτελεσματικό και αβίαστο τρόπο. Με άλλα λόγια, τα σχήματα μειώνουν το φορτίο της γνωστικής μας επεξεργασίας. Κάθε φορά που ερχόμαστε αντιμέτωποι με μια νέα πληροφορία, τη συγκρίνουμε γρήγορα και αυτόματα με προϋπάρχοντα σχήματά μας, πρακτική που απλοποιεί σημαντικά το έργο της οργάνωσης και κατανόησης των εμπειριών μας.

Τι συμβαίνει όμως όταν βρεθούμε αντιμέτωποι με πληροφορίες που έρχονται σε αντίφαση με τις προκαθορισμένες αντιλήψεις μας; Για να το θέσουμε διαφορετικά, τι κάνουμε εάν υπάρχει σύγκρουση ανάμεσα στα δεδομένα και στα σχήματά μας; Ο Ελβετός ψυχολόγος Jean Piaget (1954, 1970) μίλησε για δύο συμπληρωματικές διεργασίες τις οποίες χρησιμοποιούμε σε τέτοιες περιπτώσεις: τη *συμμόρφωση/προσαρμογή* και την *αφομοίωση*. Σύμφωνα με τον Piaget, και οι δύο αυτές αντιδράσεις αποτελούν αναπόσπαστα συστατικά της γνωστικής ανάπτυξης και είναι τα μέσα με τα οποία προσαρμοζόμαστε στο περιβάλλον μας και κατασκευάζουμε την πραγματικότητά μας (βλ. Κεφάλαιο 8).

Η *συμμόρφωση/προσαρμογή* αναφέρεται στη διεργασία με την οποία τροποποιούμε το σχήμα μας έτσι ώστε να ταιριάζει στα δεδομένα. Με άλλα λόγια, αλλάζουμε τις προϋπάρχουσες πεποιθήσεις μας προκειμένου να δημιουργήσουμε χώρο για («να στεγάσουμε») νέες πληροφορίες. Η αφομοίωση, αντίθετα, είναι η τροποποίηση των δεδομένων για να ταιριάξουν στο σχήμα μας. Στην περίπτωση αυτή ενσωματώνουμε νέες πληροφορίες στις προϋπάρχουσες πεποιθήσεις μας – έστω κι αν αυτό σημαίνει να διαστρεβλώσουμε την ίδια την πληροφορία.

Η διεξαγωγή επιστημονικής διερεύνησης αφορά τις διεργασίες τόσο της αφομοίωσης όσο και της συμμόρφωσης/προσαρμογής. Ειδικότερα οι ψυχολόγοι χρησιμοποιούν θεωρίες για να μπορούν να βγάλουν νόημα μέσα από τον υπερβολικό αριθμό των φαινομενικά ασύνδετων, συχνά ακατανόητων, ενίοτε ασυνάρτητων και πάρα πολύ συχνά αμφίσημων γεγονότων. Με άλλα λόγια, οι ψυχολόγοι αφομοιώνουν παρατηρηθέντα φαινόμενα στα εννοιολογικά τους σχήματα. Και στον βαθμό που δεδομένα και θεωρία συνδυάζονται καλά μεταξύ τους, η αφομοίωση εξυπηρετεί τον σκοπό της με επιτυχία και αποτελεσματικότητα. Ας υποθέσουμε όμως ότι μια συγκεκριμένη παρατήρηση δεν επιβεβαιώνει ή αντιτίθεται στις προσδοκίες του επιστήμονα, δηλαδή το νέο δεδομένο δεν ταιριάζει με την παλιά θεωρία. Τι γίνεται τότε; Για χάρη της γνώσης, οι καλοί επιστήμονες αφήνουν στην άκρη την περηφάνια, την ισχυρογνωμοσύνη και τον εγωισμό τους, και τροποποιούν τη θεωρία τους για να συμφωνήσει με τα γεγονότα.

Κάνουν εν γένει οι άνθρωποι καλή χρήση της αφομοίωσης και της συμμόρφωσης/προσαρμογής; Η απάντηση είναι όχι. Ο χρόνος και, για άλλη μια φορά, οι ασυμφωνίες ανάμεσα σε δεδομένα και σχήματα επιλύονται

τυπικά προς την κατεύθυνση της αφομοίωσης παρά της συμμόρφωσης/προσαρμογής. Με άλλα λόγια, έχουμε την τάση να κάνουμε τα δεδομένα να ταιριάζουν στο σχήμα παρά το αντίστροφο.

Επειδή η διεργασία που αφορά τα σχήματα συμβαίνει αυτόματα και σχετικά ασυνείδητα, είναι πολύ ανθεκτική σε αλλαγές – ακόμα και όταν είναι γεμάτη σφάλματα. Έχουμε την τάση να παραβλέπουμε, να παρερμηνεύουμε ή να απορρίπτουμε πλήρως έγκυρες πληροφορίες όταν αυτές δεν συνάδουν με τα σχήματά μας. Με μια λέξη, ένα θεμελιώδες και διάχυτο σφάλμα της διεργασίας που αφορά τα σχήματα μπορεί να ιδωθεί ως πρόβλημα αφομοίωσης.

Αυτή η **μεροληψία** εκδηλώνεται με πολλές και ποικίλες μορφές και περιεχόμενο. Συγκεκριμένα, μας οδηγεί να βασιζόμαστε υπερβολικά σε μια προφανή αλλά όχι κατ' ανάγκην κατάλληλη πληροφορία ούτως ώστε να καλύψουμε τα κενά της γνώσης μας με πληροφορίες οι οποίες είναι συνεπείς με τα σχήματά μας αλλά εσφαλμένες προκειμένου να πραγματοποιήσουμε μεροληπτικές έρευνες για στοιχεία· να ανακαλέσουμε ή να παρερμηνεύσουμε πληροφορίες για περασμένα γεγονότα έτσι ώστε να επικυρώσουν τα σχήματά μας· να εκμαιεύσουμε άθελά μας τα ίδια τα γεγονότα που αναμένουμε να βρούμε· αλλά και να παγιδευτούμε και να διαιωνίζουμε κοινωνικοπολιτισμικά στερεότυπα.

Συνοψίζοντας, τα σχήματα παραμορφώνουν τις αντιλήψεις μας για την πραγματικότητα ώστε να τις φέρουν σε συμφωνία με ό,τι ήδη πιστεύουμε. Η **μεροληψία της αφομοίωσης** αποτελεί ένα σημαντικό εμπόδιο στην καθαρή σκέψη και στην αποτελεσματική επίλυση προβλημάτων. Βλέποντας τον κόσμο μέσα από χρωματιστά γυαλιά, όπως συνηθίζουμε να λέμε, υποβάλλουμε σχεδόν κάθε εισερχόμενη πληροφορία σε διάφορους βαθμούς παραμόρφωσης, παρερμηνείας και ακύρωσης.

Μια αντιπροσωπευτική μελέτη περίπτωσης παρουσιάζει ο Dawes (1994), ο οποίος μιλά για ένα περιστατικό σκανδαλώδους έμφυλης προκατάληψης στη λήψη αποφάσεων. Ο κοσμήτορας μιας μεγάλης πανεπιστημιακής ιατρικής σχολής, αναζητώντας την αιτία για την οποία το ίδρυμά του, παρά τις δικές του προσπάθειες, δεν κατάφερε να προσελκύσει γυναίκες φοιτητές, ζήτησε από έναν συνάδελφο του Dawes να διερευνήσει το πρόβλημα. Τα ευρήματα που προέκυψαν ήταν εκπληκτικά. Ένας από τους εξεταστές κατά τη διάρκεια της προσωπικής συνέντευξης αξιολογούσε τους υποψηφίους ως προς τη «συναισθηματική τους ωρι-

μότητα», τη «σοβαρότητα του ενδιαφέροντός τους για την Ιατρική» και τον «νευρωτισμό» τους. Όπως αποδείχθηκε, οι περισσότερες γυναίκες υποψήφιας δεν αξιολογήθηκαν θετικά σε κανένα από τα κριτήριά του. Για την ακρίβεια, κάθε φορά που μια γυναίκα υποψήφια δήλωνε άγαμη, ο εξεταστής την έκρινε ως «ανώριμη». Όταν ήταν έγγαμη, ο εξεταστής κατέληγε στο συμπέρασμα ότι «δεν ενδιαφερόταν αρκετά για την Ιατρική». Και όταν ήταν διαζευγμένη; Μα φυσικά ήταν «νευρωτική». Δεν υπήρχε καμιά ευκαιρία. Καμιά διέξοδος. Καμιά αποδοχή. Άραγε, είκοσι και πλέον χρόνια μετά, αυτές και άλλες παρόμοιες μεροληψίες έχουν αλλάξει;

▲ Άσκηση 2.5. Αλλάζοντας την οπτική με διάφορους φακούς

Η ακόλουθη άσκηση θα σας βοηθήσει να εξασκηθείτε στο να βλέπετε το ίδιο φαινόμενο μέσα από διαφορετικούς κοινωνικοπολιτισμικούς φακούς. Επιλέξτε μία από τις οπτικές που θα βρείτε στην παρακάτω λίστα (ή σε μία της επιλογής σας) και γράψτε μερικές προτάσεις για το πώς αυτό το άτομο μπορεί να αντιληφθεί, να εξηγήσει ή να αντιδράσει σε έναν έφηβο από το Όρεγκον που επιδίδεται σε body piercing. Έπειτα «αλλάξτε φακούς» και δείτε τον ίδιο έφηβο από διαφορετική οπτική.

γονική φιγούρα • αρχηγός φυλής των Ζουλού • Αμερικανός αγρότης • κινηματογραφικός παραγωγός του Χόλιγουντ • λοχίας του Αμερικανικού Ναυτικού • επιζών του Ολοκαυτώματος • πρόσφυγας από τη Μέση Ανατολή • μέλος συμμορίας κακόφημης συνοικίας • ψυχίατρος • πολιτισμικός ανθρωπολόγος • επιστήμονας πληροφορικής • σχεδιαστής μόδας • καλλιτέχνης χιπ-χοπ • ιερέας • σαμάνος • ερασιτέχνης φωτογράφος • μαστροπός • εκπρόσωπος της νέας γενιάς • σαδομαζοχιστής

Αντίδοτα

1. Μην υποτιμάτε το βαθμό στον οποίο οι προηγούμενες πεποιθήσεις, οι γνώσεις και οι προσδοκίες (σχήματα) σας μπορούν να επηρεάσουν τις τρέχουσες εμπειρίες, εντυπώσεις και αντιλήψεις σας.
2. Προσπαθήστε να γνωρίσετε κατά το δυνατόν όσα σχήματα είναι ση-

μαντικά για εσάς· η επίγνωση των σχημάτων αυξάνει την ικανότητα τροποποίησής τους.

3. Πειραματιστείτε περιορίζοντας ή τροποποιώντας προσωρινά τα αντιληπτικά σας φίλτρα ή τους έγχρωμους φακούς που καθορίζουν τα σχήματά σας, επιχειρώντας να κατανοήσετε τις υποκειμενικές αντιλήψεις και εμπειρίες ενός άλλου ανθρώπου.
4. Μάθετε να διαφοροποιείτε τη χρήση της αφομοίωσης από αυτήν της συμμόρφωσης/προσαρμογής, ιδιαίτερα όταν έρχεστε αντιμέτωποι με ασυμφωνίες ανάμεσα στις πεποιθήσεις σας (σχήματα) και στις πληροφορίες (δεδομένα). Να έχετε κατά νου τη γενική τάση για αφομοίωση παρά για συμμόρφωση/προσαρμογή.
5. Να ωθείτε τον εαυτό σας να προχωρεί σε συμμόρφωση/προσαρμογή όταν –από συνήθεια, αυτοματισμό ή απλή τεμπελιά– κλίνετε τυπικά προς την αυτόματη αφομοίωση.

Η μεροληψία της αντιπροσωπευτικότητας:

Όταν η κατηγοριοποίηση δεν είναι κατάλληλη

“Ό,τι λάμπει δεν είναι χρυσός.”

William Shakespeare, *Ο Έμπορος της Βενετίας*

“Εάν η θεωρία μου για τη σχετικότητα αποδειχθεί επιτυχημένη, η Γερμανία θα με διεκδικήσει ως Γερμανό και η Γαλλία θα με ανακηρύξει πολίτη του κόσμου. Αν η θεωρία μου αποδειχθεί αναληθής, η Γαλλία θα λέει ότι είμαι Γερμανός και η Γερμανία θα δηλώνει ότι είμαι Εβραίος.”

Albert Einstein (1879-1955) - Γερμανο-ελβετο-αμερικανός φυσικός

Στην καθημερινή ζωή, καλούμαστε συχνά να κάνουμε μια γρήγορη κρίση σε περιστάσεις οι οποίες δεν είναι ξεκάθαρες και ακριβείς. Ας εξετάσουμε τα ακόλουθα σενάρια:

- Σε μια συνέντευξη για μια θέση εργασίας, έχετε περιορισμένο χρόνο στη διάθεσή σας για να βρείτε πώς θα κάνετε καλή εντύπωση.

- Στο πλαίσιο της συμβουλευτικής άσκησης μπορεί να σας ανατεθεί το έργο της γρήγορης αξιολόγησης ενός ατόμου προερχόμενου από μια πολιτισμική ομάδα για την οποία γνωρίζετε ελάχιστα.
- Όταν ταξιδεύετε σε μια ξένη χώρα, σας προσεγγίζει μια ομάδα ξένων, και εσείς πρέπει να προσδιορίσετε γρήγορα τις προθέσεις τους.

Μια ιδανική στρατηγική για να λάβετε αποφάσεις σε αυτές τις συνθήκες (και σε αμέτρητες παρόμοιες άλλες) θα απαιτούσε τη διεξαγωγή μιας περιεκτικής και συστηματικής ανάλυσης του προβλήματος, τη συλλογή των σχετικών δεδομένων, τον έλεγχο ποικίλων υποθέσεων, τη συναγωγή των κατάλληλων συμπερασμάτων, τη λεπτομερή αξιολόγηση των υπέρ και των κατά όλων των πιθανών εκβάσεων, και βεβαίως την εξαγωγή των βέλτιστων πορισμάτων προτού χρειαστεί να προβείτε στην τελική σας ενέργεια.

Αυτό είναι το ιδανικό. Για προφανείς λόγους, μια τέτοια στρατηγική είναι αδύνατον να εφαρμοστεί στις περισσότερες περιστάσεις της πραγματικής ζωής. Συνήθως δεν έχουμε τον χρόνο, τις απαραίτητες πληροφορίες ή τους πόρους (για να μην αναφέρουμε το κίνητρο) που θα μας επέτρεπαν να λύσουμε τα περισσότερα προβλήματα κατ' αυτό τον τρόπο. Εντούτοις, είναι αναγκαίο να προχωρούμε στη λήψη αποφάσεων και να δίνουμε απαντήσεις ενώπιον διαφόρων βαθμών αβεβαιότητας.

Οι γνωστικοί ψυχολόγοι Tversky και Kahneman (1974) υποστήριξαν ότι οι άνθρωποι χρησιμοποιούν μια ποικιλία νοητικών συντομεύσεων, ή αλλιώς **ευρετικών μεθόδων**, που αντικαθιστούν τις σύνθετες και χρονοβόρες εργασίες με πιο απλές, διαχειρίσιμες, πρακτικές και αποτελεσματικές στρατηγικές επίλυσης προβλημάτων. Όλοι μας διαθέτουμε ένα ρεπερτόριο τέτοιων συντομεύσεων, τις οποίες τείνουμε να χρησιμοποιούμε αυτόματα, χωρίς απαραίτητα να σκεπτόμαστε την ακρίβεια ή την εγκυρότητά τους σε κάθε περίπτωση.

Δυστυχώς, αυτές οι συντομεύσεις μοιάζουν με δίκικο μαχαίρι. Από τη μία, επιτρέπουν μια εξαιρετικά αποτελεσματική επεξεργασία πληροφοριών και αποφέρουν γρήγορες λύσεις στα προβλήματα. Πιο απλά, μας βοηθούν να λαμβάνουμε γρήγορες, διαισθητικές αποφάσεις. Από την άλλη, αυτό γίνεται εις βάρος της τελειότητας και της ακρίβειας. Ουσιαστικά, ανταλλάσσουμε την ακρίβεια με την ταχύτητα. Το τίμημα που πληρώνουμε για την αποτελεσματικότητα μπορεί να είναι οι κακές κρίσεις.

Οι Tversky και Kahneman (1973, 1982) προσδιόρισαν έναν αριθμό τέτοιων νοητικών συντομεύσεων, ορίζοντας την πιο βασική ως **ευρετική της αντιπροσωπευτικότητας**. Επί της ουσίας, αυτό σημαίνει πως κρίνουμε την πιθανότητα κάτι να ανήκει (λ.χ. αντιπροσωπεύει) σε μια ιδιαίτερη κατηγορία. Για να το διατυπώσουμε με πιο τυπικό τρόπο, αντιπροσωπευτικότητα είναι μια μέθοδος εκτίμησης της πιθανότητας η Περίπτωση Α να υπάγεται στην Κατηγορία Β. Το 2002 ο Kahneman τιμήθηκε με το Νόμπελ Οικονομίας. Τα έργα του εξηγούσαν πώς οι άνθρωποι λαμβάνουν σωστές και λανθασμένες οικονομικές και επιχειρηματικές αποφάσεις.

Χρησιμοποιούμε την ευρετική της αντιπροσωπευτικότητας για να αναγνωρίσουμε φαινόμενα στο περιβάλλον μας συγκρίνοντας διαισθητικά το φαινόμενο (είτε πρόκειται για ανθρώπους, αντικείμενα, γεγονότα, ερευνητικά δεδομένα ή ιδεολογίες) με τη νοητική μας αναπαράσταση, το νοητικό μας πρωτότυπο ή το σχήμα που έχουμε για τη σχετική κατηγορία. Κάνοντάς το αυτό, προσπαθούμε να βεβαιωθούμε κατά πόσο υπάρχει μια «αντιστοιχία» στη βάση τού εάν τα χαρακτηριστικά του φαινομένου είναι παρόμοια με τα ουσιώδη χαρακτηριστικά της κατηγορίας. Εάν υπάρχει αντιστοιχία, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι έχουμε αναγνωρίσει με επιτυχία το φαινόμενο. Εάν όχι, συνεχίζουμε τη γνωστική μας έρευνα.

Μία από τις πιο κοινές χρήσεις της ευρετικής της αντιπροσωπευτικότητας είναι οι κρίσεις που κάνουμε για το κατά πόσο ένα άτομο ανήκει σε μια συγκεκριμένη ομάδα με βάση το πόσο μοιάζει με το «τυπικό» μέλος αυτής της ομάδας. Με αυτό τον τρόπο μπορεί να συμπεράνουμε, για παράδειγμα, ότι ο Λουκάς (Α) είναι Εβραίος επειδή μοιάζει με το πρωτότυπο που διατηρούμε για τους Εβραίους (Β). Ή η Αλίκη (Α) είναι λεσβία επειδή συμπεριφέρεται σύμφωνα με το στερεότυπο που έχουμε για τις λεσβίες (Β). Με παρόμοιο τρόπο, χρησιμοποιούμε την ευρετική της αντιπροσωπευτικότητας για να αναγνωρίσουμε οτιδήποτε, από ιδεολογικές κατηγορίες (θρησκευτικές, φιλοσοφικές, πολιτικές) μέχρι αιτιακές εξηγήσεις (τυχαίες, ακούσιες, κακόβουλες). Όπως μπορείτε εύκολα να καταλάβετε, αυτή η απλή πράξη είναι θεμελιώδης για όλες τις επακόλουθες εξαγωγές συμπερασμάτων και συμπεριφορές: πριν προχωρήσουμε σε οποιαδήποτε άλλη γνωστική εργασία, πρέπει πρώτα να απαντήσουμε στην ερώτηση «Τι είναι αυτό;».

Παρότι στις περισσότερες περιπτώσεις η ευρετική της αντιπροσωπευτικότητας παρέχει γρήγορα και σχετικά ακριβή αποτελέσματα, μερικές φο-

ρές παράγει συστηματικά σφάλματα στην επεξεργασία των πληροφοριών. Αυτό το φαινόμενο, το οποίο αποκαλείται **μεροληψία της αντιπροσωπευτικότητας**, μπορεί να προκύψει ως αποτέλεσμα διαφόρων παραγόντων. Κάποιοι από αυτούς τους παράγοντες είναι η εμπιστοσύνη μας σε ανακριβή ή εσφαλμένα πρωτότυπα, η αποτυχία μας να λάβουμε υπόψη συναφή στατιστικά δεδομένα (όπως ποσοστά, μέγεθος δείγματος και τυχαιότητα) και η τάση μας να επιτρέπουμε στα κίνητρα και στις ανάγκες να επηρεάζουν τη γνωστική μας έρευνα και τις επακόλουθες αξιολογήσεις μας.

▲ Άσκηση 2.6. Εξετάζοντας κοινωνικοπολιτισμικά σχήματα και στερεότυπα

Ως άσκηση αναγνώρισης και διερεύνησης της φύσης και του περιεχομένου των προσωπικών σας γνωστικών σχημάτων, επιλέξτε τρεις συγκεκριμένες περιστάσεις από διάφορες κοινωνικοπολιτισμικές κατηγορίες (όπως εθνικό υπόβαθρο, επάγγελμα, θρησκεία, κοινωνικοοικονομική κατάσταση ή πολιτική παράταξη). Μπορείτε να επιλέξετε από την παρακάτω λίστα ή να βρείτε δικά σας παραδείγματα, τα οποία ίσως είναι πιο σχετικά με τις εμπειρίες της ζωής σας.

Ρώσος • Ιταλός • Γερμανός • Γάλλος • Μεξικανός • Άραβας • Κινέζος • γηγενής Αμερικανός • Νοτιοαφρικανός • Ιρανός • Νεοϋορκέζος • δικηγόρος • στρατιώτης • ηθοποιός • θεραπευτής • μουσικός της ροκ • αστυνομικός • οδηγός ταξί • στέλεχος επιχείρησης • επαγγελματίας αθλητής • πολιτικός • νοσηλευτής • καλόγρια • ασφαλιστής • οδηγός φορτηγού • υπάλληλος ψιλικατζίδικου • εργολάβος κηδειών • βουδιστής • μάρτυρας του Ιεχωβά • σαϊεντολόγος • Ρεπουμπλικάνος • Δημοκρατικός • περιβαλλοντολόγος • αποδέκτης παροχών κοινωνικής πρόνοιας • μέλος της νέας γενιάς • αμφιφυλόφιλος • χορτοφάγος • χρήστης ηρωίνης • αλκοολικός • μόνος γονέας • άτομο τρίτης ηλικίας • φορέας του AIDS

Πρώτα παρατηρήστε τις αρχικές σκέψεις, εντυπώσεις ή εικόνες που σας έρχονται στον νου αναφορικά με την κατηγορία. Κατόπιν αξιολογήστε (σε μια κλίμακα από το 1 έως το 5) τον βαθμό στον οποίο το σχήμα σας γι' αυτή την κατηγορία είναι *συγκεκριμένο* (σαφώς ορισμένο, παραστατικό, ξεκάθαρο) και *όχι γενικευμένο* (διαφορετικό, αόριστο, ασαφές). Έπειτα

περιγράψτε λεπτομερώς το ιδιαίτερο περιεχόμενο (λ.χ. τις προσωπικές σας αντιλήψεις) για κάθε σχήμα. Τώρα προσπαθήστε να προσδιορίσετε και να περιγράψετε την αιτιολογία του σχήματος (προέλευση) και την εξέλιξη. Τέλος, προσπαθήστε να ανακαλέσετε στη μνήμη σας (ή να φανταστείτε) μια περίπτωση κατά την οποία ήρθατε αντιμέτωποι με ένα περιστατικό που βρισκόταν σαφώς σε ασυμφωνία (δηλαδή δεν «ταίριαζε») με το σχήμα σας. Πώς αντιδράσατε (ή πώς θα μπορούσατε να αντιδράσετε); Τι συνέβη (ή τι θα μπορούσε να συμβεί) στο ίδιο το σχήμα;

Κοινωνικό σχήμα 1: _____

Διακρίτοτητα σχήματος:

Συγκεκριμένη 1 2 3 4 5 Ευρεία

Περιεχόμενο: _____

Αιτιολογία και εξέλιξη: _____

Η αντίδρασή σας στο γεγονός που είναι ασύμβατο με το σχήμα:

Πριν ολοκληρώσουμε αυτή τη μετασκέψη, αξίζει να σχολιάσουμε δύο σημεία. Πρώτον, παρά τα προβλήματα, τις αστοχίες και τις ευθύνες που σχετίζονται με τη χρήση γνωστικών ευρετικών μεθόδων, συνεχίζουμε να βασιζόμαστε σε αυτές στο πλαίσιο των διεργασιών που αφορούν τη λήψη των αποφάσεών μας. Γιατί; Ένας από τους κύριους λόγους είναι ότι στο σύνολό τους οι απαντήσεις που παρέχουν είναι πιο σωστές παρά εσφαλμένες. Επιπρόσθετα, ακόμα και στις περιστάσεις όπου είναι εσφαλμένες, οι συνέπειες τυπικά είναι επουσιώδεις.

Δεύτερον, μια σημαντική εξαίρεση μπορεί να προκύψει σε σχέση με τη χρήση των κατηγοριών πρωτοτύπων για συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων, με βάση, για παράδειγμα, το χρώμα του δέρματος, το φύλο, τον πολιτισμό, την εθνικότητα, τη θρησκεία, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, ακόμα και την ψυχολογική διάγνωση. Ιδωμένα μέσα σε αυτό το πλαίσιο, τέτοια σχήματα που σχετίζονται με την ομάδα ισοδυναμούν με στερεότυπα. Γι' αυτό συστήνουμε εξαιρετική προσοχή όταν χρησιμοποιούνται ευρετικές μέθοδοι όπως αυτή της αντιπροσωπευτικότητας με αναφορά

σε αυτές τις κατηγορίες. Η ιστορία έδειξε κατ' επανάληψη ότι η ύπαρξη στερεοτύπων μπορεί να έχει μακροπρόθεσμες και επιζήμιες κοινωνικές επιπτώσεις, όπως προκατάληψη, φανατισμό και διακρίσεις – με συνέπειες που μόνο επουσιώδεις δεν είναι.

Αντίδοτα

1. Σε καταστάσεις στις οποίες είναι πιθανό να χρησιμοποιήσετε την ευρετική της αντιπροσωπευτικότητας, προσπαθήστε συνειδητά να λάβετε υπόψη σας την πιθανότητα το υπό εξέταση πρωτότυπο να είναι ανακριβές, μεροληπτικό ή ατελές.
2. Να αναζητάτε σχετικές στατιστικές πληροφορίες, όπως βασικά ποσοστά, μέγεθος δείγματος και τυχαιότητα.
3. Να έχετε κατά νου τη φυσική σας τάση να υπερεκτιμάτε τον βαθμό ομοιότητας μεταξύ φαινομένων και κατηγοριών.
4. Αναγνωρίστε ότι οι προσωπικές σας στάσεις για πρωτότυπα ανθρώπων και ομάδων μπορούν να επηρεάσουν τις συγκρίσεις και τις επακόλουθες κρίσεις σας.

Η μεροληψία της μνημονικής διαθεσιμότητας: Η δύναμη πειθούς των εντυπωσιακών γεγονότων

“Όταν ένας σκύλος δαγκώσει έναν άνθρωπο, δεν είναι είδηση. Αλλά όταν ένας άνθρωπος δαγκώσει έναν σκύλο, τότε αυτό είναι είδηση.”

John B. Bogart (1848-1921) – Αμερικανός δημοσιογράφος

“Χρησιμοποιήστε μία εικόνα. Αξίζει όσο χίλιες λέξεις.”

Arthur Brisbane (1864-1936) – Αμερικανός εκδότης

Το σύντομο κουίζ που ακολουθεί αποτελεί ένα μέσο εισαγωγής σε αυτή τη μετασκέψη. Δώστε τις καλύτερες εκτιμήσεις σας για τις ακόλουθες ερωτήσεις:

1. Ποιες είναι οι πιθανότητες θανατηφόρου δυστυχήματος σε ένα ταξίδι με αυτοκίνητο έναντι ενός ταξιδιού με αεροπλάνο;
2. Ποια φυλετική ομάδα συνιστά το μεγαλύτερο ποσοστό Αμερικανών πολιτών που ζουν στη φτώχεια: μαύροι, λευκοί ή ισπανόφωνοι;
3. Ποια ηλικιακή ομάδα διατρέχει τον υψηλότερο κίνδυνο αυτοκτονίας: οι έφηβοι, οι μεσήλικες ή οι ηλικιωμένοι;
4. Ποια χώρα έχει υψηλότερο ποσοστό αυτοκτονιών: η Βόρεια Κορέα ή οι ΗΠΑ;

Αφήνοντας κατά μέρος, προς το παρόν, τις πραγματικές απαντήσεις σε αυτές τις ερωτήσεις, αφιερώστε λίγα λεπτά για να σκεφτείτε τις γνωστικές διεργασίες που χρησιμοποιήσατε προκειμένου να φτάσετε στα συμπεράσματά σας. Πώς καταλήξατε συγκεκριμένα στις εκτιμήσεις σας για κάθε ερώτηση; Παρατηρήσατε κάποιες ομοιότητες στις νοητικές στρατηγικές που επιστρατεύσατε;

Εάν είστε όπως οι περισσότεροι άνθρωποι, οι εκτιμήσεις σας μάλλον θα καθορίστηκαν πρωτίστως στη βάση του πόσο εύκολα ή γρήγορα έρχονται στον νου συγκεκριμένες περιστάσεις για κάθε ερώτηση. Και ποιοι τύποι περιστάσεων είναι πιθανό να κυριαρχούν στη μνήμη σας; Σε γενικές γραμμές, οι πιο ισχυρές εντυπώσεις δημιουργούνται από γεγονότα που είναι ιδιαίτερα έντονα, δραματικά, σημαντικά, προσωπικά ή καθ' οιονδήποτε τρόπο ξεχωριστά για εσάς. Οι άνθρωποι έχουν επίσης την τάση να σκέφτονται πιο γρήγορα περιστάσεις που είναι εύκολο να φανταστούν.

Δυστυχώς όμως το πρόβλημα της ευκολίας με την οποία μπορούμε να ανασύρουμε γεγονότα από τη μνήμη προκειμένου να εκτιμήσουμε κατά πόσο είναι πιθανό να συμβούν είναι ότι οι αντιλήψεις μας δεν μπορούν να ιδωθούν απαραιτήτως ως μια ακριβής αντανάκλαση της πραγματικότητας. Η στρατηγική αυτή μας οδηγεί να υπερεκτιμούμε την πραγματική τους εμφάνιση, συχνότητα ή κατανομή στον κόσμο.

Υποκύψατε ακούσια σε αυτή τη μεροληψία όταν απαντούσατε σε κάποια από τις προηγούμενες ερωτήσεις; Ας εξετάσουμε την καθεμία χωριστά.

1. Λίγα γεγονότα είναι πιο συγκλονιστικά από τη γραφική απεικόνιση και τα ηχητικά ντοκουμέντα μιας καταστροφικής πτώσης αεροπλάνου. Ακόμα και μια απλή ματιά σε αυτές τις τρομακτικές εικόνες στις βραδινές ειδήσεις είναι πιθανό να αφήσουν στο μυαλό μας μια δυνατή

- και ανεξίτηλη εντύπωση. Έτσι, τέτοια τραγικά ατυχήματα γίνονται εύκολα προσβάσιμα και είναι άμεσα διαθέσιμα στη μνήμη μας. Ως αποτέλεσμα, πολλοί άνθρωποι φτάνουν εσφαλμένα στο συμπέρασμα ότι διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο όταν ταξιδεύουν με αεροπλάνο παρά όταν κινούνται με αυτοκίνητο. Ωστόσο, για κάθε χιλιόμετρο, οι άνθρωποι έχουν σχεδόν 100 φορές περισσότερες πιθανότητες να πεθάνουν σε τροχαίο παρά σε αεροπορικό δυστύχημα (Greenwald, 1986· Rich, 1999). Σύμφωνα με την αμερικανική επιτροπή ασφάλειας των μεταφορών (National Transportation Safety Board), η οδήγηση είναι περισσότερο επικίνδυνη, με πάνω από 5 εκατομμύρια ατυχήματα ετησίως έναντι περίπου 20 αεροπορικών ατυχημάτων κατ' έτος.
2. Σχεδόν οι μισοί από όλους τους φτωχούς των ΗΠΑ είναι λευκοί, περίπου το ένα τέταρτο είναι μαύροι και μόλις κάτι λιγότερο από ένα τέταρτο είναι ισπανόφωνοι. Γιατί άραγε οι άνθρωποι έχουν την τάση να υπερεκτιμούν τις αναλογίες των φυλετικών μειονοτήτων; Εκτός από το πρόδηλο χαρακτηριστικό του χρώματος του δέρματος, αυτές οι ομάδες εμφανίζουν όντως δυσανάλογα υψηλότερα ποσοστά οικονομικών δυσχερειών. Ειδικότερα, σχεδόν 30% των ισπανόφωνων και των μαύρων στις ΗΠΑ ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας, ενώ λιγότερο από 10% των λευκών είναι φτωχοί (U.S. Census Bureau, 2015).
 3. Παρότι το συνολικό εθνικό ποσοστό αυτοκτονιών στους ηλικιωμένους (65 και άνω) έχει πέσει σημαντικά τα τελευταία 60 χρόνια, αυτή η ομάδα συνεχίζει να εμφανίζει την υψηλότερη αναλογία αυτοπροκαλούμενων θανάτων στις ΗΠΑ. Το γεγονός αυτό είναι πιθανό να εκπλήσσει πολλούς ανθρώπους που θα θεωρούσαν ότι οι έφηβοι αποτελούν την ηλικιακή ομάδα υψηλού κινδύνου (για αυτοκτονία). Σε τι μπορεί να οφείλεται αυτή η εσφαλμένη αντίληψη; Υπάρχουν τουλάχιστον τρεις πιθανοί παράγοντες. Πρώτον, όποτε ένας έφηβος αφαιρεί τη ζωή του, το γεγονός παίρνει δημοσιότητα και γίνεται γνωστό. Βρίσκουμε σοκαριστικό, ενοχλητικό και κυρίως τραγικό το ότι ένας νέος άνθρωπος, που έχει όλο το μέλλον μπροστά του, επιλέγει να δώσει οριστικό τέλος στη ζωή του. Δεύτερον, όταν πρόκειται για *απόπειρες* αυτοκτονίας, τουλάχιστον τα δύο τρίτα των ατόμων που επιχειρούν (αλλά αποτυγχάνουν) να πεθάνουν είναι κάτω των 35 ετών (Bernman et al., 2005). Και σε αυτή την περίπτωση, η προβολή των έστω και «ανεπιτυχών» αποπειρών αυτοκτονίας από νεότερους ανθρώπους μπορεί να επηρεάσει δυσά-

νάλογα τις εντυπώσεις μας και να διαστρεβλώσει τις αντιλήψεις μας. Τρίτον, το πραγματικό ποσοστό των «επιτυχημένων» αυτόχειρων εφήβων (και των παιδιών) έχει στην πραγματικότητα αυξηθεί δραματικά κατά τις τελευταίες δεκαετίες (Berman & Jobes, 1992· Brenton, 2004). Εξετάζοντας τους διάφορους πολιτισμούς, η αύξηση στις αυτοκτονίες εφήβων δεν αφορά αποκλειστικά τις ΗΠΑ, αλλά εμφανίζεται σε 23 από τις 29 χώρες που μελετήθηκαν. Αυτή η τάση μπορεί επίσης να μας κάνει να υπερεκτιμήσουμε τα ποσοστά αυτοκτονιών στις ομάδες νεαρής ηλικίας. Τώρα ας σκεφτούμε τις αυτοκτονίες που διαπράττονται από ηλικιωμένους: σε γενικές γραμμές δεν προσελκύουν τόσο μεγάλο ενδιαφέρον. Δεν βρίσκονται στο επίκεντρο της προσοχής μας. Ούτε τις βλέπουμε ως γεγονότα άξια λόγου. Το αποτέλεσμα; Έξω από το οπτικό μου πεδίο, έξω και από το γνωστικό μου πεδίο.

4. Το ποσοστό αυτοκτονιών στις ΗΠΑ είναι 12 περιπτώσεις ανά 100.000 άτομα. Το ποσοστό αυτοκτονιών στη Βόρεια Κορέα είναι περίπου 30 ανά 100.000 – σχεδόν τρεις φορές πάνω από τις ΗΠΑ (World Health Organization, 2012). Παρ' όλα αυτά, πολλοί άνθρωποι πιστεύουν ότι τα ποσοστά αυτοκτονιών είναι κατά πολύ υψηλότερα στις ΗΠΑ παρά στις άλλες χώρες. Ποιος είναι ο λόγος γι' αυτή την εσφαλμένη αντίληψη; Μεταξύ άλλων, είναι η προσοχή που δίνουν τα αμερικανικά μέσα μαζικής ενημέρωσης σε ιστορίες που αφορούν αυτοκτονίες, ιδιαίτερα όταν οι αυτόχειρες είναι διάσημοι. Κάποιοι άνθρωποι επίσης υποθέτουν ότι οι δυτικές βιομηχανοποιημένες χώρες «θα πρέπει» να έχουν υψηλότερα ποσοστά αυτοκτονιών σε σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο λόγω συγκεκριμένων παραγόντων, όπως το υψηλό στρες και η έλλειψη συστημάτων συναισθηματικής υποστήριξης. Παρότι αυτές οι υποθέσεις μπορεί να είναι ορθές, δεν αποτελούν παρά μόνο υποθέσεις. Δεν μπορούν να εξηγήσουν την περίπλοκη εικόνα της αυτοχειρίας και τις αιτίες της σε όλο τον κόσμο.

Η ειδική γνωστική στρατηγική που παρουσιάστηκε σε αυτά τα παραδείγματα είναι γνωστή ως **ευρετική της προσφορότητας** (Tversky & Kahneman, 1973) επειδή αναφέρεται στη διεργασία άντλησης από τη μνήμη μας περιστατικών που είναι εύκολα προσβάσιμα ή διαθέσιμα. Αυτή η ευρετική μάς βοηθά να απαντήσουμε σε ερωτήσεις που αφορούν τη συχνότητα («Πόσες τέτοιες υπάρχουν;»), το περιστατικό («Πόσο συχνά

συμβαίνει κάτι;») ή την πιθανότητα («Ποιες είναι οι πιθανότητες να συμβεί κάτι τέτοιο;») συγκεκριμένων γεγονότων.

Εάν τα παραδείγματα είναι άμεσα διαθέσιμα στη μνήμη μας, τείνουμε να υποθέτουμε ότι τέτοια γεγονότα συμβαίνουν αρκετά συχνά. Για παράδειγμα, εάν δεν έχετε πρόβλημα να φέρετε στον νου σας παραδείγματα του Χ γεγονότος (ας πούμε τη μεσογειακή φιλοξενία), τότε είναι πιθανό να κρίνετε ότι πρόκειται για κάτι συνηθισμένο. Αντίθετα, εάν χρειάζεστε λίγο χρόνο για να φέρετε στον νου σας παραδείγματα του Υ γεγονότος (ας πούμε την αίσθηση του χιούμορ των Γερμανών), θα καταλήξετε στο συμπέρασμα ότι δεν πρόκειται για κάτι σύνηθες. Με δυο λόγια, όταν ένα γεγονός μπορεί να ανακληθεί εύκολα με συναφή περιστατικά, θα φαίνεται ότι είναι πιο κοινό από ό,τι μια εξίσου συχνή κατηγορία η οποία μπορεί να ανακληθεί λιγότερο εύκολα.

Όπως στην περίπτωση της ευρετικής της αντιπροσωπευτικότητας, και εδώ απαιτείται ελάχιστο γνωστικό έργο για τη χρησιμοποίηση της ευρετικής της προσφορότητας. Επιπλέον, σε πολλές περιστάσεις η ευρετική της προσφορότητας μας παρέχει ακριβείς και αξιόπιστες αξιολογήσεις. Στο κάτω κάτω, εάν τα παραδείγματα μας έρχονται εύκολα στον νου, αυτό συνήθως συμβαίνει επειδή υπάρχουν πολλά τέτοια.

Δυστυχώς, πολλοί μεροληπτικοί παράγοντες μπορούν να επηρεάσουν τη διαθεσιμότητα των γεγονότων στη μνήμη μας χωρίς να αντανακλούν την πραγματική τους συχνότητα. Τα προβλήματα προκύπτουν όταν η στρατηγική αυτή χρησιμοποιείται, λόγου χάρη, για να υπολογίσουμε τη συχνότητα ή την πιθανότητα των σπάνιων, αν και εξαιρετικά έντονων γεγονότων σε σύγκριση με εκείνα που είναι πιο τυπικά, συνηθισμένα ή κοινότοπα από τη φύση τους. Όταν η χρήση της ευρετικής της προσφορότητας οδηγεί σε συστηματικά σφάλματα στη διαμόρφωση τέτοιων κρίσεων, μιλάμε για **μεροληψία της προσφορότητας**.

Ίσως ο μοναδικός πιο σημαντικός παράγοντας που βρίσκεται πίσω από τη μεροληψία της προσφορότητας να είναι η τάση μας να χρησιμοποιούμε λιγότερο, να παραγνωρίζουμε ή ακόμα και να αγνοούμε σχετικές πληροφορίες που αφορούν ποσοστά (δηλαδή δεδομένα για την πραγματική συχνότητα των γεγονότων σε μια συγκεκριμένη ομάδα) και άλλα αφηρημένα στατιστικά γεγονότα, προτιμώντας μια πιο εμφανή και συγκεκριμένη αλλά συνήθως λιγότερο αξιόπιστη, ανεπιβεβαίωτη μαρτυρία. Κατά συνέπεια, οι προσωπικές μαρτυρίες, οι μελέτες περίπτωσης με γραφήμα-

τα, οι δραματικές ιστορίες, η έντονη κάλυψη από τα μέσα ενημέρωσης, τα αναπάντεχα περιστατικά και τα παράξενα συμβάντα είναι πιθανό να παραποιήσουν, να παραμορφώσουν ή να διαστρεβλώσουν καθ' οιονδήποτε τρόπο τις κρίσεις μας. Σκεφτείτε, για παράδειγμα, τη διαμάχη γύρω από την ασφάλεια του τριπλού εμβολίου ιλαράς-ερυθράς-παρωτίτιδας (βλ. Kolodziejcki, 2014). Οι συναισθηματικές δηλώσεις –που έγιναν από κάποια προβεβλημένα διάσημα πρόσωπα και βασίζονταν σε ένα μη έγκυρο αλλά ευρέως διαδεδομένο άρθρο περιοδικού– ήταν αρκετές για να πείσουν πολλούς ανθρώπους να μην εμβολιάσουν τα παιδιά τους επειδή φοβόνταν ότι το εμβόλιο μπορούσε να προκαλέσει αυτισμό (παρά το γεγονός ότι δεν βρέθηκε ποτέ μια τέτοια σύνδεση).

Σε ό,τι αφορά τα κοινωνικοπολιτισμικά ζητήματα, ένα σημαντικό πρόβλημα που προκύπτει από τις μεροληψίες της προσφορότητας είναι η τάση μας να υπεργενικεύουμε βασιζόμενοι σε μερικά «χτυπητά» παραδείγματα, μερικές φορές ακόμα και σε ένα μοναδικό κυρίαρχο περιστατικό. Αυτό το λάθος είναι υπεύθυνο, τουλάχιστον εν μέρει, για το φαινόμενο της στερεοτυπικής συμπεριφοράς (βλ. Κεφάλαιο 10).

Πώς διαμορφώνουμε γενικά τις πεποιθήσεις μας για συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων, πολιτισμικές, εθνικές, θρησκευτικές, πολιτικές, επαγγελματικές ή οποιασδήποτε άλλης κατηγορίας; Τυπικά βασιζόμαστε τις εντυπώσεις μας σε παρατηρήσεις συγκεκριμένων μελών της ομάδας. Αλλά ποιων μελών; Κατά κανόνα, η προσοχή μας στρέφεται στα πιο επιφανή, εξέχοντα ή προβεβλημένα άτομα. Από αυτά τα λίγα ακραία παραδείγματα τείνουμε να υπεργενικεύουμε για την ομάδα ως σύνολο· το αποτέλεσμα αυτής της υπεργενίκευσης είναι ένα σχήμα ρόλων ή ένα στερεότυπο. Με αυτό τον τρόπο η μεροληψία της προσφορότητας μας κάνει να διακρινίζουμε τις ζωηρές αλλά εσφαλμένες πεποιθήσεις για τα χαρακτηριστικά πολυάριθμων ομάδων στην κοινωνία μας.

Το ηθικό δίδαγμα; Τείνουμε να πειθόμαστε περισσότερο από μια μικρή ποσότητα ανεπιβεβαιώτων ενδείξεων παρά από μια μεγάλη ποσότητα αξιόπιστων στατιστικών δεδομένων. Μολονότι τα έντονα και δραματικά γεγονότα είναι δυνατόν να εγείρουν μια εντυπωσιακή μυθοπλασία, δεν μπορούν να ικανοποιήσουν όσους προτιμούν την πραγματικότητα.

Αντίδοτα

1. Όταν αξιολογείτε τη συχνότητα ή την πιθανότητα ενός γεγονότος, να υπενθυμίζετε στον εαυτό σας να μην καταλήγει σε συμπεράσματα αποκλειστικά με βάση την ευκολία ή την ταχύτητα με την οποία τα σχετικά περιστατικά μπορούν να ανακληθούν από τη μνήμη.
2. Μην παίρνετε τοις μετρητοίς τα ανεπιβεβαίωτα στοιχεία· να θυμάστε πάντα ότι περιέχουν και πολλές υπερβολές. Παρότι οι προσωπικές μαρτυρίες και οι εξέχουσες περιπτώσεις μπορεί να είναι πολύ πειστικές, δεν αποτελούν εγγενείς αξιόπιστους δείκτες του γεγονότος.
3. Κάντε μια συνειδητή απόπειρα, όποτε κάτι τέτοιο είναι εφικτό, να αναζητάτε και να χρησιμοποιείτε πληροφορίες που βασίζονται σε αναλογίες, ποσοστά και άλλα συναφή στατιστικά δεδομένα.
4. Να θυμάστε ότι η καλύτερη βάση για να κάνετε έγκυρες γενικεύσεις είναι ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα σχετικών περιπτώσεων.

Το θεμελιώδες σφάλμα απόδοσης: Υποτιμώντας τον ρόλο των εξωτερικών παραγόντων

“Μην αποκαλείς έναν άνθρωπο τίμιο μόνο και μόνο επειδή δεν είχε την ευκαιρία να κλέψει.”

Παροιμία στη γλώσσα γίντις

“Προσπαθώ να υποτάξω τις περιστάσεις στον εαυτό μου και όχι τον εαυτό μου στις περιστάσεις.”

Οράτιος (65-8 π.Χ.) - Λατίνος ποιητής

Πώς εξηγούμε το τι προκαλεί τη συμπεριφορά των ανθρώπων; Κατά κανόνα, αποδίδουμε τις πράξεις τους είτε στην προσωπικότητά τους είτε στις περιστάσεις. Για να το θέσουμε διαφορετικά, αποδίδουμε τα αίτια της συμπεριφοράς τους είτε σε *προδιαθέσεις* είτε σε *καταστάσεις*. Η πρώτη περίπτωση αφορά την απόδοση των αιτίων της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε γνωρίσματα της προσωπικότητας, χαρακτηριστικά ή στάσεις, δηλαδή σε «εσωτερικές» επιρροές. Αντίθετα, στη δεύτερη περίπτωση τα

αίτια της ανθρώπινης συμπεριφοράς αποδίδονται στις περιστάσεις, στον περίγυρο ή στο περιβάλλον, δηλαδή σε «εξωτερικές» επιρροές (βλ. και Κεφάλαιο 10).

Βεβαίως, στην πραγματικότητα, η συμπεριφορά οφείλεται σε συνδυασμούς πολλών παραγόντων, εσωτερικών και εξωτερικών, που ποικίλλουν ως προς τον βαθμό στον οποίο είναι υπεύθυνοι για τις πράξεις των ανθρώπων. Φθάνοντας όμως στην απόδοση αιτίων, έχουμε την τάση να υπερεκτιμούμε τις προδιαθέσεις των ανθρώπων και να υποτιμούμε τις καταστάσεις που τους αφορούν. Με άλλα λόγια, έχουμε την τάση να δίνουμε πολύ μεγαλύτερη βαρύτητα στους εσωτερικούς καθοριστικούς παράγοντες και λιγότερη στους εξωτερικούς. Έτσι είναι πιθανό να θεωρούμε ότι η συμπεριφορά των άλλων οφείλεται κυρίως στην προσωπικότητά τους, ενώ συχνά ελαχιστοποιούμε (ακόμα και αγνοούμε) τη σημασία του ιδιαίτερου πλαισίου ή κατάστασης. Αυτό το λάθος μάλιστα είναι τόσο συνηθισμένο που ο κοινωνικός ψυχολόγος Ross (1977) το ονόμασε **θεμελιώδες σφάλμα απόδοσης**.

Ας δούμε κάποια παραδείγματα αυτής της μεροληψίας απόδοσης. Εάν ένας άνθρωπος δεν διατηρεί οπτική επαφή μαζί σας την ώρα που σας μιλά, ίσως υποθέσετε ότι μπορεί να πρόκειται για «αναξιόπιστο», «ντροπαλό» ή «πονηρό» άτομο. Εάν κάποιος σας κάνει ένα δώρο χωρίς προφανή λόγο, μπορεί να καταλήξετε στο συμπέρασμα ότι το άτομο αυτό είναι «ευγενικό», «γενναιόδωρο», ίσως ακόμα και «χειριστικό». Παρατηρήστε πώς αυτές οι αποδόσεις ουσιαστικά παραβλέπουν κάθε εξωτερικό ή περιστασιακό παράγοντα που θα μπορούσε να ευθύνεται για την εκδήλωση αυτών των συμπεριφορών.

Ας δούμε ένα άλλο παράδειγμα, που αφορά το ζήτημα των αστέγων. Μερικοί άνθρωποι έχουν την τάση να εξηγούν την κατάσταση ενός άστεγου ατόμου με όρους που έχουν να κάνουν με την προσωπικότητα, όπως τεμπελιά, ηθική αδυναμία, κατάχρηση ναρκωτικών ουσιών ή ψυχική ασθένεια. Αυτές οι αποδόσεις ωστόσο δεν λαμβάνουν υπόψη τους εξωτερικούς παράγοντες που διαιωνίζουν την έλλειψη στέγης, όπως είναι η έλλειψη προσιτής οικονομικά στέγασης, η ανεργία, οι διακρίσεις και η κακή οικονομία.

Η ίδια βασική αρχή ισχύει για τις αποδόσεις που κάνουμε σε σχέση με ένα ετερόκλητο φάσμα άλλων συγκεκριμένων υπο-ομάδων στην κοινωνία μας. Πώς εξηγούμε τις διαφορές ανάμεσα, για παράδειγμα, σε άντρες

και γυναίκες; Τις εξηγούμε συνολικά με όρους εγγενών προδιαθέσεων. Μπορεί να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι οι άντρες είναι «εγγενώς» πιο ανταγωνιστικοί ή ότι οι γυναίκες επιδιώκουν περισσότερο τη συνεργατικότητα επειδή είναι έτσι από «τη φύση τους», ενώ παραβλέπουμε τις κοινωνικές προσδοκίες, τους περιορισμούς και τις κυρώσεις που διαμορφώνουν τη συμπεριφορά των έμφυλων ρόλων. Με βάση τις ίδιες αρχές, μπορείτε να σκεφτείτε κάποιους εξωτερικούς περιστασιακούς παράγοντες που ενδεχομένως συνέβαλαν ώστε μια συγκεκριμένη ομάδα να διακριθεί σε ένα αθλητικό επίτευγμα και μια άλλη ομάδα σε ένα ακαδημαϊκό επίτευγμα; Ή στην επιχειρηματικότητα μικρών επιχειρήσεων; Στην εγκληματικότητα; Στην υπερεκπροσώπηση στελεχών επιχειρήσεων; Στη μειωμένη εκπροσώπηση στον στρατό; Στην υψηλή τεκνοποίηση; Στις κακές επιδόσεις στα τεστ; Στις διατροφικές διαταραχές; Στην ενδοοικογενειακή βία; Όπως προαναφέρθηκε, έχουμε την τάση να αγνοούμε τέτοιες πηγές εξωτερικών επιρροών οι οποίες θα μπορούσαν να εξηγήσουν τις διομαδικές διαφορές στη συμπεριφορά.

▲ Άσκηση 2.7. Διερευνώντας τα αποτελέσματα του κοινωνικού πλαισίου

Αυτή η άσκηση υπογραμμίζει την τεράστια αλλά συνήθως απαρατήρητη δύναμη των κοινωνικών περιστάσεων στην επίδραση των συναισθημάτων, των στάσεων και της συμπεριφοράς μας. Φανταστείτε ότι συμμετέχετε στα ακόλουθα σενάρια και σκεφτείτε τι θα απαντούσατε στην απλή ερώτηση «Πώς είσαι;». Για κάθε περίπτωση σημειώστε τι θα απαντούσατε και κάντε επίσης μια σύντομη περιγραφή των πιθανών σκέψεων, συμπεριφορών και συναισθηματικού τόνου της απάντησής σας.

Σε μια συνέντευξη για δουλειά: _____

Σε μια συγκέντρωση παλιών συμμαθητών: _____

Σε μια κηδεία: _____

Με τους γονείς σου: _____

Με τον καλύτερο/η φίλο/η σου: _____

Με έναν ξένο: _____

Με κάποιον που δεν ακούει καλά: _____

Με κάποιον που βρίσκεται σε αναπηρικό αμαξίδιο: _____

Με κάποιον πολύ ελκυστικό: _____

Με κάποιον καθόλου ελκυστικό: _____

Σε μια ξένη χώρα της οποίας δεν μιλάτε τη γλώσσα: _____

Όταν σας πλησιάζει ένα άστεγο παιδί: _____

Όταν σας πλησιάζει ένας άστεγος ενήλικας: _____

Όταν σας πλησιάζει ένας αστυνομικός: _____

Όταν σας πλησιάζει μια ιερόδουλη: _____

Όταν σας πλησιάζει μια ομάδα νεαρών μεταναστών: _____

Όταν σας πλησιάζει μια ομάδα Γάλλων τουριστών: _____

Όταν σας πλησιάζει μια ομάδα Γιαπωνέζων τουριστών: _____

Όταν σας πλησιάζει μια ομάδα ανθρώπων που φορούν πορτοκαλί κελιμπίες, χορεύουν, ψάλλουν και σας προσφέρουν δωρεάν θυμίαμα:

Εξετάζοντας τις απαντήσεις σας, θα παρατηρήσετε ότι όλες οι διαφοροποιήσεις στις αποκρίσεις σας μπορούν να αποδοθούν στις εξωτερικές περιστάσεις, αφού τόσο εσείς όσο και η αρχική ερώτηση αποτεείτε σταθερά στοιχεία. Αξίζει να παρατηρήσετε κάτι ακόμα. Μπορείτε να προσδιορίσετε ποια από αυτές τις απαντήσεις αντανακλά τον «πραγματικό» εαυτό σας; Σημειώστε ότι αυτή η ερώτηση από μόνη της ουσιαστικά δεν μπορεί να απαντηθεί χωρίς να ληφθεί υπόψη το πλαίσιο της κατάστασης.

Τι ευθύνεται γι' αυτό το σφάλμα απόδοσης; Οι κοινωνικοί ψυχολόγοι έχουν εντοπίσει δύο βασικές πηγές: τις γνωστικές μεροληψίες και τις μεροληψίες κινήτρων.

Οι **γνωστικές μεροληψίες** αναφέρονται στα συστηματικά σφάλματα τα οποία προκύπτουν από περιορισμούς που είναι εγγενείς στην ικανότητά μας να επεξεργαζόμαστε τις πληροφορίες. Επειδή δεν είμαστε ικανοί να αντιλαμβανόμαστε τα πάντα στο περιβάλλον μας, η προσοχή μας προσελκύεται αυτόματα από το πιο εμφανές, «εντυπωσιακό» –αλλιώς το πιο αντιληπτικά εξέχον– ερέθισμα. Αυτό μπορεί να μας οδηγήσει να διαμορφώσουμε μεροληπτικές και ανακριβείς αιτιακές αποδόσεις (Taylor & Fiske, 1975). Ειδικότερα, έχουμε την τάση να εξισώνουμε τα πιο αντιληπτικά εξέχοντα ερεθίσματα με τα πιο αιτιακώς επιδραστικά.

Αντίθετα, οι **μεροληψίες κινήτρων** αναφέρονται στα συστηματικά σφάλματα που προκύπτουν από τις προσπάθειές μας να ικανοποιήσουμε

τις προσωπικές μας ανάγκες, όπως την επιθυμία για αυτοεκτίμηση, εξουσία ή έλεγχο. Για να το θέσουμε απλά, οι μεροληψίες κινήτρων χρησιμεύουν για να μας κάνουν να αισθανόμαστε καλύτερα, έστω κι αν αυτό το τίμημα είναι η διαστρέβλωση, η συσκοτίση ή η παραποίηση της πραγματικότητας.

Άραγε έχουμε το κίνητρο να προτιμήσουμε τον έναν τύπο αιτιακής απόδοσης αντί του άλλου; Έτσι φαίνεται. Στην περίπτωση των δυτικών πολιτισμών ειδικότερα, ήδη από την παιδική μας ηλικία μαθαίνουμε να πιστεύουμε ότι οι άνθρωποι μπορούν να ελέγξουν τη μοίρα τους και να διαφεντεύουν το πεπρωμένο τους. Έτσι η κοινωνία αποδέχεται γενικά την απόδοση αιτίων στις προδιαθέσεις, ενώ αποθαρρύνει περισσότερο την απόδοση αιτίων στις καταστάσεις. Κατ' αυτό τον τρόπο μπορούμε να αυταπατώμεθα υπερεκτιμώντας τον βαθμό ελέγχου που έχουμε στην πραγματικότητα και υποτιμώντας παράλληλα τον αντίκτυπο των εξωτερικών παραγόντων που δεν ελέγχουμε. Γι' αυτό και τείνουμε να υπερβάλλουμε ως προς τις αντιλήψεις μας για την ελεγχιμότητα.

Μια πολύ ατυχής συνέπεια αυτής της μεροληψίας κινήτρων είναι ότι οι άνθρωποι που έχουν πληγεί από δυνάμεις εκτός του ελέγχου τους ενδέχεται να θεωρηθούν περισσότερο υπεύθυνοι για τις περιστάσεις από ό,τι πραγματικά είναι. Με άλλα λόγια, η ψευδαίσθησή μας περί ελέγχου μπορεί να μας ωθήσει να κατηγορήσουμε κάποιους ανθρώπους για τα κακά πράγματα που τους συμβαίνουν.

Γιατί συμβαίνει αυτό; Ο Lerner (1970) διατύπωσε την άποψη ότι δυσκολευόμαστε ιδιαίτερα να αποδεχτούμε τις αδικίες της ζωής. Επιπλέον, έχουμε την έντονη ανάγκη να πιστέψουμε ότι ζούμε σε έναν «δίκαιο κόσμο», όπου το καλό ανταμείβεται και το κακό τιμωρείται. Αυτή η πεποίθηση μας οδηγεί να συμπεράνουμε ότι οι άνθρωποι εισπράττουν τελικά αυτό που τους αξίζει: «Ό,τι ανεβαίνει κατεβαίνει!».

Οι περιστάσεις τέτοιων αποδόσεων αφθονούν:

- «Τα θύματα βιασμού σίγουρα είχαν προκλητική συμπεριφορά και γι' αυτό τους επιτέθηκαν».
- «Οι γκέι φταίνε που κολλάνε AIDS».
- «Οι άνθρωποι με αναπηρίες σίγουρα το έπαθαν γιατί έκαναν κάτι κακό στο παρελθόν».
- «Οι άνθρωποι που είναι φτωχοί πρέπει να ευθύνονται για ό,τι τους συμβαίνει σε οικονομικό επίπεδο».

- «Τα θύματα διώξεων πρέπει να είναι ένοχοι για κάτι, αλλιώς δεν θα τους κυνηγούσαν».

Τι μας αναγκάζει να κάνουμε τέτοιες αποδόσεις; Για άλλη μια φορά, κάνουμε τέτοιες αποδόσεις πιθανώς για να διατηρήσουμε την ψευδαίσθηση του ελέγχου. Ψυχολογικά είναι πιο βολικό να κατηγορούμε τους άλλους για τις συμφορές που τους συμβαίνουν, αντί να αντιμετωπίζουμε την ψυχρή πραγματικότητα ότι ζούμε σε έναν άδικο κόσμο, στον οποίο τέτοια γεγονότα μπορούν να τύχουν στον καθένα. Άλλωστε, εάν τα αρνητικά γεγονότα είναι ανεξέλεγκτα, θα μπορούσαν εύκολα να συμβούν και σ' εμάς. Με άλλα λόγια, αποδίδοντας τα αίτια σε προδιαθέσεις, ελπίζουμε να βιώσουμε μεγαλύτερη αίσθηση ελέγχου στην ίδια μας τη μοίρα. Επιπλέον, η απόδοση αυτού του τύπου είναι μια δικαιολογία για την αδιαφορία μας (ή και για την καταπίεση) απέναντι στα θύματα της κοινωνίας: εάν οι ίδιοι οι άνθρωποι είναι υπεύθυνοι για τα χάλια τους, δεν υπάρχει λόγος εμείς οι υπόλοιποι να τους βοηθήσουμε (στην πραγματικότητα, ίσως τελικά «αξίζουν ό,τι έπαθαν»).

Αντίδοτα

1. Μην υποτιμάτε τη δύναμη των εξωτερικών, περιστασιακών παραγόντων που καθορίζουν τη συμπεριφορά.
2. Να θυμάστε ότι, σε κάθε δεδομένη στιγμή, το πώς συμπεριφέρονται οι άνθρωποι εξαρτάται τόσο από το τι τους φέρνει σε αυτή την κατάσταση («ποιοι» είναι) όσο και από την ίδια την κατάσταση («πού» είναι).
3. Να έχετε κατά νου ότι αυτό το σφάλμα απόδοσης μπορεί να αντιστραφεί ανάλογα με την οπτική του παρατηρητή. Ειδικότερα, οι άνθρωποι έχουν την τάση να υποτιμούν την επίδραση των καταστάσεων στους άλλους και να υπερεκτιμούν την επίδραση των καταστάσεων στους ίδιους.
4. Να βεβαιώνεστε ότι λαμβάνετε υπόψη τόσο τις γνωστικές μεροληψίες όσο και τις μεροληψίες κινήτρων που είναι υπεύθυνες για την παραγωγή τέτοιων σφαλμάτων απόδοσης.

Η αυτοεκπληρούμενη προφητεία: Όταν οι προσδοκίες διαμορφώνουν την πραγματικότητα

“Σεβάσου τον άνθρωπο, κι αυτός θα κάνει τα υπόλοιπα.”

Ανώνυμος

“Όταν πιστεύεις ότι κάτι είναι αδύνατο, αυτό ακριβώς το καθιστάς.”

Γαλλική παροιμία

Οι στάσεις και οι πεποιθήσεις που διατηρούμε για τους άλλους ανθρώπους μπορούν –με ή χωρίς την πρόθεσή μας– να παράγουν πράγματι τις συμπεριφορές τις οποίες αναμένουμε. Με άλλα λόγια, οι υποθέσεις ενός παρατηρητή για ένα άτομο μπορεί να το ωθήσουν να υιοθετήσει τις ιδιότητες που αναμένεται να επιδείξει. Αυτό το φαινόμενο είναι γνωστό ως **αυτοεκπληρούμενη προφητεία**.

Στην πιο διάσημη ίσως –αν και ακόμα αμφιλεγόμενη– μελέτη για την αυτοεκπληρούμενη προφητεία, οι Rosenthal και Jacobson (1968) πληροφορούσαν κάποιους δασκάλους σε ένα δημοτικό σχολείο του Σαν Φρανσίσκο ότι, βάσει ενός αξιόπιστου ψυχολογικού τεστ, ορισμένοι από τους μαθητές στην τάξη τους θα μπορούσαν να σημειώσουν εντυπωσιακή πρόοδο στη σχολική τους επίδοση κατά τη διάρκεια της ερχόμενης σχολικής χρονιάς. Στην πραγματικότητα όμως δεν υπήρχε τέτοιο τεστ και τα παιδιά που χαρακτηρίστηκαν ως «διάνοιες» είχαν επιλεγεί τυχαία. Παρ’ όλα αυτά, όταν η απόδοση των παιδιών αξιολογήθηκε αρκετούς μήνες αργότερα, οι μαθητές που είχαν χαρακτηριστεί εκ των προτέρων ως «διάνοιες» σημείωσαν πράγματι βελτίωση στη σχολική τους επίδοση. Ακόμα πιο αξιοσημείωτο ήταν το γεγονός ότι ο δείκτης νοημοσύνης τους αυξήθηκε. Φαίνεται ότι οι δάσκαλοι είχαν ασυνείδητα δημιουργήσει εκείνες ακριβώς τις συμπεριφορές που προσδοκούσαν.

Η αυτοεκπληρούμενη προφητεία ισχύει για ένα ευρύ φάσμα τόσο θετικών όσο και αρνητικών προσδοκιών του παρατηρητή, όπως είναι η εχθρότητα (Snyder & Swann, 1978), η εξωστρέφεια (Snyder, 1984), τα έμφυλα στερεότυπα (Skrypnik & Snyder, 1982), τα φυλετικά στερεότυπα (Word et al., 1974), ακόμα και τα στερεότυπα που αφορούν τη φυσική ελκυστικότητα (Snyder et al., 1977). Αυτές οι μελέτες δείχνουν πώς

οι κάθε είδους προκαταλήψεις μπορούν να θέσουν σε λειτουργία έναν αυτοδιδαιωνιζόμενο και κλιμακούμενο φαύλο κύκλο ανεπιθύμητων ενεργειών (βλ. την ενότητα «Αμφίδρομη αιτιότητα και πολλαπλή αιτιότητα» στο παρόν κεφάλαιο), όπου η αυτοεκπληρούμενη προφητεία μπορεί να επηρεάσει όχι μόνο το πώς συμπεριφέρεται το προκατειλημμένο άτομο απέναντι στο θύμα, αλλά και πώς το θύμα μπορεί κατόπιν να συμπεριφέρεται με τρόπο που επιβεβαιώνει τις αρχικές προκαταλήψεις του πρώτου.

Δεν είναι όμως μόνο το γεγονός ότι σπάνια έχουμε επίγνωση του βαθμού στον οποίο οι προσδοκίες μας μπορούν να επηρεάσουν τη συμπεριφορά των άλλων· είναι επίσης το γεγονός ότι πιθανώς αντιλαμβανόμαστε ακόμα λιγότερο το πώς οι προσδοκίες των άλλων μπορούν να επηρεάσουν τη δική μας συμπεριφορά. Γι' αυτό είναι σημαντικό να θυμάστε ότι οι πράξεις μας διαμορφώνονται όχι μόνο από τις δικές μας στάσεις, αλλά και από τις προσδοκίες εκείνων με τους οποίους αλληλεπιδρούμε. Για να το θέσουμε διαφορετικά, καλλιεργούμε διαρκώς τις κατασκευές της κοινωνικής πραγματικότητας ο ένας του άλλου.

Με δεδομένη την παρουσία της αυτοεκπληρούμενης προφητείας σε κάθε πτυχή της ζωής, καλό θα ήταν να λαμβάνουμε υπόψη την πιθανή της επίδραση σε όλες τις κοινωνικές μας αλληλεπιδράσεις. Σε μια κοινότητα εθνοτικής μειονότητας, για παράδειγμα, τι πιστεύετε ότι θα συνέβαινε εάν ένας αστυνομικός ανέμενε ότι οι κάτοικοι της γειτονιάς είναι εχθρικοί και ανέντιμοι; Απρόθυμοι να συνεργαστούν; Αβοήθητοι; Παρανοϊκοί; Βίαιοι; Αντίστοιχα, τι θα συνέβαινε εάν ένας κάτοικος αυτής της κοινότητας ανέμενε ότι οι αστυνομικοί είναι εχθρικοί και ανέντιμοι; Άδικοι; Κακοί; Κακοποιητικοί; Βίαιοι; Η αστυνομία και η κοινότητα είναι δυνατόν να δημιουργήσουν ένα αμοιβαία ενισχυόμενο σύστημα προβολής που να υποστηρίζει τις σχετικές αρχικές προσδοκίες τους, το μεγαλύτερο μέρος του οποίου θα δημιουργούνταν εκτός της άμεσης επίγνωσής τους.

▲ Άσκηση 2.8. Διερευνώντας τις εκδηλώσεις της αυτοεκπληρούμενης προφητείας

Για άσκηση, επιλέξτε δύο σενάρια –υποθετικά ή πραγματικά– τα οποία να σχετίζονται με αυτοεκπληρούμενη προφητεία. Καθώς κάνετε την επιλογή σας, λάβετε υπόψη διάφορα θέματα (π.χ. στερεότυπα, προκαταλήψεις, ανατροφή παιδιών, υποβολή σε τεστ, ανταγωνισμός), πλαίσια (π.χ. έρευ-

να, τάξη, χώρος εργασίας, θρησκεία) και κοινωνικές ή κυβερνητικές πολιτικές, προγράμματα και νόμους (π.χ. πρόνοια, ανεργία, διεκδικητική δράση, άρση των διακρίσεων, μετανάστευση, δίγλωσση εκπαίδευση, σεξουαλική παρενόχληση, υποχρεωτική συνταξιοδότηση). Έπειτα, για κάθε σενάριο, παρουσιάστε τις σκέψεις σας αναφορικά με το πώς οι προσδοκίες του Ατόμου Α μπορεί να επηρεάσουν τη συμπεριφορά του απέναντι στο Άτομο Β. Τέλος, συζητήστε πώς οι πράξεις του Ατόμου Α θα έκαναν το Άτομο Β να συμπεριφερθεί σύμφωνα με τις αρχικές προσδοκίες του Ατόμου Α. Με άλλα λόγια, εντοπίστε ορισμένους ειδικούς παράγοντες ή γεγονότα που πιστεύετε ότι μπορούν να καταστήσουν πραγματικές τις αρχικές προσδοκίες του Ατόμου Α σε σχέση με τις στάσεις και τις συμπεριφορές του Ατόμου Β.

Σενάριο: _____

Επιπτώσεις των προσδοκιών του Ατόμου Α στη συμπεριφορά απέναντι στο Άτομο Β: _____

Επιπτώσεις της συμπεριφοράς του Ατόμου Α στις επακόλουθες πράξεις του Ατόμου Β: _____

Αντίδοτα

1. Σε όλες τις κοινωνικές σας αλληλεπιδράσεις, να θυμάστε ότι οι προσδοκίες μπορούν από μόνες τους να δημιουργήσουν τη δική τους πραγματικότητα.
2. Προσπαθήστε συνειδητά να αποκτήσετε επίγνωση των προσδοκιών σας και των τρόπων με τους οποίους αυτές μπορούν να σας ωθήσουν να προκαλέσετε συγκεκριμένες συμπεριφορές σε άλλους.
3. Μην ξεχνάτε ότι η δική σας συμπεριφορά δεν παραμένει ανεπηρέαστη από την επίδραση της αυτοεκπληρούμενης προφητείας. Να θυμάστε ειδικότερα ότι η συμπεριφορά σας μπορεί να διαμορφωθεί από τις προσδοκίες των άλλων ανθρώπων για εσάς.
4. Όταν διεξάγετε έρευνες, λάβετε ορισμένα μέτρα προστασίας για να μειώσετε την ενδεχόμενη επίδραση των προσδοκιών σας. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί, για παράδειγμα, όταν οι συμμετέχοντες δεν έχουν λεπτομερή γνώση (όπως λέγεται, είναι «τυφλοί») του σκοπού, των στόχων ή των υποθέσεων της μελέτης.

Η συνάφεια δεν είναι απόδειξη αιτιότητας: Συχνώντας το «Τι» με το «Γιατί»

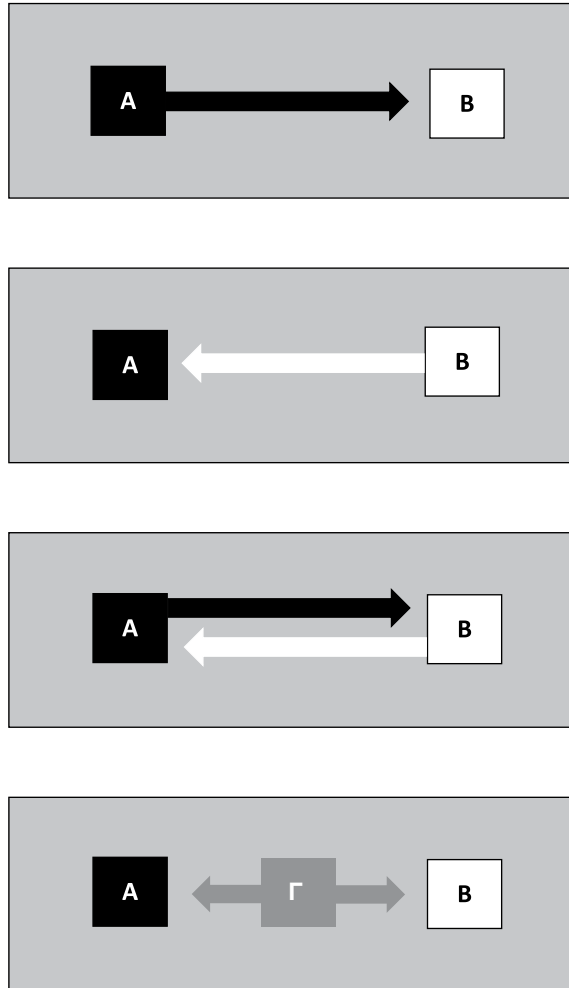
“ *ΝΟΜΟΣ ΤΟΥ ROGERS: Τη στιγμή που το πλήρωμα καμπίνας σερβίρει τον καφέ, το αεροπλάνο πέφτει σε αναταράξεις.*

Η ΕΞΗΓΗΣΗ DAVIS ΓΙΑ ΤΟΝ ΝΟΜΟ ΤΟΥ ROGERS: Το σερβίρισμα του καφέ στο αεροπλάνο προκαλεί αναταράξεις. ”

Arthur Bloch (1948) – Συγγραφέας

Συσχέτιση είναι η δήλωση για τη σχέση ή τον σύνδεσμο ανάμεσα σε δύο (ή περισσότερες) μεταβλητές. Οι συσχετίσεις επομένως μας επιτρέπουν να κάνουμε προβλέψεις από μία μεταβλητή ή από ένα γεγονός για ένα άλλο. Δηλαδή, εάν δύο γεγονότα συσχετίζονται (ή «συνεμφανίζονται»), τότε η παρουσία του ενός γεγονότος μάς παρέχει πληροφορίες για το άλλο. Μια συσχέτιση ωστόσο δεν θεμελιώνει απαραίτητα μια αιτιακή σχέση ανάμεσα σε δύο μεταβλητές. Με άλλα λόγια, η αιτιότητα δεν μπορεί να αποδειχτεί απλώς μόνο με μια συσχέτιση ή με μια συνεμφάνιση.

Για παράδειγμα, ας εξετάσουμε τη συσχέτιση ανάμεσα στη δημιουργικότητα και τις ψυχικές διαταραχές (βλ. π.χ. Andreason & Canter, 1974· Andreason & Powers, 1975· Jamison, 1993). Ο μεγάλος ζωγράφος Vincent Van Gogh, ο Ρώσος μυθιστοριογράφος Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι και ο Αμερικανός συγγραφέας Ernest Hemingway υπέφεραν όλοι από διαταραχές του συναισθήματος που επηρέασαν σοβαρά τις ζωές τους. Οι Αμερικανοί ροκ σταρ Jimi Hendrix, Janis Joplin και Jim Morrison και, πιο πρόσφατα, οι δημοφιλείς κωμικοί John Belushi και Chris Farley, η Αγγλίδα τραγουδίστρια Amy Winehouse, ο Αμερικανός μουσικός Kurt Cobain και ο Αμερικανός ηθοποιός Philip Seymour Hoffman, όλοι ανέπτυξαν μια σοβαρή (και τελικώς μοιραία) εξάρτηση από ναρκωτικές ουσίες. Βάσει αυτών των παρατηρήσεων, τι συμπέρασμα βγάζουμε; Μήπως ότι οι ψυχικές διαταραχές προκαλούν δημιουργικότητα; Ίσως. Ίσως όμως η δημιουργικότητα να προκαλεί ψυχικές διαταραχές. Ή πάλι δεν είναι δυνατόν η δημιουργικότητα και η ψυχική ασθένεια να επηρεάζουν αμοιβαία η μία την άλλη; Και για να κάνουμε ακόμα πιο περίπλοκα τα πράγματα, τι θα λέγατε για την πιθανότητα μια άλλη μεταβλητή, όπως μια γενετική προδιάθεση, να προκαλεί τόσο δημιουργικότητα όσο και ψυχική ασθένεια;

ΣΧΗΜΑ 2.3

**Συνάφεια ανάμεσα στο Γεγονός A και το Γεγονός B
με τέσσερις πιθανές αιτιακές σχέσεις**

Ας το θέσουμε διαφορετικά, με δεδομένη μια συσχέτιση ανάμεσα στο A και το B: Το A προκαλεί το B; Το B προκαλεί το A; Μήπως το A και το B προκαλούν το ένα το άλλο; Μήπως κάποιο Γ προκαλεί το A και το B; Θα μπορούσε να υπάρχει κάποιος συνδυασμός αυτών των αιτιακών σχέσεων; (Βλ. Σχήμα 2.3.)

Δυστυχώς, μια συσχέτιση από μόνη της δεν μας δίνει (και μάλιστα δεν μπορεί να μας δώσει) οριστικές απαντήσεις σε αυτές τις ερωτήσεις. Τα

ακόλουθα είναι μερικά παραδείγματα συσχετιζόμενων μεταβλητών για τις οποίες συχνά (αλλά εσφαλμένα) οι άνθρωποι συμπεραίνουν αιτιότητα.

Παράδειγμα 1. Έρευνες δείχνουν ότι η παρακολούθηση τηλεοπτικών προγραμμάτων με σκηνές βίας φαίνεται να είναι ήπια αλλά θετικά συσχετιζόμενη με την επιθετική συμπεριφορά. Αυτή η συσχέτιση ωστόσο δεν αποδεικνύει ότι η τηλεοπτική βία προκαλεί επιθετικότητα. Ίσως οι επιθετικοί άνθρωποι προτιμούν να παρακολουθούν τηλεοπτικά προγράμματα με σκηνές βίας. Ίσως η επιθετικότητα και η τηλεοπτική βία, σε έναν «φαύλο κύκλο», να τροφοδοτούν η μία την άλλη (βλ. την ενότητα «Αμφίδρομη αιτιότητα και πολλαπλή αιτιότητα» στο παρόν κεφάλαιο). Ή σκεφτείτε την πιθανότητα η οικογενειακή διαμάχη να προκαλεί αφενός επιθετική συμπεριφορά και αφετέρου την παρακολούθηση τηλεοπτικών εκπομπών με σκηνές βίας.

Παράδειγμα 2. Γνωρίζετε ότι υπάρχει μεγαλύτερη επιθετικότητα σε κλιματικές συνθήκες ζέστης παρά κρύου; Για παράδειγμα, έχει αναφερθεί ότι τα ποσοστά ανθρωποκτονιών και βιασμών είναι γενικά υψηλότερα στα θερμότερα παρά στα ψυχρότερα κλίματα (Anderson, 1987). Γιατί; Θα ήταν βεβαίως ανόητο να υποστηρίξουμε ότι ο καιρός επηρεάζεται από τα εγκλήματα βίας. Ασφαλώς είναι πολύ πιο πιθανό οι κλιματικές συνθήκες να επηρεάζουν με κάποιον τρόπο τη βίαιη συμπεριφορά. Ωστόσο, δεν γνωρίζουμε εάν άλλοι παράγοντες, όπως η φτώχεια, η πυκνότητα του πληθυσμού ή οι κρατικές πολιτικές, επηρεάζουν τα περιστατικά ανθρωποκτονιών και βιασμών.

Παράδειγμα 3. Ας υποθέσουμε ότι ορισμένες εθνοτικές μειονοτικές ομάδες εκδηλώνουν δυσανάλογα υψηλότερα ποσοστά αντικοινωνικής συμπεριφοράς, ακαδημαϊκής αποτυχίας, εγκυμοσύνης στην εφηβεία, κατάχρησης ναρκωτικών ουσιών, εγκληματικότητας ή ψυχοπαθολογίας. Με άλλα λόγια, ας υποθέσουμε ότι υπάρχει σχέση ανάμεσα στην υπαγωγή σε μια ομάδα (π.χ. Ισπανοαμερικανοί) και στην εκδήλωση και τη σοβαρότητα αυτών των προβλημάτων. Σε τι θα μπορούσε να οφείλεται αυτή η τάση; Ένας από τους κρίσιμους παράγοντες, τον οποίο συχνότατα παραβλέπουμε, είναι η κοινωνικοοικονομική κατάσταση. Ειδικότερα, η φτώχεια φαίνεται να είναι ένας πολύ πιο ισχυρός παράγοντας πρόβλεψης τέτοιων

συμπεριφορών από ό,τι η ίδια η εθνοτική ταυτότητα. Τώρα τι θα γινόταν εάν (όπως φαίνεται να ισχύει) τέτοιες ομάδες είναι, κατά μέσο όρο, τοποθετημένες στο χαμηλότερο σημείο της κοινωνικο-οικονομικής κλίμακας; Θα τείναμε εσφαλμένα να εστιάσουμε στο χρώμα του δέρματος και στην εθνοτική ταυτότητα, ενώ θα υποτιμούσαμε την επίπτωση των οικονομικών συνθηκών.

Παράδειγμα 4. Παρομοίως, ας δούμε τη συζήτηση για τις φυλετικές (ειδικότερα των μαύρων έναντι των λευκών) διαφορές στον δείκτη νοημοσύνης. Στο αμφιλεγόμενο βιβλίο τους *The Bell Curve* (1994), οι Herrnstein και Murray υποστηρίζουν ότι τέτοιοι συσχετισμοί μπορούν να εξηγηθούν κυρίως με βάση τη διαφορετική γενετική κληρονομικότητα (βλ. επίσης Jensen, 1973· Rushton, 1994, 1995). Δεν χρειάζεται να πούμε ότι αυτό το συμπέρασμα δεν μπορεί να γίνει αποδεκτό χωρίς να ληφθούν υπόψη παράγοντες όπως οι ρόλοι της κοινωνικοοικονομικής θέσης, η πρόσβαση στην ποιοτική σχολική εκπαίδευση, τα μοντέλα γονικών ρόλων, η οικογενειακή δομή, η επιρροή των συνομηλίκων-συναδέλφων, οι πολιτισμικές νόρμες, καθώς και οι προσωπικές αλλά και κοινωνικές προσδοκίες (βλ. «Αυτοεκπληρούμενη προφητεία»).

Σκεφτείτε επίσης συσχετισμούς ανάμεσα σε περιστατικά έλλειψης στέγης και ψυχικής ασθένειας, εγκυμοσύνης στην εφηβεία και παροχών κοινωνικής πρόνοιας, κακών βαθμών στο σχολείο και προβλημάτων με τον νόμο, εθνοτικής ταυτότητας και κατανάλωσης αλκοόλ, καθώς και έμφυλων ρόλων και μέσων μαζικής επικοινωνίας. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις (και σε αμέτρητες άλλες) να θυμάστε ότι δεν πρέπει να συμπεραίνετε αιτιότητα βασιζόμενοι μόνο στη συσχέτιση ή στη συνεμφάνιση. Επιπλέον, όταν παρατηρείτε μια συσχέτιση, να βεβαιώνετε ότι εξετάσατε όλες τις ευλογοφανείς διαδρομές και κατευθύνσεις της αιτιότητας.

Ένας ιδιαίτερος τύπος εσφαλμένου συλλογισμού, το **σφάλμα post hoc**, αναφέρεται στη λανθασμένη λογική ότι, επειδή το Γεγονός Β ακολουθεί το Γεγονός Α, τότε το Β πρέπει να έχει προκληθεί από το Α. Αυτό το σφάλμα, γνωστό και ως **παρατακτικός συλλογισμός** (Sullivan, 1954), μπορεί να θεωρηθεί ένα είδος «μαγικής σκέψης», επειδή τα γεγονότα που συμβαίνουν με χρονική εγγύτητα εκλαμβάνονται ως αιτιακά συνδεδεμένα (Hutson, 2013). Όπως προκύπτει, οι περισσότερες προλήψεις

βασίζονται στον παρατακτικό συλλογισμό. Για παράδειγμα, εάν ο προπονητής μιας ποδοσφαιρικής ομάδας δεν έχει ξυριστεί πριν από έναν αγώνα και η ομάδα του νικήσει, μπορεί να θεωρήσει ότι το γεγονός πως δεν ξυρίστηκε προκάλεσε με κάποιον τρόπο την επιτυχία της ομάδας. Ως αποτέλεσμα, μπορεί να υιοθετήσει αυτή την προληπτική συμπεριφορά για τους μελλοντικούς αγώνες.

▲ Άσκηση 2.9. Διερευνώντας τη συσχέτιση και την αιτιότητα

Για να εξασκηθείτε στην εφαρμογή αυτών των βασικών αρχών, προσπαθήστε να αναγνωρίσετε κάποιες από τις πιθανές αιτιακές σχέσεις, διαδρομές και εξηγήσεις που θα μπορούσαν να ισχύουν για καθεμία από τις ακόλουθες συσχετίσεις.

Παράδειγμα

Ο κίρκαδιανός ρυθμός (το βιολογικό ρολόι που ρυθμίζει τη σωματική μας δραστηριότητα σε εικοσιτετράωρη βάση) και η αισιοδοξία/απαισιοδοξία εμφανίζουν μια συστηματική συσχέτιση: έχει βρεθεί ότι οι «βραδινόι τύποι», οι οποίοι δυσκολεύονται να λειτουργήσουν το πρωί και αποδίδουν καλύτερα το βράδυ, τείνουν να είναι πιο απαισιόδοξοι από τους «πρωινούς τύπους», οι οποίοι προτιμούν να ξυπνούν και να κοιμούνται νωρίς (Levy, 1985). Γιατί μπορεί να ισχύει αυτό;

1. Η αισιοδοξία μπορεί να είναι η αιτία για τον «πρωινό τύπο».
2. Ο «πρωινός τύπος» μπορεί να είναι η αιτία για την αισιοδοξία.
3. Η αισιοδοξία και ο «πρωινός τύπος» μπορεί να επηρεάζονται αμοιβαία.
4. Μια ικανοποιητική εργασία μπορεί να είναι η αιτία τόσο για την αισιοδοξία όσο και για τον «πρωινό τύπο».

Άσκηση Α

Πολλές κοινωνίες πιστεύουν ότι ο πιο αποτελεσματικός τρόπος να ελέγξουν ή να αναστείλουν την επιθετικότητα είναι μέσω της τιμωρίας, συμπεριλαμβανομένης της θανατικής ποινής. Τα περισσότερα ερευνητικά

δεδομένα ωστόσο δείχνουν θετική συσχέτιση μεταξύ του ποσοστού των δολοφονιών και του αριθμού των εκτελέσεων, αντί για την αρνητική σχέση που προβλέπουν οι θεωρίες αποτροπής (βλ. Segall et al., 1997). Στις ΗΠΑ, οι πολιτείες που δεν υιοθετούν τη θανατική ποινή εμφανίζουν σταθερά χαμηλότερα ποσοστά δολοφονιών από τις πολιτείες που την επιβάλλουν (DPIC, 2013). Υποθέτοντας ότι αυτή η συσχέτιση είναι έγκυρη, πώς θα την εξηγούσατε;

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____

Άσκηση Β

Υποθέστε ότι διαβάζετε ένα άρθρο το οποίο αναφέρει ότι υπάρχει αρνητική συσχέτιση ανάμεσα στη θρησκοληψία και στην κατάθλιψη (λ.χ. ο λιγότερο θρησκευόμενος είναι πιο καταθλιπτικός). Ποιοι παράγοντες θα μπορούσαν να ευθύνονται γι' αυτή τη σχέση;

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____

Όπως δείχνουν αυτά τα παραδείγματα, παρόλο που οι συσχετίσεις μπορούν να μας παρέχουν ακριβείς –και συχνά πολύ χρήσιμες– πληροφορίες αναφορικά με το «ποιες» σχέσεις υπάρχουν, δεν μπορούν να απαντήσουν στην ερώτηση «γιατί;». Ακόμα και εκεί όπου μια συσχέτιση υποδηλώνει έντονα αιτιότητα, αυτό δεν αποδεικνύει αιτιότητα.

Αντίδοτα

1. Να θυμάστε ότι η συσχέτιση ή η συνεμφάνιση δεν αποτελούν από μόνες τους απόδειξη αιτιότητας.
2. Να έχετε κατά νου ότι οι συσχετίσεις μάς επιτρέπουν να κάνουμε προ-

βλέψεις από ένα γεγονός για ένα άλλο· δεν μας παρέχουν όμως εξηγήσεις για το πώς συνδέονται τα γεγονότα.

3. Όταν παρατηρείτε μια συσχέτιση, εξετάστε όλες τις πιθανές διαδρομές και κατευθύνσεις της αιτιότητας. Για παράδειγμα, εάν το Γεγονός Α και το Γεγονός Β συσχετίζονται, όντως το Α προκαλεί το Β; Μήπως το Β προκαλεί το Α; Ή μήπως το Α και το Β προκαλούν το ένα το άλλο; Ή μήπως ένα γεγονός Γ προκαλεί το Α και το Β;

Αμφίδρομη αιτιότητα και πολλαπλή αιτιότητα: Κυκλικές και σύνθετες διαδρομές

“Ο προάγγελος κάθε πράξης είναι μια σκέψη.”

Ralph Waldo Emerson (1803-1882) - Αμερικανός ποιητής και φιλόσοφος

“Η σκέψη είναι το παιδί της πράξης.”

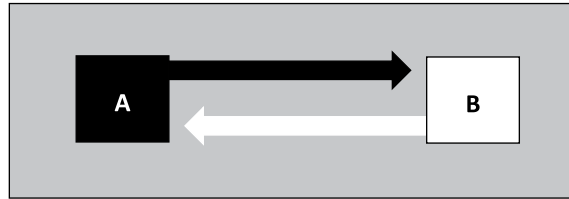
Benjamin Disraeli (1804-1881) - Άγγλος πολιτικός και συγγραφέας

“Τα σύνθετα προβλήματα έχουν απλές, εύληπτες απαντήσεις.”

Arthur Bloch (1948) - Συγγραφέας

Αμφίδρομη αιτιότητα

Αν και συνήθως θεωρούμε ότι οι αιτιακές σχέσεις είναι **μονής κατεύθυνσης** (το Α προκαλεί το Β), συχνά είναι **αμφίδρομες** (το Α προκαλεί το Β και το Β προκαλεί το Α). Με άλλα λόγια, οι μεταβλητές μπορούν –και συχνά το κάνουν– να επηρεάζουν η μια την άλλη (βλ. Σχήμα 2.4). Αυτή η σχέση αναφέρεται επίσης ως «αιτιακός κύκλος», ή ανάλογα με την υποκειμενική μας αξιολόγηση για τη συγκεκριμένη κατάσταση, είτε ως «υγιής σπείρα» (εάν τυχαίνει να μας αρέσει) είτε ως «φαύλος κύκλος» (εάν δεν μας αρέσει). (Βλ. την ενότητα «Η αξιολογική μεροληψία της γλώσσας» στο παρόν κεφάλαιο.)

ΣΧΗΜΑ 2.4
Αμφίδρομη αιτιότητα

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της βασικής αρχής είναι η κλασική ψυχολογική ερώτηση: «Η σκέψη προκαλεί το συναίσθημα ή το συναίσθημα προκαλεί τη σκέψη; Ποιο συμβαίνει πρώτο; Ποιο είναι το αίτιο και ποιο το αποτέλεσμα;» (βλ. Berscheid, 1982· Mandler, 1975· Weiner, 1980· Zajonc, 1980). Αν ιδωθεί όμως ως αμφίδρομη σχέση, τότε το θέμα θα έχει μόνο θεωρητική αξία: είναι σαφές ότι οι σκέψεις και τα συναισθήματα επηρεάζουν το ένα το άλλο.

Σκεφτείτε επίσης την αμφίδρομη σχέση ανάμεσα στην ψυχική διαταραχή και στο οικογενειακό περιβάλλον ενός ατόμου. Για την ακρίβεια, είναι πιθανό οι ψυχροί, απορριπτικοί και εχθρικοί γονείς να προκαλούν στα παιδιά τους συναισθηματικά και συμπεριφορικά προβλήματα. Την ίδια στιγμή μην αγνοείτε το ενδεχόμενο (ακόμα και την πιθανότητα) τα παιδιά με συναισθηματικά και συμπεριφορικά προβλήματα να είναι επίσης δυνατόν να προκαλούν την ψυχρή, απορριπτική και εχθρική στάση των γονέων τους.

Οι αμφίδρομες σχέσεις είναι τόσο ενδιαφέρουσες όσο και πολυπληθείς:

- αυτοεκτίμηση και δημοφιλία
- κίνητρα και ενθάρρυνση
- περιέργεια και γνώση
- σεβασμός και υπευθυνότητα
- απογοήτευση και ανημπόρια
- απάθεια και αδυναμία
- κριτική στάση και αμυντική στάση
- παράνοια και μυστικοπάθεια
- εκπαίδευση και ευκαιρία
- ευκαιρία και επιτυχία

- χρήματα και εξουσία
- φτώχεια και αποτυχία
- αρνητικές διακρίσεις και ανυπακοή
- βία και προκατάληψη

▲ Άσκηση 2.10. Αναγνωρίζοντας και διακρίνοντας τους αιτιακού κύκλους

Ως άσκηση, σκεφτείτε την αμφίδρομη σχέση ανάμεσα στην ανεργία (Γεγονός Α) και στην παραβατικότητα (Γεγονός Β).

- Πρώτα περιγράψτε μερικούς τρόπους με τους οποίους η ανεργία (Α) μπορεί να οδηγήσει σε παραβατικότητα (Β).
- Έπειτα περιγράψτε μερικούς τρόπους με τους οποίους η παραβατικότητα (Β) μπορεί να οδηγήσει σε ανεργία (Α).
- Είναι δυνατόν να προσδιορίσουμε ποια είναι (ή ήταν) η «γενεσιουργός» αιτία; Εάν ναι, πώς;
- Υπό ποιες συνθήκες θα ήταν σημαντικό να εντοπίσουμε τη γενεσιουργό αιτία;
- Υπό ποιες συνθήκες δεν θα ήταν σημαντικό να εντοπίσουμε τη γενεσιουργό αιτία;

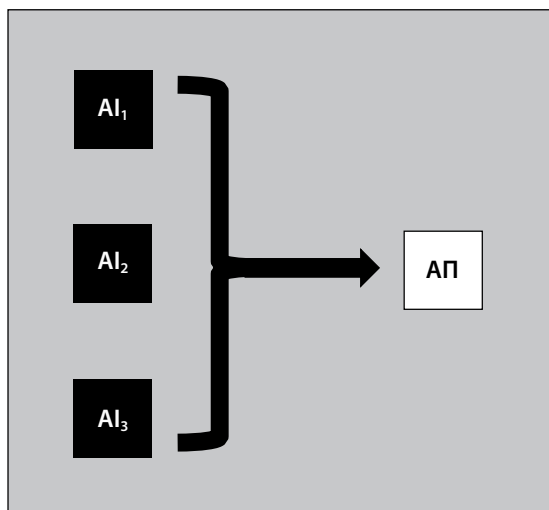
Για περισσότερη εξάσκηση επιλέξτε μια άλλη αμφίδρομη σχέση (είτε από την προηγούμενη λίστα είτε ένα αυθεντικό παράδειγμα από την εμπειρία σας).

Όπως μπορείτε να καταλάβετε, «αίτιο» και «αποτέλεσμα» είναι σχετικοί όροι: ένα αίτιο σε μια περίπτωση γίνεται αποτέλεσμα σε μια άλλη. Από αυτή την άποψη, το να ρωτήσουμε «Ποιο συμβαίνει πρώτα;», αν και ενδιαφέρον, μπορεί να είναι ανώφελο, άσχετο ή ακόμα αδύνατον να απαντηθεί. Όταν λοιπόν αντιμετωπίζετε ερωτήματα του τύπου «η κότα έκανε το αυγό ή το αυγό την κότα», να θυμάστε ότι η απάντησή σας μπορεί να εξαρτάται πλήρως από το σημείο του αιτιακού κύκλου από το οποίο εισήλθατε στο πρόβλημα.

Πολλαπλή αιτιότητα

Οι μετανάστες από την Ινδία στις ΗΠΑ και τον Καναδά βρέθηκε ότι εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά στεφανιαίας νόσου από ό,τι ο πληθυσμός των χωρών υποδοχής (Bahl et al., 2001). Η σύγχρονη έρευνα σε μετανάστες δείχνει ότι όσο πιο μακρά είναι η παραμονή τους στις ΗΠΑ, τόσο υψηλότερα είναι τα ποσοστά καρδιακών νοσημάτων, υψηλής αρτηριακής πίεσης και διαβήτη που εμφανίζουν (Tavernise, 2013). Ποια είναι η αιτία αυτών των σοβαρών ιατρικών προβλημάτων;

Η διατύπωση αυτού του ερωτήματος είναι κατά κάποιον τρόπο παραπλανητική, καθώς οδηγεί στο συμπέρασμα ότι υπάρχει μία μοναδική αιτία. Στην πραγματικότητα, οποιοδήποτε φαινόμενο μπορεί να είναι, και συνήθως είναι, το αποτέλεσμα όχι μόνο μίας αλλά αρκετών αιτιών, οι οποίες συντρέχουν ταυτόχρονα (βλ. Σχήμα 2.5). Σχεδόν κάθε σημαντική συμπεριφορά έχει πολλούς προσδιοριστικούς παράγοντες, και κάθε μεμονωμένη εξήγηση συνιστά αναπόφευκτα υπεραπλούστευση. Σε αυτή λοιπόν την περίπτωση θα πρέπει να λάβουμε υπόψη έναν μεγάλο αριθμό πιθανών παραγόντων (π.χ. γενετικοί, διατροφικοί, στρες, οικογενειακές νόρμες και πολιτισμικές παραδόσεις), που όλοι σε διαφορετικούς βαθμούς θα μπορούσαν με κάποιον τρόπο να συμμετέχουν στο πρόβλημα.

Σημείωση: ΑΙ = αίτιο, ΑΠ = αποτέλεσμα.

ΣΧΗΜΑ 2.5
Πολλαπλή αιτιότητα

Για παράδειγμα, ο Ολλανδός καθηγητής Ruut Veenhoven (2008) έδειξε στην έρευνά του ότι, παρά τις συνήθεις υποθέσεις, η ευτυχία δεν βασίζεται μόνο σε οικονομικούς παράγοντες, όπως η εργασία ή οι τιμές. Στη Μεγάλη Βρετανία, λόγω χάρη, οι διαφορετικοί δείκτες ευτυχίας δεν έχουν αλλάξει πολύ εδώ και 40 χρόνια, παρά τις διακυμάνσεις της οικονομίας. Οι Βρετανοί κατατάσσονται σταθερά στην ομάδα των πιο ευτυχισμένων εθνών. Κάποιες βόρειες ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Ισλανδία, η Δανία ή η Φινλανδία, έχουν ακόμα υψηλότερη βαθμολογία. Οι άνθρωποι στην Ισλανδία, για παράδειγμα, είναι, σύμφωνα με έρευνες, πιο ευτυχισμένοι από τους ανθρώπους στη Σουηδία, αλλά δαπανούν μόνο τα μισά από ό,τι οι Σουηδοί σε κονδύλια κοινωνικής πρόνοιας. Παρά την πρόσφατη οικονομική κρίση και την ανάκαμψη, οι Αμερικανοί αναφέρονται «ούτε ως οι πιο ευτυχισμένοι ούτε ως οι πιο δυστυχισμένοι» (World Happiness Report, 2015). Μελέτες δείχνουν ότι, ενώ το μέσο ετήσιο εισόδημα των ανθρώπων ανά τον κόσμο μπορεί να επηρεάσει την αίσθηση ικανοποίησής τους από τη ζωή, υπάρχουν και άλλοι προσωπικοί και κοινωνικοί παράγοντες που είναι επίσης πολύ σημαντικοί στον καθορισμό της γενικής αίσθησης ευτυχίας. Μελέτες δείχνουν επίσης ότι στους ατομικιστικούς πολιτισμούς οι άνθρωποι βασίζονται στα συναισθήματά τους όταν αξιολογούν την ευτυχία τους. Στους συλλογικούς πολιτισμούς οι άνθρωποι αναζητούν συνήθως κάποιες κοινωνικές ενδείξεις ή τις αντιδράσεις των άλλων ανθρώπων για να κάνουν μια κρίση (Suh et al., 2008).

Ας δούμε ένα ακόμα παράδειγμα. Τι προκαλεί κατάθλιψη; Ένα ψυχικό τραύμα στην πρώιμη παιδική ηλικία; Ένα σημαντική απώλεια; Ένα αποτυχία; Έο μη ρεαλιστικές προσδοκίες; Ένα ατελές σύστημα πεποιθήσεων; Έο εσωτερικευμένος θυμός; Έ η μαθημένη ανημπόρια; Έ μια βιοχημική προδιάθεση; Έ η έλλειψη ευκαιριών; Τώρα προσπαθήστε να αντικαταστήσετε κάθε διαζευκτικό «ή» με τη λέξη «και». Η κατάθλιψη λοιπόν μπορεί να θεωρηθεί ότι προκαλείται από μια ποικιλία παραγόντων, μεταξύ των οποίων είναι το παιδικό ψυχικό τραύμα και μια ζωτική απώλεια, και μια αποτυχία, και οι μη ρεαλιστικές προσδοκίες, και ένα ατελές σύστημα πεποιθήσεων, και ο εσωτερικευμένος θυμός, και η μαθημένη ανημπόρια, και μια βιοχημική προδιάθεση, και η έλλειψη ευκαιριών.

Ομοίως, ας εξετάσουμε την ερώτηση: «Γιατί οι άνθρωποι χρησιμοποιούν το Facebook και τα άλλα μέσα κοινωνικής δικτύωσης;» Η απάντηση, και πάλι, δεν είναι ούτε απλή ούτε μία και μοναδική. Σε διαφορετικούς

βαθμούς, υπάρχουν πολλαπλοί λόγοι: *κοινωνικοί* (επανασύνδεση με παλιούς συμμαθητές, διατήρηση επαφών με τους τωρινούς φίλους, εύρεση καινούριων φίλων σε άλλες χώρες, επέκταση του κοινωνικού τους δικτύου, συμμόρφωση με νόρμες των συναδέλφων), *συναισθηματικοί* (μείωση της ανίας, του στρες ή της μοναξιάς, βίωση ευχάριστης ή χαλαρωτικής διασκέδασης), *πρακτικοί* (ανακάλυψη δραστηριοτήτων στην πόλη, υποστήριξη πολιτικών εκστρατειών, διαφήμιση της επιχείρησης, ανώνυμη παρακολούθηση της δράσης ενός «πρώην»), *ναρκισσιστικοί* (δημιουργία μιας ψευδούς ταυτότητας στον έξω κόσμο, καύχημα ή κομπασμός για τα προσωπικά επιτεύγματα, ποσοτικοποίηση των «Like» και των «Φίλων», κοροϊδία ή εκφοβισμός άλλων), *υπαρξιακοί* (αίσθηση ότι αποτελούν μέρος ενός ευρύτερου σκοπού, αίσθηση ότι υπάρχουν – «Μοιράζομαι, άρα υπάρχω»). Αυτοί οι παράγοντες –και αναμφίβολα πολλοί άλλοι– εντάσσονται όλοι στην πολλαπλή αιτιακή εξίσωση.

▲ Άσκηση 2.11. Διερευνώντας τις σύνθετες διαδρομές

Εφαρμόζοντας την ίδια βασική αρχή, εξετάζουμε τους πολλαπλούς καθοριστικούς παράγοντες της *ομοφοβίας*. Γράψτε μια λίστα με όσο περισσότερους πιθανούς παράγοντες μπορείτε να σκεφτείτε. Κάντε το ίδιο με κάποια άλλα θέματα που σχετίζονται με τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία.

Συνοψίζοντας, κάθε φορά που έρχεστε αντιμέτωποι με ένα ερώτημα, ζήτημα ή πρόβλημα που παρουσιάζεται με όρους «είτε/είτε», σταματήστε για μια στιγμή. Προσπαθήστε να αντικαταστήσετε το «είτε/είτε» με τους όρους «τόσο/όσο και». Για παράδειγμα, η δήλωση «Η προκατάληψη προκαλείται είτε από άγνοια είτε από μίσος» θα γίνει «Η προκατάληψη προκαλείται τόσο από άγνοια όσο και από μίσος» (και πιθανώς και από πολλούς άλλους παράγοντες). Έπειτα αναρωτηθείτε: «Είναι χρήσιμη αυτή η νέα διατύπωση;» Σε μεγάλο αριθμό περιπτώσεων είναι πολύ πιθανό να βρείτε ότι είναι.

Αντίδοτα

1. Μην υποθέτετε εκ των προτέρων ότι η αιτιακή σύνδεση ανάμεσα σε δύο μεταβλητές είναι μονής κατεύθυνσης, δηλαδή μονόδρομος.
2. Όταν διερευνάτε τις κατευθύνσεις της αιτιότητας, σκεφτείτε την πιθανότητα...

- νότητα οι μεταβλητές να συνδέονται σε έναν αιτιακό κύκλο, δηλαδή η καθεμία μπορεί να είναι αίτιο και αποτέλεσμα της άλλης.
3. Να θυμάστε ότι σε περίπτωση αμφίδρομης αιτιότητας, το ποια μεταβλητή φαίνεται να είναι το αίτιο και ποια μεταβλητή φαίνεται να είναι το αποτέλεσμα μπορεί να εξαρτάται απόλυτα από το σημείο από το οποίο έτυχε να εισέλθετε στον αιτιακό κύκλο.
 4. Επιχειρώντας να εξηγήσετε γιατί συνέβη ένα γεγονός, μην περιορίζετε την έρευνά σας σε ένα αίτιο. Αντί γι' αυτό, εξερευνήστε πολλαπλά αληθοφανή αίτια, που όλα μπορεί να ευθύνονται για την παραγωγή του αποτελέσματος.
 5. Όταν έρχεστε αντιμέτωποι με ένα ερώτημα του τύπου «είτε/είτε», να εξετάζετε πάντα την πιθανότητα η απάντηση να είναι «τόσο/όσο και».
-

Φυσιοκρατική πλάνη: Η θολή διαχωριστική γραμμή μεταξύ του «είναι» και του «θα έπρεπε»

“Οι εμπειρικές αρχές είναι εντελώς ακατάλληλες να αποτελέσουν το θεμέλιο των ηθικών νόμων.”

Immanuel Kant (1724-1804) - Γερμανός φιλόσοφος

“Είναι θεμελιώδους σημασίας να μην κάνουμε το λάθος των θετικιστών να υποθέτουμε ότι, επειδή μια ομάδα είναι «υπό διαμόρφωση», αυτό σημαίνει και ότι βρίσκεται απαραίτητα «στον σωστό δρόμο».”

R. D. Laing (1927-1989) - Σκωτσέζος ψυχίατρος

Ένας πολύ σημαντικός τρόπος με τον οποίο οι προσωπικές μας αξίες μπορούν να επηρεάσουν μεροληπτικά τη σκέψη μας είναι όταν εξισώνουμε την περιγραφή μας για κάτι που πραγματικά είναι με τις προσδοκίες μας γι' αυτό που *θα έπρεπε* να είναι. Αυτό συμβαίνει, για παράδειγμα, όποτε ορίζουμε τι είναι καλό από την άποψη του τι είναι παρατηρήσιμο. Αυτό το σφάλμα σκέψης ονομάζεται **φυσιοκρατική πλάνη**.

Εξετάστε τις ακόλουθες δηλώσεις: «Ό,τι είναι τυπικό είναι φυσιολογικό· ό,τι είναι φυσιολογικό είναι καλό. Ό,τι δεν είναι τυπικό είναι αφύσικο·

ό,τι είναι αφύσικο είναι κακό». Παρατηρήστε πώς, σε κάθε περίπτωση, μια περιγραφή τού τι υπάρχει μετατρέπεται σε συνταγή τού τι μας αρέσει και τι δεν μας αρέσει.

Ο Σκωτσέζος φιλόσοφος David Hume είχε επισημάνει, περισσότερο από 200 χρόνια πριν, ότι οι αξίες, η δεοντολογία και η ηθικότητα βασίζονται όχι στη λογική ή στη σκέψη, αλλά στα συναισθήματα και στην κοινή γνώμη μιας συγκεκριμένης κοινωνίας. Συνεπώς, καμιά περιγραφή της ανθρώπινης συμπεριφοράς, όσο ακριβής και να είναι, δεν μπορεί ποτέ να ορίζει τι είναι «σωστό» και τι «λάθος». Δεν έχει καμιά διαφορά, είτε μελετάμε τα πολιτισμικά έθιμα, τα θρησκευτικά πιστεύω, τις πολιτικές πεποιθήσεις, τις εκπαιδευτικές πρακτικές, τις δραστηριότητες αναψυχής, τις σεξουαλικές κλίσεις ή τους καλούς τρόπους. Εάν οι περισσότεροι άνθρωποι κάνουν κάτι, αυτό δεν το καθιστά και σωστό· εάν οι περισσότεροι άνθρωποι δεν κάνουν κάτι, αυτό δεν το καθιστά και λάθος.

Βεβαίως, το αντίστροφο είναι επίσης αληθές: εάν οι περισσότεροι άνθρωποι κάνουν κάτι, αυτό δεν το καθιστά λάθος· εάν οι περισσότεροι άνθρωποι δεν κάνουν κάτι, αυτό δεν το καθιστά σωστό. Με άλλα λόγια, δεν χρειάζεται να εξιδανικεύουμε κάποιον μόνο και μόνο επειδή διαφέρει από το πλήθος. Παρομοίως, δεν χρειάζεται να καταδικάζουμε κάποιον μόνο και μόνο επειδή κάνει ό,τι κάνουν και οι άλλοι. Η ουσία είναι ότι σε κάθε περίπτωση πρέπει να είμαστε προσεκτικοί ώστε να μη συγχέουμε την αντικειμενική περιγραφή με την υποκειμενική αξιακή κρίση.

Ας επεξεργαστούμε εν συντομία αυτές τις τέσσερις μεταβλητές της φυσιοκρατικής πλάνης.

1. *σύνηθες = καλό*. Το σφάλμα εδώ είναι να εξισώνετε τον μέσο όρο, το συμβατικό ή το δημοφιλές με το σωστό. Ποιες είναι μερικές από τις υποθέσεις που βρίσκονται πίσω από αυτή την άποψη; «Όλοι το κάνουν, άρα πρέπει να είναι εντάξει», «Η πλειοψηφία ξέρει καλύτερα», «Δεν μπορεί όλοι αυτοί οι άνθρωποι να κάνουν λάθος». Ας δούμε δύο συγκεκριμένα παραδείγματα: «Σχεδόν όλοι ορίζουν τον γάμο ως μια πράξη ανάμεσα σε έναν άντρα και μία γυναίκα, άρα δεν είναι σωστό να παντρεύονται άνθρωποι του ίδιου φύλου», «Επειδή η συντριπτική πλειονότητα των ανθρώπων σε μια συγκεκριμένη χώρα εγκρίνει τη σωματική τιμωρία των παιδιών, αυτή η άποψη πρέπει να είναι η σωστή».

2. *ασυνήθιστο = κακό*. Στην άλλη όψη του νομίσματος, αυτό που αποκλίνει από τον κανόνα θεωρείται λάθος. Είτε η κρίση αφορά αποκλίνουσα συμπεριφορά, μη δημοφιλείς πεποιθήσεις, ασυνήθιστα έθιμα ή μη συμβατική εξωτερική εμφάνιση, η ετυμηγορία είναι αναπόφευκτη: καταδικάζουμε το διαφορετικό. Παράδειγμα: «Αφού μόνο ένα μικρό μέρος του παγκόσμιου πληθυσμού είναι ομοφυλόφιλοι, η ομοφυλοφιλία πρέπει να είναι λάθος».
3. *σύνηθες = κακό*. Σε αυτό το σενάριο, ένα άτομο απορρίπτει κάτι μόνο και μόνο επειδή το αποδέχεται η πλειοψηφία, έξω και πέρα από τις δικές της αξίες ή τα δικά της μειονεκτήματα. Με ποιο σκεπτικό; «Οι μάζες κάνουν πάντα λάθος», «Εάν οι περισσότεροι άνθρωποι το κάνουν, δεν μπορεί να είναι καλό», «Αφού η κοινωνία είναι ένα κοπάδι πρόβατα που δεν σκέπτονται, οτιδήποτε εκπροσωπεί αυτή είναι δυνάμει ανήθικο». Παράδειγμα: «Το κατεστημένο πιστεύει στον γάμο, γ' αυτό κι εγώ απορρίπτω τον γάμο».
4. *ασυνήθιστο = καλό*. Βάσει της ίδιας λογικής, κάθε απόκλιση από αυτό που είναι φυσιολογικό θεωρείται, αφ' εαυτής, επιθυμητή, ανεξάρτητα από την εγγενή της αξία. Γιατί; «Οτιδήποτε είναι διαφορετικό είναι καλύτερο από το μέτριο», «Εάν κάτι είναι ασυνήθιστο, είναι καλό», «Οποιοσδήποτε έχει το κουράγιο να επαναστατήσει ενάντια στη συμβατική σκέψη έχει κάτι σημαντικό να προσφέρει». Παράδειγμα: «Καλύτερα να με κοιτάζουν οι άνθρωποι ως κάτι το παράξενο, παρά να μη με βλέπουν καθόλου».

Αν θέλετε να δείτε αυτό το φαινόμενο από μια διαπολιτισμική οπτική, σκεφτείτε κάποιες από τις πρακτικές που στο παρελθόν ήταν ευρέως αποδεκτές ως ορθές: ανθρωποθυσίες, δουλεία, παιδική εργασία, ενδοοικογενειακή βία, δημόσια εκτέλεση, άρνηση της θρησκευτικής ελευθερίας, μη ηθελημένη ιατρική αγωγή, καύση βιβλίων, δίωξη των αιρετικών, θανάτωση των κατηγορούμενων ως μαγισσών. Με τα σημερινά πρότυπα, μπορεί να φαίνεται οδυνηρά σαφές στους περισσότερους από εμάς ότι αυτές οι πρακτικές ήταν ηθικά λανθασμένες. Ποιες είναι όμως οι πιθανότητες οι μελλοντικές γενιές να απορρίψουν –ακόμα και να λοιδορήσουν– πολλά από αυτά που εμείς σήμερα θεωρούμε σωστά; (Μπορείτε να προβλέψετε κάποια συγκεκριμένα;)

▲ Άσκηση 2.12. Διερευνώντας τις εκδηλώσεις της φυσιοκρατικής πλάνης

Ως άσκηση, προσπαθήστε να σκεφτείτε συγκεκριμένα παραδείγματα που αντιπροσωπεύουν καθεμία από τις ακόλουθες κατηγορίες. (Για να σας βοηθήσουμε να ξεκινήσετε, ανατρέξτε στα εξής θέματα: έμφυλοι ρόλοι, φυλετικός διαχωρισμός, πολιτική ανυπακοή, διεκδικητική δράση, έλεγχος γεννήσεων, ανατροφή παιδιών, εμβολιασμοί, πόλεμος, ψυχοπαθολογία, καλλιτεχνική έκφραση, μόδα, μουσική, διαφήμιση, παράνομη μετανάστευση, ατομική υγιεινή.)

Σύνηθες, επομένως καλό: _____

Ασύνηθες, επομένως κακό: _____

Σύνηθες, επομένως κακό: _____

Ασύνηθες, επομένως καλό: _____

Ο Τ. Η. Huxley παρατήρησε κάποτε ότι «οι κοσμικές διεργασίες δεν έχουν κανενός είδους σχέση με τους ηθικούς άξονες» (αναφ. στο Miner & Rawson, 1994). Παρά τον ισχυρισμό του, η δική μας άποψη για τη φύση υπόκειται στη φυσιοκρατική πλάνη. Αυτό συμβαίνει όταν εξισώνουμε αυτό που είναι «φυσικό» με αυτό που είναι «σωστό». Ή όταν διατεινόμαστε ότι «τα πράγματα είναι όπως πρέπει να είναι». Ή όταν υποθέτουμε πως οτιδήποτε συμβαίνει στη φύση είναι καλό επειδή η φύση από μόνη της είναι καλή. Και πώς θα μπορούσε να μην είναι καλή; Στο κάτω κάτω, σκεφτείτε τα χιονοσκεπάστα βουνά, τα χρυσαφιά ηλιοβασιλέματα, τα ευωδιαστά άνθη, το θαύμα της γέννησης, το ένστικτο της επιβίωσης, την ίδια τη ζωή. Από τα φυτικά γιατρικά έως τα οργανικά εντομοκτόνα, εάν προέρχονται από τη φύση, όλα είναι εξ ορισμού καλά.

Υπάρχει μόνο ένα μικρό πρόβλημα. Ίσως –και καθόλου περιέργως– έχουμε λιγότερο την τάση να παραθέτουμε παραδείγματα από τη φύση που συμβαίνει να μη μας αρέσουν. Τι θα λέγατε, ας πούμε, για τις εκ γενετής αναπηρίες ή για τη λέπρα; Για την ξηρασία και τον λιμό; Για τους σεισμούς και τους μουσώνες; Για τη στρυχνίνη και την πικροδάφνη; Δεν είναι αυτά τα πράγματα μέρος της φύσης; Είναι με κάποιον τρόπο «αφύσικα»;

Ουσιαστικά, η φύση εμμένει σε ένα διττό πρότυπο: εμείς υιοθετούμε τα «καλά» της και αγνοούμε, απορρίπτουμε ή εξορθολογίζουμε τα «κακά» της στοιχεία. Αλλά δεν γίνεται να τα έχουμε και τα δύο. Από ηθικής απόψεως, η φύση είναι απλώς η φύση. Οι αξίες που της αποδίδουμε είναι διαφορετικό θέμα.

Ακόμα και οι κοινωνικοί επιστήμονες υποπίπτουν σε αυτό το σφάλμα. Μια χαρακτηριστική περίπτωση είναι το πεδίο της Εξελικτικής Ψυχολογίας. Οι υπέρμαχοι αυτής της προσέγγισης, που βασίζουν τις θεωρίες τους στις αρχές του Δαρβίνου περί φυσικής επιλογής και προσαρμογής για επιτυχημένη αναπαραγωγή, διατυπώνουν εξελικτικές εξηγήσεις για ένα ευρύ φάσμα ανθρώπινων συμπεριφορών, στις οποίες περιλαμβάνονται η επιθετικότητα, η νοημοσύνη, η ηθικότητα, η προκατάληψη, η εδαφικότητα, η ξενοφοβία, το ζευγάρισμα, η σεξουαλική προτίμηση και η απιστία (βλ. Barkow et al., 1992· Futuyma, 1979· Symons, 1979· Wright, 1994).

Για παράδειγμα, σύμφωνα με αυτούς τους θεωρητικούς, οι άντρες έχουν τη γενετική προδιάθεση να αναζητούν ως σεξουαλικούς συντρόφους τους πλήθος νεαρών γυναικών σε ηλικία γάμου. Αντίθετα, οι γυναίκες από τη φύση τους προτιμούν λιγότερες, μονογαμικές σχέσεις με ευκατάστατους και ισχυρούς άντρες. Επιπλέον, η εξέλιξη ορίζει ότι οι άντρες έχουν αυξημένη τάση, συγκριτικά με τις γυναίκες, να σκοτώνουν τις συζύγους τους για λόγους σεξουαλικής απιστίας.

Για χάρη της συζήτησης, θα αφήσουμε κατά μέρος τις πολυάριθμες επικρίσεις που διατυπώνονται για την Εξελικτική Ψυχολογία (π.χ. Holcomb, 1996· Schlinger, 1996) και θα υποθέσουμε ότι αυτές οι θεωρίες είναι έγκυρες. Πού μας οδηγεί αυτό; Ποιες είναι οι επιπτώσεις; Δηλαδή αυτά τα διπλά σεξουαλικά πρότυπα είναι «φυσικά» και συνεπώς αποδεκτά; Θα δικαιολογούσε μια τέτοια πεποίθηση την ερωτική ασυδοσία, τη μοιχεία, την απιστία και την προδοσία; Πρέπει να τιμωρούνται η απιστία, ο υλισμός, ο φυλετικός διαχωρισμός και ο πόλεμος; Μπορούμε, αλήθεια, να κατακρίνουμε ή να καταδικάζουμε κάποιον για απιστία; Πώς μπορούμε να θεωρήσουμε τους ανθρώπους υπεύθυνους για τη συζυγική κακοποίηση, τον θεσμοθετημένο βιασμό ή τον φόνο; Στο κάτω κάτω, όλα αυτά είναι «μέσα στη φύση τους».

ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΥΑΙΣΘΗΣΙΑ

Τι σημαίνει να ακολουθούμε τις βασικές αρχές αυτού που οι άνθρωποι αναφέρουν ως «πολυπολιτισμικότητα»; Σημαίνει μήπως ότι πρέπει να αποδεχόμαστε το καθετί και όλα όσα συμβαίνουν στους άλλους πολιτισμούς, είτε πρόκειται για διαφορετικές χώρες είτε για τη δική μας; Μήπως σημαίνει ότι οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι θα πρέπει να αφήσουν κατά μέρος τις προσωπικές τους αξίες και να αποδεχτούν, για παράδειγμα, τον σεξισμό και τις διακρίσεις κατά των γυναικών, που επιβάλλονται ευρέως και σε διάφορους βαθμούς σε όλο τον κόσμο; Μήπως η πολυπολιτισμική οπτική υπαγορεύει να αποδεχόμαστε την πολυγαμία σε άλλες χώρες τη στιγμή που κάτι τέτοιο απαγορεύεται από τον νόμο στη δική μας χώρα; Μήπως πρέπει να πάσουμε να καταδικάζουμε ορισμένες ομάδες για τη βία που ασκούν εναντίον άλλων θρησκειών; Είμαστε υποχρεωμένοι –για χάρη της πολυπολιτισμικότητας– να εγκρίνουμε τη σεξουαλική παρενόχληση και την επιθετική συμπεριφορά κατά των ομοφυλοφίλων στη Ρωσία, για παράδειγμα, με τη λογική ότι έτσι «τιμάμε τη μοναδικότητα της κουλτούρας τους»; Μήπως πρέπει να μείνουμε σιωπηλοί απέναντι στη γυναικεία κλειτοριδεκτομή στην Αφρική, μια πρακτική που στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ θεωρείται σωματικός ακρωτηριασμός; Άλλωστε, ποιο είμαστε εμείς που θα κρίνουμε; «Αυτή είναι μια πάγια τακτική στον πολιτισμό τους». Σκεφτείτε μάλιστα ότι, από τη δική τους οπτική, πολλές από τις *δικές μας* πρακτικές μπορεί να τους φαίνονται ανήθικες.

Η σχολή σκέψης η οποία, στην πιο ακραία μορφή της, επιδιώκει να μειώσει (ή ακόμα και να εξαλείψει) ιδιαίτερες ηθικές και πολιτισμικές αξίες από τη μελέτη και την έρευνα, και η οποία διατείνεται ότι κάθε αξία είναι αποδεκτή εφόσον υπάρχει σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο, ονομάζεται *πολιτισμικός σχετικισμός* (βλ. τη συζήτηση στο Κεφάλαιο 3 και το Σχήμα 3.1).

Ποια είναι η προσωπική σας άποψη για τον πολιτισμικό σχετικισμό; Ποια είναι τα όρια σε αυτή την οπτική; Πιστεύετε πως οτιδήποτε αληθινό είναι σχετικό και δεν θα έπρεπε να υπάρχουν οικουμενικά πρότυπα με τα οποία να αξιολογούμε διαφορετικές πολιτισμικές πρακτικές; Είναι δυνατόν να βρούμε λύση στο δίλημμα που απαιτεί να σεβόμαστε τις πεποιθήσεις των άλλων χωρίς να θυσιάζουμε τις δικές μας; Σε ποιο σημείο αξίες όπως η ανοχή και η αποδοχή γίνονται πιθανώς επιβλαβείς; Αναζητήστε πληροφορίες στο διαδίκτυο (π.χ. στη Wikipedia) για τη διάκριση μεταξύ πολιτισμικού σχετικισμού και ηθικού σχετικισμού.

Ακόμα και εάν η εξέλιξη επηρεάζει όντως ό,τι κάνουμε, αυτό δεν καθιστά εξ ορισμού τις πρακτικές μας ηθικά καλές, επιθυμητές ή ορθές. Για να το θέσουμε διαφορετικά, αυτό που είναι «αληθές» δεν είναι απαραίτητα «ορθό». Θα ήταν σφάλμα, για παράδειγμα, να παραβλέπουμε πράξεις βίας αποκλειστικά στη βάση του σκεπτικού ότι η επιθετικότητα είναι ένα εγγενές προϊόν της γενετικής μας κληρονομιάς. Άλλο είναι να εξηγείς την ανθρώπινη συμπεριφορά και άλλο να τη δικαιολογείς. Ίσως η συμπεριφορά μας να αποδίδεται εν μέρει στη διαδικασία της φυσικής επιλογής. Από την άλλη πάλι, ίσως, για να δανειστούμε μια ατάκα από την ταινία *Η Βασίλισσα της Αφρικής (The African Queen)*: «Φύση είναι όσα δημιουργήθηκαν στη γη για να τα ξεπεράσουμε».

Αντίδοτα

1. Μην κάνετε το λάθος να εξισώνετε τη στατιστική συχνότητα με την ηθική αξία. Δηλαδή, εάν οι περισσότεροι άνθρωποι κάνουν κάτι, αυτό δεν σημαίνει ότι οι πράξεις τους είναι και σωστές. Εάν οι περισσότεροι άνθρωποι δεν κάνουν κάτι, αυτό δεν σημαίνει ότι οι πράξεις τους είναι και λανθασμένες. Παρομοίως, εάν οι περισσότεροι άνθρωποι κάνουν κάτι, αυτό δεν σημαίνει πως είναι λάθος· και, εάν δεν κάνουν κάτι, αυτό δεν σημαίνει πως είναι σωστό.
2. Μάθετε να διακρίνετε τις αντικειμενικές περιγραφές από τις υποκειμενικές προδιαγραφές. Ειδικότερα, μη συγχέετε την περιγραφή κάποιου για το τι «είναι» ή «δεν είναι» κάτι με την πρόταση ενός άλλου για το τι «θα έπρεπε» και τι «δεν θα έπρεπε» να είναι.

Το φαινόμενο της εμμονικής πεποίθησης: «Μη με σκοτίζετε με τα γεγονότα!»

“ Na είσαι θετικός σημαίνει να σφάλλεις παταγωδώς. ”

Ambrose Bierce (1842-1914) – Αμερικανός δημοσιογράφος και ποιητής

“ Η μεγάλη τραγωδία της Επιστήμης – ο σφαγιασμός μιας όμορφης υπόθεσης από ένα άσχημο γεγονός. ”

T. H. Huxley (1825-1895) – Άγγλος βιολόγος και συγγραφέας

Στις προσπάθειές μας να κατανοήσουμε τον κόσμο γύρω μας και να πλοηγηθούμε με τον τρόπο μας στη ζωή, υιοθετούμε μια μεγάλη ποικιλία πεποιθήσεων, το περιεχόμενο των οποίων εκτείνεται από τα εγκόσμια (η καλύτερη μάρκα απορρυπαντικού, το πιο κολακευτικό χτένισμα) έως τα πιο απόκρυφα (η σημασία της ζωής, η ύπαρξη του Θεού). Ένα από τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά των πεποιθήσεών μας είναι ο βαθμός στον οποίο επενδύουμε προσωπικά σε αυτές. Η προσκόλληση μπορεί να είναι τόσο ισχυρή ώστε οι πεποιθήσεις μας να μοιάζουν με ζωτικό και αδιάσπαστο συστατικό της ίδιας μας της ταυτότητας.

Τι συμβαίνει λοιπόν όταν οι πεποιθήσεις μας αμφισβητούνται από νέα γεγονότα (όπως τα ερευνητικά δεδομένα); Ιδιαίτερα οι πεποιθήσεις που συμβαίνει να αγαπάμε; Ή αυτές που θεωρούμε σημαντικές; Ή εκείνες που έχουμε αποδεχτεί ως αλήθειες;

Εάν έπρεπε να απαντήσουμε σε τέτοιες προκλήσεις με καθαρά ορθολογικό τρόπο, θα αποσυνδέαμε απλώς τα προσωπικά μας αισθήματα από τη συζήτηση, θα αξιολογούσαμε την ουσία της πρόκλησης όσο πιο αντικειμενικά και αμερόληπτα μπορούσαμε και έπειτα, εάν ήταν σκόπιμο, θα τροποποιούσαμε ανάλογα τις πεποιθήσεις μας. Με άλλα λόγια, θα προσαρμόζαμε τη νέα πληροφορία μεταβάλλοντας τα προϋπάρχοντα σχήματά μας (βλ. την ενότητα «Η μεροληψία της αφομοίωσης» στο παρόν κεφάλαιο).

Αλλά δεν είμαστε πάντα τόσο ορθολογιστές. Μερικές φορές μάλιστα δεν είμαστε καθόλου. Συγκεκριμένα, όταν αμφισβητούνται οι πεποιθήσεις μας, έχουμε την τάση να νιώθουμε ότι αμφισβητούν εμάς προσωπικά. Όταν επικρίνονται οι πεποιθήσεις μας, αισθανόμαστε ότι επικρίνουν την ύπαρξή μας. Όταν οι πεποιθήσεις μας δέχονται επίθεση, αισθανόμαστε ότι δεχόμαστε επίθεση εμείς οι ίδιοι. Έτσι, η πρώτη μας αντίδραση είναι συνήθως να υπερασπιστούμε τις πεποιθήσεις μας σαν να προστατεύαμε τον εαυτό μας. Με αυτή τη λογική, τείνουμε να εμμένουμε πεισματικά στις πεποιθήσεις μας, μερικές φορές ακόμα και όταν έχουμε αποδείξεις περί του αντιθέτου. Αυτή η μεροληψία στη σκέψη είναι γνωστή ως **φαινόμενο της εμμονικής πεποίθησης** (βλ. Lord et al., 1979).

Όταν εμπλεκόμαστε στο φαινόμενο της εμμονικής πεποίθησης, αντιδρούμε συχνά παραγνωρίζοντας, απορρίπτοντας ή αγνοώντας οποιοδήποτε επιχείρημα έρχεται σε αντίθεση με τις πεποιθήσεις μας. Με άλλα λόγια, αντιμετωπίζουμε τις πιθανές αμφισβητήσεις σαν να μην υπήρχαν και εμμένουμε απλώς στην πεποίθηση. Ιδού μερικά παραδείγματα:

«Ο γάμος γίνεται ανάμεσα σε έναν άντρα και μια γυναίκα».

«Γιατί;»

«Επειδή... ο γάμος γίνεται ανάμεσα σε έναν άντρα και μια γυναίκα».

«Είμαι αντίθετος στον γάμο μεταξύ ανθρώπων του ίδιου φύλου, επειδή αυτό βλάπτει τα παιδιά».

«Στην πραγματικότητα, έρευνες δείχνουν ότι τα παιδιά των παντρεμένων γκέι ζευγαριών είναι το ίδιο καλά, αν όχι καλύτερα προσαρμοσμένα από τα παιδιά των ετερόφυλων ζευγαριών».

«Καλά, πάντως και πάλι αυτό βλάπτει τα παιδιά».

«Ο βιασμός είναι πράξη βίας, όχι σεξ».

«Δεν πρόκειται για ένα ζήτημα του τύπου “είτε/είτε”. Τα συγκεκριμένο μέσο της επίθεσης διαφοροποιεί τον βιασμό από άλλες πράξεις βίας. Δεν θα αποκαλούσαμε “βιασμό”, για παράδειγμα, εάν κάποιος μαχαιρωνόταν στην πλάτη. Ο βιασμός, αντίθετα, είναι μια βίαιη πράξη που περιλαμβάνει συγκεκριμένα τα σεξουαλικά όργανα. Ως τέτοια, δεν χρειάζεται απαραίτητα ούτε καν να συνεπάγεται τη σεξουαλική ευχαρίστηση του δράστη ή τη σεξουαλική ικανοποίηση για να θεωρείται σεξουαλική πράξη. Με άλλα λόγια, ο βιασμός είναι μια πράξη σεξουαλικής βίας».

«Α, κατάλαβα τι εννοείς. Αυτό βγάζει κάποιο νόημα. Αλλά και πάλι πιστεύω ότι ο βιασμός είναι μια πράξη βίας και όχι σεξ».

Οι πεποιθήσεις μας σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί να είναι τόσο αδιάλλακτες ώστε να διατηρούνται πεισματικά ακόμα και όταν εμείς αναγνωρίζουμε ότι οι ενδείξεις που τις υποστηρίζουν είναι ανύπαρκτες ή αβάσιμες. Αυτό διαπιστώθηκε σε μια ερευνητική μελέτη όπου οι συμμετέχοντες συμπλήρωσαν ένα τεστ προσωπικότητας, βάσει του οποίου υποτίθεται ότι ήταν «κοινωνικά ευαίσθητοι» (Ross et al., 1975). Οι συμμετέχοντες στη συνέχεια ενημερώθηκαν ότι το τεστ στην πραγματικότητα ήταν πλαστό και επομένως έδωσε μη έγκυρα αποτελέσματα. Ακόμα και με αυτή τη γνώση όμως, οι ίδιοι εξακολούθησαν να εμμένουν στην πεποίθησή τους ότι ήταν κοινωνικά ευαίσθητοι. Άλλες μελέτες επιβεβαίωσαν το γενικό συμπέρασμα ότι απαιτούνται πολύ περισσότερες αδιάσειστες αποδείξεις για να αλλάξουν οι πεποιθήσεις μας παρά για να δημιουργηθούν (Ross & Lepper, 1980).

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.3

Παραδείγματα του φαινομένου της εμμονικής πεποίθησης

Εργοδότης: Οι Νεοϋορκέζοι κάνουν πάντα καλύτερη δουλειά. Το ξέρω αυτό ήδη από τα νιάτα μου.

Εργαζόμενος: Φέτος όμως ο νέος μας αντιπρόσωπος πωλήσεων από το Λος Άντζε-λες ξεπέρασε σε πωλήσεις κάθε Νεοϋορκέζο στο τμήμα.

Εργοδότης: Ναι, αλλά αν είχαμε αναθέσει την ίδια περιοχή σε έναν Νεοϋορκέζο, θα είχε φέρει το διπλάσιο κέρδος.

Ακτιβιστής: Είμαι απολύτως βέβαιος ότι η κυβέρνηση έχει στήσει μια σκευωρία εναντίον μου.

Δημοσιογράφος: Μισό λεπτό. Έχεις αποδείξεις ότι υπάρχει σκευωρία εναντίον σου;

Ακτιβιστής: Όχι, αλλά μήπως έχεις εσύ ότι δεν υπάρχει;

Θρησκευόμενος: Όλοι οι άθεοι έχουν κατάθλιψη λόγω έλλειψης πίστης στον Θεό.

Άθεος: Εγώ δεν πιστεύω στον Θεό και δεν έχω καθόλου κατάθλιψη.

Θρησκευόμενος: Τότε μπορεί να μην το συνειδητοποιείς, αλλά στην πραγματικότητα πιστεύεις στον Θεό. Ή μπορεί να έχεις κατάθλιψη και να μην το γνωρίζεις.

Κοινωνικοπολιτικός θεωρητικός: Οι Εβραίοι ελέγχουν τα μέσα επικοινωνίας.

Δημοσιογράφος: Αλλά η συντριπτική πλειονότητα εκείνων που διευθύνουν τα ηλεκτρονικά μέσα και τις εφημερίδες δεν είναι Εβραίοι.

Κοινωνικοπολιτικός θεωρητικός: Έρχεσαι στα λόγια μου. Αυτό αποδεικνύει πόσο έξυπνοι είναι καλλιεργώντας την εντύπωση ότι δεν έχουν εξουσία. Έχουν τόσο μεγάλο έλεγχο που είναι σε θέση να σας εξαπατούν για να πιστέψετε ότι δεν ελέγχουν τα μέσα.

Γυναίκα συμμετέχουσα σε ομαδική ψυχοθεραπεία: Όλοι οι άντρες το μόνο που θέλουν είναι σεξ και τίποτα άλλο.

Άντρας συμμετέχων σε ομαδική ψυχοθεραπεία: Εγώ είμαι άντρας και δεν θέλω μόνο σεξ.

Γυναίκα συμμετέχουσα σε ομαδική ψυχοθεραπεία: Καλά, τότε ή μου λες ψέματα ή λες ψέματα στον εαυτό σου ή δεν είσαι πραγματικός άντρας.

(Αυτά τα παραδείγματα προέρχονται από τις προσωπικές εμπειρίες των συγγραφέων σε διάφορα πλαίσια, όπως συνεντεύξεις στα μέσα μαζικής επικοινωνίας, θεραπευτικές συνεδρίες, πολιτικές συζητήσεις, αλλά και τυχαία ακρόαση συζητήσεων στην ουρά στον κινηματογράφο.)

Μπορούμε να συνεχίσουμε να εμμένουμε στις πεποιθήσεις μας χωρίς να απορρίπτουμε αντιφατικές πληροφορίες; Τι θα συμβεί αν δεν είμαστε σε θέση, ή ακόμα δεν επιλέγουμε εμείς, να παραβλέπουμε, να αρνούμαστε ή να αγνοούμε δυνάμει ανεπιβεβαίωτα αποδεικτικά στοιχεία; Υπάρχει τρόπος να παραμείνουμε προσκολλημένοι στις αγαπημένες μας πεποιθήσεις και παρ' όλα αυτά να μη μας κλονίζουν οι αποδείξεις που τις διαψεύδουν; Η απάντηση, όπως πιθανώς αναμένετε, είναι ναι. Όπως ο ειδικός στις πολεμικές τέχνες, ο οποίος ανακατευθύνει και εκμεταλλεύεται αριστοτεχνικά τη δύναμη του αντιπάλου του για δικό του όφελος, έτσι κι εμείς με ένα εξάισιο κατόρθωμα λογικής στρέβλωσης βρίσκουμε τον τρόπο να κάμψουμε, να μεταστρέψουμε ή να αναπλαισιώσουμε την πληροφορία προκειμένου να υποστηρίξει τη δική μας πεποίθηση. Δείτε ένα δείγμα παραλλαγών πάνω σε αυτό το θέμα, που παρουσιάζονται στον Πίνακα 2.3. Αυτό που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι να παρατηρήσετε πώς οι συμμετέχοντες σε αυτά τα συνοπτικά σενάρια είναι ικανοί να υποστηρίξουν τις θέσεις τους επιστρατεύοντας έναν δημιουργικό συνδυασμό ατελειών σκέψης, στις οποίες περιλαμβάνονται ο κυκλικός συλλογισμός, η άρνηση, η εκτροπή μέσω της επίθεσης στην πηγή, η σύγχυση των συναισθημάτων με την αλήθεια, καθώς και άλλα σφάλματα παραγωγικού και επαγωγικού συλλογισμού.

▲ Άσκηση 2.13. Η εμμονή στις κοινωνικοπολιτισμικές πεποιθήσεις

Για να ασκηθείτε στην περαιτέρω εξέταση των ποικίλων εκδηλώσεων της εμμονικής πεποίθησης, προσπαθήστε να συμπληρώσετε οι ίδιοι τα ακόλουθα σενάρια:

Άτομο Α: Οι Άριοι είναι η κυρίαρχη φυλή.

Άτομο Β: Τότε πώς ηττήθηκαν στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο; Και μάλιστα από τις «κατώτερες» φυλές;

Άτομο Α: _____

Άτομο Α: Ο τρομοκράτης είναι παρανοϊκός.

Άτομο Β: Ισχυρίζεται όμως ότι είναι απολύτως υπεύθυνος για τις πράξεις του.

Άτομο Α: _____

Άτομο Α: Είσαι ρατσιστής.

Άτομο Β: Όχι, δεν είμαι.

Άτομο Α: _____

Άτομο Α: Ο μόνος λόγος που πήρε τη δουλειά είναι επειδή ανήκει σε εθνοτική μειονότητα.

Άτομο Β: _____

Άτομο Α: _____

Άτομο Α: Ο μόνος λόγος που δεν πήρε τη δουλειά είναι επειδή ανήκει σε εθνοτική μειονότητα.

Άτομο Β: _____

Άτομο Α: _____

Άτομο Α: Οι φυλετικές διακρίσεις στις ΗΠΑ είναι χειρότερες από ό,τι πριν από πενήντα χρόνια.

Άτομο Β: _____

Άτομο Α: _____

Άτομο Α: Οι μετανάστες που έρχονται στη χώρα μας είναι απλώς καιροσκοποί.

Άτομο Β: _____

Άτομο Α: _____

Άτομο Α: Η ομοφυλοφιλία είναι ψυχική ασθένεια, ακριβώς όπως οι άλλες ψυχικές νόσοι.

Άτομο Β: _____

Άτομο Α: _____

Άτομο Α: Το Ολοκαύτωμα δεν συνέβη ποτέ.

Άτομο Β: _____

Άτομο Α: _____

Άτομο Α: Ο Θεός βρίσκεται στο πλευρό μας.

Άτομο Β: _____

Άτομο Α: _____

Αντίδοτα

1. Να αντιμετωπίζετε με ανοιχτό μυαλό τις διαφορετικές και ιδίως τις αντίθετες απόψεις.
2. Να υπενθυμίζετε στον εαυτό σας (όπως και στους άλλους) πως πρέπει να σκέφτεστε προσεκτικά τον τρόπο με τον οποίο αξιολογείτε αποδεικτικά στοιχεία, και να παρακολουθείτε στενά τις μεροληψίες σας τη στιγμή που διαμορφώνετε τα συμπεράσματά σας.
3. Αποδείξτε ότι αντιτίθεστε ενεργά με επιχειρήματα στις προϋπάρχουσες πεποιθήσεις σας. Αναρωτηθείτε άμεσα με ποιον τρόπο οι πεποιθήσεις σας μπορεί να είναι εσφαλμένες. Μια ειδική μέθοδος για να το πετύχετε αυτό είναι να *συλλογιστείτε το αντίθετο*.
4. Όταν έρχεστε αντιμέτωποι με μια ασυμφωνία ανάμεσα στις πεποιθήσεις σας και στα γεγονότα, αντισταθείτε στη φυσική τάση να υποθέσετε ότι οι πεποιθήσεις σας είναι σωστές και ότι τα γεγονότα είναι κατά κάποιον τρόπο λανθασμένα.

Συμπεράσματα: «Όποιος μετασυλλογάται συλλογάται καλά»

Κλείνοντας, ας κάνουμε μια αξιολόγηση του βασικού περιεχομένου του παρόντος κεφαλαίου και ας μιλήσουμε για τις ίδιες τις μετασκέψεις. Κατά μία έννοια, οι μετασκέψεις μπορούν να ιδωθούν ως γνωστικά σχήματα. Ως τέτοια, έχουν τα ίδια πλεονεκτήματα –και φυσικά τα ίδια μειονεκτήματα– τα οποία είναι εγγενή σε κάθε διεργασία που σχετίζεται με τα σχήματα (βλ. την ενότητα «Μεροληψία της αφομοίωσης» στο παρόν κεφάλαιο). Ειδικότερα, όσον αφορά τα πλεονεκτήματά τους, οι μετασκέψεις μπορούν:

- Να μειώσουν σημαντικά ή να εξαλείψουν μια μεγάλη ποικιλία συστηματικών μεροληψιών, σφαλμάτων και λαθών στη σκέψη αναφορικά με πολιτισμικά και διαπολιτισμικά φαινόμενα.
- Να βελτιώσουν την καθαρότητα της σκέψης και την ακρίβεια των λύσεων.
- Να ανοίξουν μονοπάτια για νέες οπτικές και εναλλακτικές απόψεις.
- Να προάγουν και να διευκολύνουν καινοτόμες και δημιουργικές προσεγγίσεις στην επίλυση προβλημάτων.

- Να χρησιμεύσουν ως θεμέλιο για την αναγνώριση άλλων, μη αναγνωρισμένων ακόμα γνωστικών σφαλμάτων (λ.χ. νέες μετασκέψεις), καθώς και των αντιδοτών τους.

Όσο για τα μειονεκτήματα, η χρήση των μετασκέψεων:

- Απαιτεί περισσότερο χρόνο και προσπάθεια (ιδιαίτερα στην αρχή) για την ανάλυση θεωριών και γεγονότων.
- Προϋποθέτει μεγαλύτερη πολυπλοκότητα εις βάρος της απλότητας.
- Είναι πιθανό να καταλήξει σε αυξημένη αμφισημία.
- Μπορεί μερικές φορές να σας κάνει να νιώσετε απογοήτευση ή σύγχυση.
- Σε ορισμένες περιστάσεις ενδέχεται να αποδειχθεί ανεφάρμοστη ή ακατάλληλη.

Συνοψίζοντας, όπως με όλες τις άλλες επιλογές, η αποδοχή ή η απόρριψη αυτών των ιδεών έχει και κόστος και όφελος. Γι' αυτό, από τη στιγμή που καταβάλλετε προσπάθεια να μελετήσετε, να κατανοήσετε και να εφαρμόσετε αυτές τις βασικές αρχές μετασκέψης στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία και στη ζωή σας, δώστε βάση στα υπέρ και στα κατά τους. Ζυγίζοντάς τα με αυτό τον τρόπο, θα είστε σε θέση να κάνετε επιλογές που βασίζονται σε πολύ καλύτερη ενημέρωση σχετικά με τον συγκεκριμένο τρόπο δράσης σας. Σε κάθε περίπτωση, οι τελικές αποφάσεις είναι δικές σας.

Ο Thomas Szasz παρατήρησε κάποτε: «Δεν έχω την απάντηση για όλα τα προβλήματα στη ζωή του καθενός. Μπορώ όμως να διακρίνω μια χαζή απάντηση όταν τη δω» (αναφ. στο Miller, 1983). Παρομοίως, οι μετασκέψεις δεν θα σας δώσουν απαραίτητα τις καλύτερες λύσεις σε όλες τις ερωτήσεις που θα κάνετε ή που θα σας κάνουν άλλοι. Παρ' όλα αυτά, καλλιεργώντας τις δεξιότητες της κριτικής σας σκέψης στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία, τουλάχιστον θα είστε σε θέση να αναγνωρίζετε και να απορρίπτετε πιο εύκολα και με συνέπεια τις «χαζές απαντήσεις», εξοικονομώντας χρόνο, ενέργεια και πόρους για πιο παραγωγικά εγχειρήματα.

Ανακεφαλαίωση

- Η κριτική σκέψη είναι ένα από τα πιο ζωτικά και αναπόσπαστα συστατικά μέρη της μάθησης. Οι βασικές αρχές της σκέψης, ή αλλιώς οι μετασκέψεις (κυριολεκτικά «οι σκέψεις για τη σκέψη»), που παρουσιάστηκαν σε αυτό το κεφάλαιο, είναι γνωστικά εργαλεία που παρέχουν στον χρήστη ειδικές στρατηγικές για τη διερεύνηση και την επίλυση προβλημάτων. Με αυτό τον τρόπο λειτουργούν ως πιθανά αντίδοτα στη σκέψη η οποία έχει συχνά την τάση να είναι μεροληπτική, απλουστευτική, άκαμπτη, σκνηρή ή απλώς απρόσεκτη.
- Όταν περιγράφουν φαινόμενα, ιδιαίτερα κοινωνικά, η γλώσσα που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι αντανακλά σταθερά τις προσωπικές τους αξίες, μεροληψίες, συμπάθειες και αντιπάθειες. Με αυτό τον τρόπο οι λέξεις τους μπορούν να αποκαλύψουν για τον εαυτό τους τόσα τουλάχιστον όσα αποκαλύπτουν τα γεγονότα, τα άτομα και οι ομάδες που αυτοί επιχειρούν να περιγράψουν.
- Οι διχότομες μεταβλητές είναι ζήτημα ταξινόμησης (*ποιότητα*), ενώ οι συνεχείς μεταβλητές είναι ζήτημα βαθμού (*ποσότητα*). Το πρόβλημα είναι ότι οι άνθρωποι έχουν την τάση να διχοτομούν μεταβλητές οι οποίες ακριβέστερα θα έπρεπε να γίνονται εννοιολογικά αντιληπτές ως συνεχείς.
- Όλα τα φαινόμενα είναι και παρόμοια και διαφορετικά μεταξύ τους, ανάλογα με τις διαστάσεις ή τις μεταβλητές ταξινόμησης που έχουν επιλεγεί για τους σκοπούς της αξιολόγησης, της σύγκρισης και της αντιπαραβολής. Κανένα φαινόμενο δεν είναι απολύτως πανομοιότυπο ή απολύτως μοναδικό με άλλα.
- Οι δηλώσεις Barnum είναι περιγραφές ενός μεγέθους, οι οποίες ισχύουν πρακτικά για όλους τους ανθρώπους, αλλά δεν παρέχουν διακριτές πληροφορίες για μια συγκεκριμένη ομάδα ή ένα συγκεκριμένο άτομο. Το πρόβλημα με τις δηλώσεις Barnum δεν είναι ότι πρόκειται για λανθασμένες εκτιμήσεις· απλώς επειδή είναι τόσο γενικές, οικουμενικές και ελαστικές, έχουν μικρή αξία.
- Η μεροληψία της αφομοίωσης αποτελεί σημαντικό εμπόδιο στην καθαρή σκέψη και στην αποτελεσματική επίλυση προβλημάτων. Βλέποντας τον κόσμο μέσα από «έγχρωμους φακούς», όπως συνηθίζουμε να λέμε, υποβάλλουμε ουσιαστικά όλες τις εισερχόμενες πληροφο-

ρίες σε ποικίλους βαθμούς διαστρέβλωσης, παρερμηνείας και ακύρωσης.

- Για να αναγνωρίσουμε οποιοδήποτε δεδομένο φαινόμενο, το συγκρίνουμε αυτόματα και διαισθητικά με τη νοητική μας αναπαράσταση, το πρωτότυπο ή το σχήμα της σχετικής κατηγορίας. Σφάλματα που οφείλονται στη μεροληψία της αντιπροσωπευτικότητας μπορούν να προκύψουν ως αποτέλεσμα εσφαλμένων πρωτοτύπων, αποτυχίας εξέτασης των σχετικών στατιστικών δεδομένων ή μεροληψίας κινήτρων.
- Χρησιμοποιούμε την ευρετική της προσφορότητας κάθε φορά που επιχειρούμε να αξιολογήσουμε τη συχνότητα ή την πιθανότητα ενός γεγονότος με βάση το πόσο γρήγορα ή πόσο εύκολα μας έρχονται στο μυαλό σχετικά περιστατικά. Ως εκ τούτου, τα γλαφυρά παραδείγματα, τα δραματικά γεγονότα, οι παραστατικές μελέτες περίπτωσης και οι προσωπικές μαρτυρίες, σε αντίθεση με τις στατιστικές πληροφορίες, είναι πιθανό να ασκούν δυσανάλογα μεγάλη επίδραση στις κρίσεις μας. Με αυτό τον τρόπο, τα ανεξακρίβωτα γεγονότα μπορεί να είναι πιο πειστικά από τα πραγματικά δεδομένα.
- Όταν διαμορφώνουμε αιτιακές αποδόσεις για να εξηγήσουμε τη συμπεριφορά των ανθρώπων, έχουμε την τάση να υπερεκτιμούμε την επίδραση των εσωτερικών χαρακτηριστικών της προσωπικότητας (προδιαθέσεις) και να υποτιμούμε την επίδραση των περιβαλλοντικών περιστάσεων (καταστάσεις). Αυτό το θεμελιώδες σφάλμα απόδοσης φαίνεται να οφείλεται στις γνωστικές μεροληψίες και στις μεροληψίες κινήτρων.
- Οι υποθέσεις, οι στάσεις και οι πεποιθήσεις που διατηρούμε για τους άλλους ανθρώπους μπορούν, με ή χωρίς την πρόθεσή μας, να παράγουν όντως εκείνες ακριβώς τις συμπεριφορές που αναμένουμε ότι θα βρούμε. Παρομοίως, η δική μας συμπεριφορά μπορεί ακούσια να διαμορφωθεί από τις προσδοκίες των άλλων ανθρώπων για εμάς. Συνοψίζοντας, με την αυτοεκπληρούμενη προφητεία οι προσδοκίες μπορούν να παράγουν τη δική τους πραγματικότητα.
- Οι συσχετίσεις δύνανται να παρέχουν ακριβείς και χρήσιμες πληροφορίες για το «ποιες» σχέσεις υπάρχουν, δεν μπορούν όμως να απαντήσουν στο «γιατί». Ακόμα και όταν μια συσχέτιση υποδηλώνει έντονα αιτιότητα, αυτό δεν σημαίνει ότι μπορεί και να αποδείξει την ύπαρξη αιτιότητας.

- Σε αντίθεση με την αιτιότητα μονής κατεύθυνσης όπου το Γεγονός Α προκαλεί το Γεγονός Β, στην αμφίδρομη αιτιότητα το Γεγονός Α και το Γεγονός Β συνδέονται σε έναν κυκλικό ή αιτιακό κύκλο, στον οποίο κάθε στοιχείο είναι το αίτιο και το αποτέλεσμα του άλλου. Σε τέτοιες περιπτώσεις ο δρόμος της αιτιότητας είναι διπλής κατεύθυνσης. Επιπλέον, οποιοδήποτε δεδομένο γεγονός μπορεί να είναι, και είναι τυπικά το αποτέλεσμα μεγάλου αριθμού αιτιών.
- Η συχνότητα ενός γεγονότος δεν καθορίζει εγγενώς την ηθική του αξία. Αυτό που είναι σύνηθες, χαρακτηριστικό ή φυσιολογικό δεν είναι απαραίτητα καλό· αυτό που είναι ασυνήθιστο, άτυπο ή αφύσικο δεν είναι απαραίτητα κακό. Αντιστρόφως, αυτό που είναι σύνηθες δεν είναι απαραίτητα κακό· και αυτό που είναι ασυνήθιστο δεν είναι απαραίτητα καλό.
- Έχουμε μια τάση να εμμένουμε πεισματικά στις πεποιθήσεις μας, μερικές φορές ακόμα και όταν τα διαθέσιμα αποδεικτικά στοιχεία είναι αδύναμα. Όταν λοιπόν αυτές οι πεποιθήσεις αμφισβητούνται, νιώθουμε την παρόρμηση να τις προστατεύσουμε, σχεδόν σαν να προστατεύαμε τον ίδιο τον εαυτό μας. Μια συνέπεια του φαινομένου της εμμονικής πεποίθησης είναι ότι γενικά απαιτούνται πολύ περισσότερες αδιάσειστες αποδείξεις για να αλλάξουν οι πεποιθήσεις μας από αυτές που χρειάστηκαν για να δημιουργηθούν εξαρχής.

▲ Βασικοί Όροι

Αιτιότητα μονής κατεύθυνσης (Unidirectional Causation): Μια σχέση ανάμεσα σε δύο μεταβλητές, όπου η μία είναι το αίτιο και η άλλη το αποτέλεσμα.

Αμφίδρομη αιτιότητα (Bidirectional Causation): Μια αμοιβαία σχέση ανάμεσα σε δύο μεταβλητές, καθεμιά από τις οποίες αποτελεί αίτιο και αποτέλεσμα της άλλης.

Αντίδοτο (Antidote): Ένας τρόπος αντιμετώπισης για την πρόληψη ή την εξουδετέρωση μιας ανεπιθύμητης επίδρασης.

Αυτοεκπληρούμενη προφητεία (Self-Fulfilling Prophecy): Μια προσδοκία σχετικά με ένα άλλο άτομο (ή άτομα) που ενυπάρχει στις στάσεις, στις πεποιθήσεις ή στις υποθέσεις των άλλων ανθρώπων, και η οποία μπορεί, ηθελημένα ή χωρίς πρόθεση, να οδηγήσει όντως στην παραγωγή

των συμπεριφορών εκείνων που αναμένονται από αυτό το άτομο (ή άτομα).

Γνωστική μεροληψία (Cognitive Bias): Κάθε συστηματικό σφάλμα στην απόδοση το οποίο προέρχεται από τα όρια που είναι εγγενή στις γνωστικές ικανότητες των ανθρώπων να επεξεργάζονται πληροφορίες.

Δήλωση Barnum (Barnum Statement): Κάθε γενική περιγραφή ή ερμηνεία για ένα συγκεκριμένο άτομο, η οποία ισχύει πρακτικά για όλους τους ανθρώπους.

Διχότομη μεταβλητή (Dichotomous Variable): Κάθε μεταβλητή που μπορεί να τοποθετηθεί σε οποιαδήποτε από δύο διακριτές και αμοιβαία αποκλειόμενες κατηγορίες.

Ευρετική (Heuristic): Μια νοητική συντόμευση ή στρατηγική εμπειρικού κανόνα για την επίλυση προβλημάτων, η οποία μετατρέπει τις σύνθετες πληροφορίες και τις χρονοβόρες εργασίες σε πιο απλές, γρήγορες και αποτελεσματικές κριτικές διαδικασίες, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για λήψη αποφάσεων υπό συνθήκες αβεβαιότητας.

Ευρετική της αντιπροσωπευτικότητας (Representativeness Heuristic): Μια γνωστική στρατηγική για τη γρήγορη εκτίμηση της πιθανότητας μια δεδομένη περίπτωση να εμπίπτει σε μια ιδιαίτερη κατηγορία.

Ευρετική της προσφορότητας (Availability Heuristic): Μια γνωστική στρατηγική για τη γρήγορη εκτίμηση της συχνότητας, της εμφάνισης ή της πιθανότητας ενός δεδομένου γεγονότος, που βασίζεται στην ευκολία με την οποία ανασύρονται από τη μνήμη τέτοιες περιστάσεις.

Θεμελιώδες σφάλμα απόδοσης (Fundamental Attribution Error): Μια μεροληπτική σκέψη στην προσπάθεια προσδιορισμού των αιτίων της ανθρώπινης συμπεριφοράς, η οποία συνίσταται στην υπερεκτίμηση της επιρροής των ατομικών γνωρισμάτων και συγχρόνως στην υποτίμηση της επιρροής των ιδιαίτερων συνθηκών, ή αλλιώς στην υπέρμετρη χρήση εσωτερικών αποδόσεων και στην ελάχιστη χρήση εξωτερικών αποδόσεων.

Κριτική σκέψη (Critical Thinking): Μια ενεργή και συστηματική γνωστική στρατηγική για την εξέταση, αξιολόγηση και κατανόηση των γεγονότων, την επίλυση προβλημάτων και τη λήψη αποφάσεων στη βάση του λογικού συλλογισμού και των έγκυρων αποδείξεων. Ειδικότερα, η κριτική σκέψη περιλαμβάνει την ύπαρξη μιας στάσης ανοιχτής αποδοχής και συγχρόνως σκεπτικισμού· την αναγνώριση της διάκρισης ανάμεσα

σε γεγονότα και θεωρίες· την αναζήτηση έμπρακτης ακρίβειας και λογικής συνέπειας· την αντικειμενική συλλογή, αποτίμηση και σύνθεση των πληροφοριών· τη διαμόρφωση λογικών επαγωγών, κρίσεων και συμπερασμάτων· την αναγνώριση και την κριτική εξέταση των υποκείμενων υποθέσεων και πεποιθήσεων· τη διάκριση των κρυμμένων ή έκδηλων αξιών· την αντίληψη των ομοιοτήτων και των διαφορών μεταξύ φαινομένων· την κατανόηση των αιτιακών σχέσεων· τη μείωση των λογικών ατελών σκέψεων και των προσωπικών μεροληψιών, όπως είναι η αποφυγή των υπεραπλουστεύσεων και των υπεργενικεύσεων· την ανάπτυξη ανοχής απέναντι στην αβεβαιότητα και την αμφισημία· τη διερεύνηση εναλλακτικών οπτικών και εξηγήσεων· και την αναζήτηση δημιουργικών λύσεων.

Μεροληψία (Bias): Μια προκατειλημμένη τάση ή προδιάθεση που περιορίζει, εμποδίζει ή αποτρέπει μια αμερόληπτη κρίση.

Μεροληψία αντιπροσωπευτικότητας (Representativeness Bias): Οποιαδήποτε συνθήκη στην οποία η ευρετική της αντιπροσωπευτικότητας παράγει συστηματικά σφάλματα στη σκέψη ή στην επεξεργασία πληροφοριών.

Μεροληψία κινήτρων (Motivational Bias): Κάθε συστηματικό σφάλμα στην απόδοση το οποίο προκύπτει από τις προσπάθειες των ανθρώπων να ικανοποιήσουν τις προσωπικές τους ανάγκες, όπως την επιθυμία για αυτοεκτίμηση, εξουσία ή κύρος.

Μεροληψία της αφομοίωσης (Assimilation Bias): Η τάση να επιλύουμε τις ασυμφωνίες ανάμεσα σε προϋπάρχοντα σχήματα και σε νέες πληροφορίες προς την κατεύθυνση της αφομοίωσης παρά της συμμόρφωσης/προασρμογής, ακόμα και με τίμημα τη διαστρέβλωση της ίδιας της πληροφορίας.

Μεροληψία της προσφορότητας (Availability Bias): Κάθε συνθήκη στην οποία η ευρετική της προσφορότητας παράγει συστηματικά σφάλματα στη σκέψη ή στην επεξεργασία πληροφοριών, κατά κανόνα εξαιτίας έντονα παραστατικών, αν και σπάνιων γεγονότων.

Μετασκέψεις (Metathoughts): Κυριολεκτικά, οι σκέψεις για τη σκέψη, οι οποίες χρησιμοποιούν τις βασικές αρχές της κριτικής σκέψης.

Μετασκέψη (Metathinking): Η πράξη της σκέψης για τη σκέψη. Η συμμετοχή σε μια κριτική ανάλυση και αξιολόγηση της διεργασίας της σκέψης.

Παρατακτικός συλλογισμός (Parataxic Reasoning): Ένα είδος «μαγικής σκέψης» που είναι συχνά υπεύθυνη για προληπτικές συμπεριφορές, κατά την οποία τα γεγονότα που συμβαίνουν χρονικά το ένα κοντά το άλλο θεωρείται –εσφαλμένα– ότι συνδέονται μεταξύ τους με αιτιακή σχέση.

Συνεχής μεταβλητή (Continuous Variable): Κάθε μεταβλητή που βρίσκεται κατά μήκος μιας διάστασης, μιας διάταξης ή ενός φάσματος, παρά εντός μιας διακριτής κατηγορίας, και η οποία μπορεί θεωρητικά να λάβει έναν άπειρο αριθμό τιμών και να εκφραστεί με όρους ποσότητας, μεγέθους ή βαθμού.

Σφάλμα post hoc (Post Hoc Error): Συντόμηση του *post hoc, ergo propter hoc* («μετά από αυτό, επομένως εξαιτίας αυτού»), η οποία αναφέρεται στο λογικό σφάλμα ότι, επειδή το Γεγονός Β ακολουθεί το Γεγονός Α, τότε το Β πρέπει να έχει προκληθεί από το Α.

Σχήμα (Schema): Μια γνωστική δομή ή αναπαράσταση που οργανώνει τη γνώση, τις πεποιθήσεις και τις παρελθούσες εμπειρίες ενός ατόμου, παρέχοντας έτσι ένα πλαίσιο για την κατανόηση των νέων γεγονότων και των μελλοντικών εμπειριών· μια γενική προσδοκία για μεγάλη ποικιλία φαινομένων.

Φαινόμενο της εμμονικής πεποίθησης (Belief Perseverance Effect): Η τάση της πεισματικής προσκόλλησης στις πεποιθήσεις μας, ακόμα και όταν υπάρχουν αντικρουόμενες ή ανεπιβεβαιώτες ενδείξεις.

Φαινόμενο Barnum (Barnum Effect): Ένα φαινόμενο που αναφέρεται στην προθυμία των ανθρώπων να αποδεχτούν άκριτα την εγκυρότητα των δηλώσεων Barnum.

Φυσιοκρατική πλάνη (Naturalistic Fallacy): Σφάλμα στη σκέψη με την οποία το άτομο συγχέει ή εξισώνει αντικειμενικές περιγραφές με υποκειμενικές αξιακές κρίσεις, ορίζοντας αυτό που είναι ηθικά καλό ή κακό αποκλειστικά από την άποψη του τι είναι στατιστικά συχνό ή σπάνιο.